This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

STORAGE
1.2d 7
B 451779

Jodocus van Lodenstein

Academisch Proefschrift.

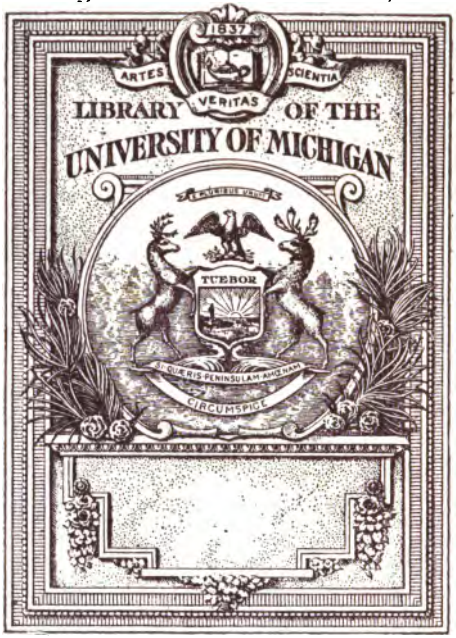
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BX
94
.L8
P7

JODOCUS VAN LODENSTEIN.

97/33

JODOCUS VAN LODENSTEIN.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE HOOGESCHOOL TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. H. KERN,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIJSBEGEERTE EN LETTEREN,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG DEN 28sten MEI 1880, DES NAMIDDAGS TE 3 UREN,

DOOR

PIETER Jansz PROOST,
GEBOREN TE AMSTERDAM.

AMSTERDAM,
J. BRANDT EN ZOON.
1880.

AAN MIJNE OUDERS.

379624

VOORREDE.

Over het werk, dat ik hiermede den lezer aanbied, heb ik niets bijzonders te zeggen. Voor het gebrekkige, dat er in wordt gevonden, — en het zal niet weinig zijn — ben ik geheel alleen aansprakelijk; het goede, dat het mag bevatten, heb ik voor een groot deel aan anderen te danken. Allereerst denk ik hier aan mijne ouders, die mij in staat stelden, dezen arbeid te volbrengen, vervolgens aan de hoogleeraren, zoowel te Amsterdam als te Leiden, wier onderwijs ik mocht genieten. Door enkelen te noemen, zou ik allicht den schijn op mij laden, anderen minder te achten, doch niemand zal het mij euvel duiden, dat ik den naam van wijlen mijnen leermeester Moll, wiens discipel ik twee jaren mocht zijn, met eerbied in herinnering breng.

Ik zou mij echter aan groote ondankbaarheid schuldig maken, indien ik hier niet gedacht aan hen, wier hulp ik bepaaldelijk bij de samenstelling dezer monographie ondervond. Indien ooit, dan heb ik thans geleerd, dat er vele, zeer vele welwillende menschen zijn. Van niemand — ik gevoel behoefte, dit openlijk uit te spreken — heb ik anders dan groote hulpvaardigheid ondervonden. Ook zij, die mij het gevraagde niet konden verschaffen, maar van hun goeden wil overvloedige bewijzen gaven, mogen zich verzekerd houden van mijne erkentelijkheid. Velen, die iets toebrachten tot dezen arbeid, worden in de volgende bladzijden genoemd, doch het is mij eene aangename taak, reeds hier de namen te vermelden van Prof. I. J. Doedes te Utrecht, Mr. J. Soutendam, Secretaris der stad Delft, Mr. W. J. Roijaards van den Ham en Mr. A. J. Roijaards te Utrecht, Mr. W. B. S. Boeles te Leeuwarden en den heer J. van Golverdinge te 's Gravenhage, de bibliothecarissen Dr. H. C. Rogge te Amsterdam, P. A. Tiele te Utrecht, F. Vanderhaeghen te Gent, Dr. W. N. du Rieu te Leiden en Dr. M. F. A. G. Campbell te 's Gravenhage, waarbij ik met bijzondere onderscheiding voeg die der heeren Dr. W. P. C. Knuttel, ambtenaar aan de Koninklijke Bibliotheek in laatstgenoemde stad, Louis D. Petit, conservator, en C. A. Emeis, custos aan de boekerij der Universiteit te Leiden; voorts die van de predikanten J. C. Verhoeff en Dr. A. W. Bronsveld te Utrecht, Dr. A. Drost Dz. te Delft, J. Knottenbelt te Sluis, H. Q. Janssen te St. Anna ter Muiden, Dr. C. Sepp te Leiden, J. J. van Sittert te Soetermeer en J. F. L. Abresch te Mid-

delburg. Bovendien zal ik de uiterst vriendelijke ontvangst, die ik op het Stedelijk Archief te Utrecht ondervond, en de vrijgevigheid, waarmede de kerkeraden der Hervormde gemeenten te Utrecht, Sluis en Soetermeer hunne Acta te mijner beschikking stelden, steeds met dankbaarheid gedenken.

Hebben al deze mannen en velen, wier namen niet zijn genoemd, mij goede diensten bewezen, aan niemand dankt dit geschrift, wat vorm en inhoud betreft, meer dan aan mijnen hooggeschatten promotor, Prof. A. Kuenen, en mijnen vriendelijken raadsman, Prof. J. G. R. Acquoy. Wat ik aan deze beide mannen ben verplicht, kan ik onmogelijk naar waarde beschrijven. Hunne namen zullen op mijnen verderen levensweg steeds met dankbaarheid door mij worden genoemd, hunne beminnelijkheid als mensch, hun eenvoud als geleerde mij steeds bewondering afdwingen. Niet genoeg kan ik de zorg waardeeren, waarmede Prof. Kuenen, al behoorde mijn onderwerp niet tot zijn eigenlijk studievak, het oog over mijnen arbeid liet gaan; met zijne veelomvattende kennis, waardoor hij op geen enkel gebied een vreemdeling is, gaf hij mij de meest nuttige wenken voor vorm en inhoud beide, en zijne opmerkingen, steeds zoo verschoonend medegedeeld, hebben dit werk in menig opzicht beter gemaakt. En hoe zou ik de uren vergeten, in het studeervertrek van Prof. Acquoy doorgebracht? Zijnen kostbaren tijd en den schat zijner historiekennis en ervaring stelde hij, daartoe aangezocht, op onbekrompen wijze te mijner beschikking. Veel, zeer veel heb ik van hem geleerd, en ofschoon ik nimmer zijne colleges volgde, zal ik hem altoos tot mijne leer-

meesters rekenen. Ten slotte een woord van kinderlijke dankbaarheid aan mijnen vader, die met zooveel liefde de zorg voor de typographische uitvoering op zich nam.

Ondanks al deze hulp heb ik een zeer onvolmaakt werk geleverd. Niemand kan van het gebrekkige van mijnen arbeid meer overtuigd zijn dan ik zelf, doch ik reken op eene beoordeeling, waarbij in aanmerking zal worden genomen, dat de lezer een eersteling in handen heeft.

INHOUD.

Inleiding..... Blz. 1.

EERSTE HOOFDSTUK.

Lodenstein's leven..... „ 13.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Lodenstein's werken..... „ 49.

DERDE HOOFDSTUK.

Lodenstein als prediker, catecheet en herder..... „ 74.

VIERDE HOOFDSTUK.

Lodenstein als dichter..... „ 97.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Lodenstein's godsdienstig-kerkelijke denkbeelden..... „ 119.

ZESDE HOOFDSTUK.

Lodenstein als strijder voor de autonomie der kerk... „ 197.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Lodenstein's invloed..... Blz. 246.

BIJLAGEN.

A. Genealogie van Lodenstein..... „ 261.

B. Portret van Lodenstein en penningen hem betreffende..... „ 266.

C. Bibliographisch overzicht van Lodenstein's werken. „ 271.

INLEIDING.

Om de werkzaamheid en de denkbeelden van den man, dien ik tot onderwerp dezer studie gekozen heb, goed te kunnen verstaan, zal het noodig zijn, dat wij ons vooraf op de hoogte trachten te stellen van den toestand van ons vaderland gedurende den tijd waarin Lodenstein [1]) leefde.

Die tijd is het midden der zeventiende eeuw, van omstreeks 1625 tot ongeveer 1675. Wie herinnert zich niet, dat Nederland toenmaals op bijna elk gebied zijn hoogsten bloei had bereikt? Ik behoef alleen de namen te noemen van Frederik Hendrik en Johan de Witt, van De Ruyter en Tromp, van Vondel en Hooft, van Rembrand en Van der Helst, slechts melding te maken van de Oost- en West-Indische compagnieën, en elk mijner lezers roept zich aanstonds den tijd voor den geest, waarin ons vaderland op het toppunt stond van zijnen roem. Hoe belangrijk deze periode in al haren omvang voor

[1]) In Bijlage A zal worden aangewezen, waarom ik meen den naam aldus te moeten schrijven.

den geschiedvorscher moge zijn, wij moeten ons op één enkel gebied terugtrekken. Ons onderwerp is wel van historischen, doch meer bepaald van kerkhistorischen aard; Lodenstein bewoog zich noch op politiek terrein, noch op dat van kunst of handel, maar uitsluitend op dat van de godsdienst. Wij hebben ons dus bezig te houden met de beantwoording der vraag, hoedanig, gedurende de bovengenoemde vijftig jaren, in Nederland de godsdienstig-zedelijke toestand van het volk was.

Toen de Reformatie der 16de eeuw óók binnen de grenzen van ons vaderland hare veroveringen maakte, was het nog volstrekt niet zeker, onder welken vorm zij hier zou blijven voortbestaan. Luther kon reeds spoedig op volgelingen wijzen, maar weldra vond ook het Anabaptisme bij een niet gering gedeelte des volks ingang. Betrekkelijk langen tijd scheen het zelfs, dat dit laatste het meest heerschende zou worden. Toch heeft ten slotte het later geboren Calvinisme gezegevierd. Verschillende omstandigheden, die wij thans niet behoeven op te tellen, werkten hiertoe samen. Wij hebben slechts te wijzen op de gevolgen, d. i. de groote beteekenis, die het genoemde feit heeft gehad voor den godsdienstig-zedelijken toestand van ons volk. Het Calvinisme draagt, meer nog dan het Lutheranisme, een streng moreel karakter. Het plaatst de eischen der wet krachtig op den voorgrond en handhaaft die door gestrenge kerkelijke tucht. Door vermaning en waarschuwing, door onthouding van het avondmaal, ja, in den uitersten nood, door excommunicatie straft het de zonde en poogt het den zondaar te verbeteren. Dat zulk eene godsdienst allerheilzaamst kon en moest werken op het zedelijk leven eener natie, vooral wanneer deze, zooals de onze in den jarenlangen worstelstrijd met Spanje, kans liep door den krijg te verwilderen, springt in het oog. Het is wel niet te stout gesproken, indien wij beweren, dat aan het Calvinisme, althans voor een deel, moet worden dank geweten,

dat het volk van Nederland in den tachtigjarigen oorlog niet werd gedemoraliseerd, maar reeds gedurende het laatste gedeelte van dezen in staat was, tot den hoogsten trap van maatschappelijke welvaart op te klimmen.

In het tijdvak, dat wij bespreken, was echter de zedelijke invloed van het Calvinisme over het algemeen verminderd. Reeds spoedig nadat het vasten voet in ons vaderland had verkregen, openbaarde zich, evenals in de Luthersche kerk van Duitschland, het streven naar vaststelling der leer, en door de synode van Dordrecht in 1618 en '19 behaalde het dogmatisme de zegepraal. Allengs was voor velen in de Gereformeerde kerk de leerheiligheid hoofdzaak geworden en het streven naar reinheid des levens afgenomen; de kerkleer te verdedigen werd gaandeweg als het hoogste beschouwd; de moraal stond in geen levend verband met de godsdienst. De protestantsche scholastiek had in Voetius, ofschoon hij daarmede echte vroomheid wist te verbinden, een uitnemend beoefenaar. Zijn strijd tegen Descartes en Coccejus, die zich niet binnen de perken eener kerkelijke dogmatiek konden bewegen, en van welke de eerste voor het vrije denken, de laatste voor de vrije exegese ijverde, levert hiervoor het bewijs. Hechtte Voetius nog hooge waarde aan reinheid van zeden, bij maar al te velen van zijne volgers gold alleen rechtzinnigheid in de leer. Dat het dogmatisme tot consequentiën, hoogst verderfelijk voor het zedelijk leven, leiden kon en werkelijk hier en daar geleid heeft, blijkt o. a. uit het volgende verhaal [1]). Jacobus Koelman was door de Algemeene Staten als predikant van Sluis afgezet, omdat hij noch de

---

[1]) Theophilus Parresius, *Historisch verhael van de proceduuren tegen D. Jacobus Koelman, Predicant tot Sluys in Vlaenderen. Wegens zijn debvoiren tot Reformatie. ontrent het Stuck der Formulieren en Feestdagen*, Rotterd. 1677, blz. 523.

formulieren lezen, noch de feestdagen houden wilde. Te Utrecht wenschten twee leeraars hem niettemin in hunne beurt te laten optreden, doch hunne ambtgenooten verzetten zich hiertegen in den kerkeraad, en een van dezen, „als hem tegen geworpen wierdt, dat wel Leeraeren wierden toegelaeten te prediken, die aen den drank vast waren ende andere ergerlijcke zonden deden, daer D. Koelmans vroomigheydt bekent was, antwoorde, dat zulks minder quaedt was: want dat een dronckaart tegen hem zelven ende in 't privaat zondigde, maer dat D. Koelman de orders van de Kerck verwierp, ende tegensprack, ende daer tegen dede, ende dat zulcks een veel grooter ende schadelijcker quaadt was". Deze woorden bewijzen voorzeker, hoezeer bij sommigen de rechtzinnigheid als het ééne noodige gold, en tegelijk, hoe dit niet kon geschieden dan ten koste der ware vroomheid. Een leeraar in de gemeente van Utrecht, wier godvruchtigheid toenmaals zeer geroemd werd, schaamt zich niet, eenen dronkaard te stellen boven den man, die van eene kerkordening afwijkt, en openlijk durft men in eene vergadering zeggen, zonder eenige tegenspraak te duchten, dat predikanten, die aan den drank verslaafd zijn of andere ergerlijke zonden bedrijven, op den kansel worden toegelaten. Indien er leeraars gevonden werden, met wie het zoo gesteld was, dan verwondert het ons niet, dat vele lidmaten der kerk, aan hunne zorgen toevertrouwd, niet beter dachten. Zij kenden de leerstukken en een paar argumenten om ze tegenover andersdenkenden te staven, lazen formulieren in plaats van te bidden en namen uit sleur de godsdienstoefeningen waar. Tot zulke consequentiën leidde in het midden der zeventiende eeuw bij velen het dogmatisme, en daardoor werd aan het Calvinisme voor een groot deel de zedelijke invloed ontnomen. Toch was deze toenmaals zoo hoogst noodzakelijk. Meestal werkt de bloei van een volk op stoffelijk gebied niet voordeelig op de moraliteit, en in dit opzicht heeft

ons vaderland geene uitzondering gemaakt. Gedurende de vijftig jaren, waarover wij handelen, vloeiden de schatten van Oost en West in de beurzen der burgers en stelden hen in staat zich allerlei weelde en genot te verschaffen. Voor velen was deze rijkdom verderfelijk, wanneer hij besteed werd aan onedele en onzedelijke genietingen. Wie de grootere en kleinere doeken van Jan Steen, op welke hij het leven zijner dagen heeft afgemaald, kent, zal mij gereedelijk toestemmen, dat dit niet zelden het geval moet zijn geweest. Dronkenschap, dobbelspel, ontucht, deze drielingzusters waren de hoofdzonden dier dagen, door welke men vaak ook den Zondag ontheiligde. Als wij de Handelingen van kerkeraden en classen opslaan, verbaast het ons, hoevelen wegens de genoemde zonden van het avondmaal werden afgehouden, en zien wij, dat zij door leeraars, proponenten, studenten, zoo goed als door anderen werden bedreven, dat het aantal onechte kinderen zeer groot was, dat huwelijksbeloften lichtvaardig aangegaan en even lichtvaardig geschonden werden. Ofschoon dit alles op rekening moet gesteld worden van het volk zelf, zou het onbillijk zijn om voorbij te zien, dat het door invloeden van buiten in zijne zonden werd aangemoedigd. De Nederlanders waren in die dagen de vrachtvaarders voor geheel Europa en kwamen daardoor in aanraking met allerlei natiën, van welke zij veel goeds konden leeren, maar wier ondeugden zij tevens mede naar huis brachten. Omgekeerd was de menigte vreemdelingen, die hier, voornamelijk te Amsterdam, toen reeds eene wereldstad, vertoefde, groot. Bovenal werkte de invloed van Frankrijk, waar meest alle aanzienlijke jongelingen, vóórdat zij in de maatschappij optraden, eenigen tijd doorbrachten, weinig gunstig op het zedelijk leven des volks. De Fransche modes, dikwerf verre van kiesch, vonden in ons vaderland grooten bijval; in ieder opzicht poogde men Frankrijk na te volgen, ook in de lichtzinnigheid. Hoezeer men ge-

steld was op de galante Franschen, en hoe weinig daarbij op de moraliteit werd gelet, bewijzen o. a. de kluchten, die na de treurige jaren 1672 en '73 gedrukt zijn en ons verslag geven van de amourettes tusschen Utrechtsche juffers en Fransche officieren, gedurende het verblijf van dezen in de stad. De inhoud, dien de welvoegelijkheid mij verbiedt mede te deelen, leidt met noodwendigheid tot de slotsom, dat het zedelijk gevoel van een volk, in welks midden dergelijke boekjes geschreven en gelezen werden, niet zeer teeder moet zijn geweest. In het Nederland van den tijd, dien wij bespreken, hoe hoog het ook stond op maatschappelijk en politiek gebied, was het algemeene peil der moraliteit betrekkelijk laag.

Om hierin eene doortastende verbetering aan te brengen, was de Gereformeerde kerk dier dagen, al erkennen wij in de strenge handhaving der tucht een loffelijk pogen, niet in staat. Doch wat de kerk in haar geheel niet vermocht, wilde omstreeks het midden der zeventiende eeuw de in haren boezem ontstane richting beproeven, die men gewoon is het Piëtisme te noemen [1]).

Het spreekt vanzelf: al ontaardde bij velen het Calvinisme in dorre systematiek en in leerheiligheid, toch was het zout niet smakeloos geworden; de ijver voor reinheid van zeden was niet uitgedoofd, de ethische geest niet ingeslapen. In Engeland, waarheen wij, om

---

[1]) Wie aangaande de wording, het wezen en de ontwikkeling van het Piëtisme meer verlangt te weten dan hier kan worden medegedeeld, verwijs ik naar het voortreffelijke werk van Max Goebel: *Geschichte des christlichen Lebens in der rheinisch-westphälischen evangelischen Kirche*, Coblenz, 1849—1860, naar A. Ritschl, *Prolegomena zu einer Geschichte des Pietismus*, in Brieger's Zeitschrift für Kirchengeschichte, Bd. II, S. 1—55, naar Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformirten Kirche, namentlich der Niederlande*, Leiden, 1879, en Ritschl's beoordeeling van dit werk in de *Theologische Literaturzeitung* van Schürer, Jahrg. IV, N° 14 (5 Juli 1879), kol. 332—335.

de verschijnselen in ons vaderland goed te verstaan, voor een wijle het oog moeten richten, verzetten zich de strenge Calvinisten onder de regeering van Elisabeth (1558—1603) met alle macht tegen de conformiteitsacte en verlangden eene radicale reformatie der kerk in presbyteriaanschen geest. Deze partij, die ook voor het ethisch element in het Calvinisme streed, breidde zich, ondanks de vervolgingen die zij te verduren had, meer en meer uit, en hare aanhangers stonden, onder den naam van Calvinisten of Puriteinen, vijandig tegenover de Anglikaansche of Staatskerk. In het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw zagen een groot aantal stichtelijke werken, uit dezen kring voortgekomen, en opgesteld door Whitaker, Perkins, Bolton, Hooker, Taylor, Adams en anderen, het licht. Ik acht het waarschijnlijk, dat die geschriften, van welke enkele reeds zeer vroeg in het Nederlandsch vertaald werden, grooten invloed hebben geoefend op onze landgenooten. Willem Teellinck [1]), die, ofschoon hij nog niet volkomen tot de Piëtisten mag gerekend worden, met zijnen broeder Ewout hun uitnemende voorlooper werd, was gevormd in den kring dier Puriteinen, van welke de genoemde werken uitgingen. Amesius, Engelschman van geboorte en tot dezelfde richting behoorende, bekleedde in het begin der 17de eeuw het ambt van hoogleeraar te Franeker, en in pamfletten van later dagen [2]) wordt gezegd, dat de richting van Voetius uit Engeland stamde. Ik meen, dat wij,

---

[1]) Ik meen 's mans naam aldus te moeten schrijven op gezag eener handteekening van zijnen zoon Johannes, den uit Utrecht verdreven predikant, vóór diens: *De Levendigmakende kracht van Godts beloften. Voorgestelt in een Predicatie over Psalm* 119. *vs* 50. *in 't midden*, Campen, 1661.

[2]) Zie o. a.: *Den Schotschen Duyvel*, enz., Utr. 1663, passim. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 5085.

met het oog op dit alles, niet ver van de waarheid zullen verwijderd zijn, indien wij beweren, dat het, voor een gedeelte althans, de invloed der Puriteinsche richting is geweest, die in ons vaderland hier en daar het streng-zedelijk Calvinisme heeft helpen bewaren, toen dit in leerheiligheid dreigde onder te gaan.

Uit het Nederlandsche Calvinisme, aangewakkerd door de Puriteinsche beweging in Engeland, ontstond, omstreeks het midden der 17de eeuw, in ons vaderland het Piëtisme. Was zijn stelregel, dat de Hervorming niet slechts de reformatie der leer, maar bovenal die des levens bedoeld heeft, en wilde het in dit opzicht het werk der Hervormers voortzetten, dan is het hierdoor nog niets meer, maar ook niets minder dan de consequente toepassing van het zuiver Calvinistisch beginsel. Piëtisme wordt deze richting, wier eenig streven is tot persoonlijke wedergeboorte op te wekken, in de Gereformeerde kerk eerst dan, wanneer zij, in den vorm eener meer of minder mystieke vroomheid, optreedt als reactie tegenover het dorre dogmatisme. Iets later dan in ons vaderland trad zij in de Luthersche kerk van Duitschland, die sedert de vaststelling der Formula Concordiae onder het juk der leerheiligheid zuchtte, te voorschijn, en vond daar in Philipp Jacob Spener[1]) een vertegenwoordiger, wiens naam met eere verdiend genoemd te worden. Niet minder aanspraak op zulk eene vermelding hebben de Piëtisten, die in de Gereformeerde kerk van Nederland arbeidden, een Theodoor Gerhard Brakel[2]), eene Anna Maria van Schurman[3]), een Jodocus van Lodenstein, een Jean de Labadie[4])

---

[1]) Geb. 1635; gest. 1705.
[2]) Geb. 1608; gest. 1669.
[3]) Geb. 1607; gest. 1678.
[4]) Geb. 1610; gest. 1674.

en een Wilhelm Brakel [1]), om hier slechts de voornaamsten te noemen [2]).

Zij hebben het ideaal, dat zij koesterden, niet allen op dezelfde manier zoeken te verwezenlijken; terwijl De Labadie en Schurman hun doel meenden te zullen bereiken door separatisme, trachtten hunne geestverwanten eene reformatie des levens in de Gereformeerde kerk zelve te weeg te brengen. Aan het hoofd dezer laatsten staat voorzeker Jodocus van Lodenstein, die om de richting, wier vertegenwoordiger hij geweest is, reeds nu ten volle aanspraak heeft op onze belangstelling.

Zijn leven, werkzaamheid en denkbeelden uit de bronnen volledig te doen kennen, is tot hiertoe nog niet beproefd. Wel hebben Ypeij en Dermout in hunne „Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk" [3]), Max Goebel in zijne „Geschichte des christlichen Lebens in der rheinisch-westphälischen evangelischen Kirche" [4]) en in Herzog's Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche" [5]) en Glasius in zijn „Godgeleerd Nederland" [6]) verdienstelijke stukken over hem geleverd; wel behandelde hem Heringa in zijn „Kerkelijke raadvrager en raadgever" [7]) als volksleeraar, Prof. Ter Haar in de

---

[1]) Geb. 1635; gest. 1711.

[2]) Voetius en Koelman heb ik hier niet vermeld, omdat eerst een nauwkeuriger onderzoek omtrent hunne denkbeelden ons zou kunnen leeren, of zij tot de Piëtisten mogen gerekend worden, wat ik vooralsnog betwijfel.

[3]) Breda, 1819—1827, dl. III, blz. 46—48, 261, Aant. blz. 20, 28—36, 128.

[4]) Bd. II, S. 160—180.

[5]) Stuttgart und Hamburg, 1854—1868, Bd. VIII, S. 450 v.

[6]) 's Hertogenb. 1852—1856, dl. II, blz. 387—394.

[7]) dl. IV, St. 1, blz. 187—209.

„Geschiedenis der christelijke kerk, in tafereelen" [1]) en Simon Gorter in „De Gids" [2]) als dichter; wel werden in het „Christelijk maandschrift, voor den beschaafden stand" [3]), door L. E. Bosch in den „Utrechtsche volks-almanak voor het jaar 1850" [4]) en door Dr. A. W. Bronsveld vóór zijne „Bloemlezing uit de gedichten van Jodᵉ. van Lodensteyn" [5]) levensschetsen van hem gegeven; wel vindt men over Lodenstein in Biographische woordenboeken, zooals in dat van Van der Aa [6]), een en ander vermeld en werd in den jongsten tijd over hem geschreven in de „Stemmen voor waarheid en vrede" [7]) en door Heppe in zijne „Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformirten Kirche, namentlich der Niederlande" [8]), doch met dit al bezitten wij niet, wat men billijkerwijze mag verlangen, eene volledige, uit de bronnen zelve geputte beschrijving van het leven, werken en denken van den man, dien wij als den vertegenwoordiger van het Piëtisme in ons vaderland kunnen beschouwen.

Deze te leveren heb ik in de volgende bladen beproefd. Of zij volledig is? Ik heb er naar gestreefd haar zulks te doen zijn, doch zij kan dit natuurlijk slechts in betrekkelijken zin wezen. Morgen komt onverwacht en ongedacht een document van het verleden aan het licht, en wat heden nog voor volledig werd gehouden, blijkt dan misschien dit op verre na niet te zijn.

---

[1]) Amst. 1852—1859, dl. V, blz. 234—238.

[2]) Jaarg. 1868, blz. 323—354, ook gedrukt in diens *Letterkundige studiën*, Amst. 1871, dl. I, blz. 129—172.

[3]) Amst. 1833, dl. XII, blz. 349—372, 417—424.

[4]) blz. 33—50.

[5]) Rotterd. 1867, blz. I—XXII.

[6]) dl. XI, blz. 540—544.

[7]) Jaarg. IX (Amst. 1872), blz. 751—777, 907—936.

[8]) S. 185—199.

Of zij uit de bronnen is geput? Een vluchtig inzien der noten kan er van overtuigen. Niet dan bij zeldzame uitzondering heb ik uit de zoo even genoemde bewerkingen iets opgenomen, dat mijne bronnen niet vermeldden; beter dacht mij, iets minder te geven, dan gevaar te loopen, eene mogelijke dwaling te bestendigen.

De bronnen, welke ik heb gebruikt, zijn telkens in de aanteekeningen genoemd. Ze allen hier te vermelden, zou ondoenlijk zijn; alleen de voornaamste wil ik even aanwijzen. Vooreerst de werken van Lodenstein zelven, die in Hoofdstuk II uitvoerig zullen worden besproken; dan de Kerkeraadsacten van Soetermeer, Sluis en Utrecht [1]) over de jaren, gedurende welke hij in die gemeenten arbeidde; de Acta der classen van Delft en Delfland en van Walcheren, alsmede die van de classis en de provinciale synoden van Utrecht [2]). Voorts de Notulen van de vroedschap der stad Utrecht en die van de Staten dier provincie [3]) over vijf en twintig jaren; de beide Lijkredenen op Lodenstein van Van Rijp en Kruger, die aan het slot van Hoofdstuk II vermeld worden; de Levensberichten van hem door Van der Hooght en Leydekker vóór twee zijner werken [4]); sommige

---

[1]) Mij, namens de kerkeraden dezer gemeenten, door de heeren predikanten J. J. van Sittert, J. Knottenbelt en J. C. Verhoeff met de meeste welwillendheid ten gebruike afgestaan.

[2]) Mij door de heeren Dr. A. Drost Dz., predt. te Delft, J. F. L. Abresch, predt. te Middelburg, en J. C. Verhoeff, predt. te Utrecht, bereidvaardig toegezonden.

[3]) Van welke mij op het stedelijk Archief met de meest mogelijke voorkomendheid inzage werd verleend.

[4]) *Geestelyke Opwekker, voor het Onverloochende, Doode, en Geesteloose Christendom*, en *De weegschaal van de onvolmaaktheden der Heyligen: Ofte bedenkingen wegens het Gewicht, of de Achtinge die men te maken heeft van de gebreken en struykelingen der geheyligden op de aarde.*

geschriften van Jacobus Koelman en eene menigte pamfletten. Hiermede meen ik mijne voornaamste bronnen genoemd te hebben, en den lezer voor de overige naar den voet der bladzijden te mogen verwijzen.

EERSTE HOOFDSTUK.

LODENSTEIN'S LEVEN.

De groote kerkelijke strijd in ons vaderland was door de synode van 1618 en '19, althans voor het uitwendige, ten einde gebracht; met het jaar 1621 zouden op staatkundig gebied de wapenen weêr worden opgevat en de Vereenigde Provinciën, na een twaalfjarig bestand, voortgaan de onafhankelijkheid op Spanje te bevechten. In het daartusschen gelegen tijdperk van vrede, den 6den Februari 1620, zag Jodocus van Lodenstein het levenslicht [1]). Hij werd geboren te Delft, uit een oud en aanzienlijk geslacht, welks leden reeds eene eeuw lang in de stedelijke regeering eene plaats hadden bekleed [2]). Zijn vader, Joost Cornelisz. van Lodenstein, geboren 7 Januari 1584 [3]),

---

[1]) v. d. Hooght, voorrede vóór den *Geestelyke Opwekker*, Amst. 1732, blz. 23, en de beschrijving van de penningen, bij Lodenstein's begrafenis uitgereikt, in *De Navorscher*, Jaarg. XVIII (1868), blz. 355, Jaarg. XIX (1869), blz. 286.

[2]) v. d. Hooght, t. a. p.; v. Rijp, *Zions wee-klagen, of droevige nagedachten, over het Leeven en Sterven van D. Jodocus van Lodenstein*, Utr. 1677, blz. 4.

[3]) Lodenstein's *Uytspanningen*, Amst. 1721, blz. 287.

werd later zelf veertigraad, schepen en burgemeester van Delft; zijne moeder, Maria van Voorburg, geboren 10 November 1587 [1]), was insgelijks uit een aanzienlijk regeeringsgeslacht gesproten. Hun huwelijk, den 6den October 1613 voltrokken, werd gezegend met drie zonen, Dirk, Pieter en onzen Jodocus, en even zoovele dochters, Sophia, Agatha en Catharina [2]). In zulk een gezin, geëerd, met tijdelijke goederen gezegend, groeide Jodocus op. Geen wonder zou het voorzeker geweest zijn, indien hij het voorbeeld van zijnen vader en zijne broeders gevolgd ware en gestaan had naar ambten en waardigheden, doch, zoo verhaalt ons zijn levensbeschrijver [3]), „het was geen wereld, die met haar glants den Jongeling bekoren konde". Hij wilde predikant worden; het Evangelie te mogen verkondigen, was zijn hoogste ideaal, niettegenstaande het hem van alle zijden werd afgeraden, omdat zijne spraak eenigszins belemmerd was. Deze reden woog hem echter niet genoeg om van zijn plan af te zien, en het gelukte hem, het bezwaar zoo geheel te overwinnen, dat hij „gansch aangenaam wierd in 't Prediken" [4]).

Aangaande zijne jeugd is ons niets bekend, dan dat hij den 19den Februari 1620 in de Oude kerk te Delft werd gedoopt [5]).

---

[1]) a. w. blz. 289.

[2]) Voor deze bijzonderheden verwijs ik naar Bijlage A, waar eene zoo volledig mogelijke genealogie zal worden medegedeeld.

[3]) v. d. Hooght, t. a. p.; vgl. v. Rijp, t. a. p.

[4]) v. Rijp, t. a. p.; v. d. Hooght, a. w. blz. 24.

[5]) In het *Doopboek der Oude kerk te Delft* staat op den 19den Febr. 1620 het volgende vermeld: „een Kindt genaemt Joost; d' Ouders: Joost Corn. Lodensteyn, maeyken diricx; getn.: Corn. Jansz. Lodensteyn, Trijntgen dirricx van Voorburch". Lodenstein was dus het peetekind van zijnen vader; de namen Joost en Jodocus verschillen niet; de eerste is slechts eene verkorting van den laatsten. Als doopgetuigen worden genoemd zijn grootvader en waarschijnlijk eene zuster zijner

Omtrent zijne huiselijke omgeving weten wij, dat hij later steeds in nauwe betrekking heeft gestaan tot zijnen broeder Dirk en zijne zuster Catharina. Dezen toch zijn de eenigen zijner broeders en zusters, aan wie hij, volgens zijne „Uytspanningen", verzen heeft gewijd [1]). Die aan Catharina getuigen van bijzondere hartelijkheid, en aan zijnen broeder droeg hij zijn „Weeg-schale der onvolmaacktheden" op in een daarvoor geplaatsten brief, waarin hij vermeldde, hoe zij beiden van ééne geestesrichting waren, er bijvoegende: „Onghemeen is dien band, daermede den Hemel ons aan elcander verbonden heeft".

Hij genoot eene goede opvoeding, geheel overeenkomstig den stand waartoe hij behoorde. Even groote zorg werd er besteed om hem beschaafde manieren te leeren, als om hem te oefenen „in de wijsheyd der goede konsten", maar vooral waren zijne ouders er op uit, om hem „een grondige Kennis der waarheyd, die na de Godsaligheyd is", te verschaffen [2]). Wij stellen ons dus voor, dat het gezin, waarin Lodenstein opgroeide, tot de vrome huisgezinnen dier dagen behoorde [3]), en dat hier de grondslag is gelegd voor zijne latere geestesrichting. Of hij in dit tijdperk ook nog van elders invloed ondervond, weten wij niet zeker, maar geenszins onmogelijk zou het zijn, dat hij den Engelschen Puritein Hooker, die als non-conformist uit zijn vaderland moest vluchten, en ongeveer van 1630 tot 1633 te Delft, Amsterdam en Rotterdam predikte [4]), had gehoord. Hoe dit zij,

---

moeder. De mededeeling uit het Doopboek ben ik verschuldigd aan Dr. A. Drost Dz., predt. te Delft.

[1]) blz. 291, 421, 448.

[2]) v. d. Hooght, t. a. p.

[3]) Dat het een kerksch gezin was, blijkt hieruit, dat Lodenstein's beide grootvaders het ambt van ouderling, zijn vader dat van diaken bekleedde. Zie de *Acta v. d. kerkeraad te Delft*, 15 Mei 1621, 14 Mei 1622.

[4]) Heppe, a. a. O. S. 32.

het staat vast, dat hij in later dagen niet onbekend was met de stichtelijke geschriften uit Engeland.

Om zich tot de betrekking zijner keuze voor te bereiden, begaf hij zich naar Utrecht, om aldaar theologie te studeeren. Wel ontbreekt zijn naam in het Album studiosorum der Utrechtsche academie, doch Van der Hooght [1]) vermeldt, dat hij deze heeft bezocht, en wordt hierin gesteund door de Acta der classis [2]), voor welke hij het „Examen Praeparatoir" aflegde. Of hij vóór dien tijd aan eene andere hoogeschool vertoefde, valt moeilijk te beslissen. Wel zegt Van der Hooght [3]), dat hij „sijne Accademische studie t'Utrecht en elders hadde voleyndigt", terwijl hij met het woord „elders" niet Franeker kan meenen, dat hij onmiddellijk daarna noemt, doch het ontbreekt ons aan elk gegeven, om uit deze uitdrukking iets te kunnen afleiden [4]). In welk jaar Lodenstein naar Utrecht vertrok, heb ik niet kunnen opsporen; zeker was het niet ver verwijderd van 1636, toen het Utrechtsche athenaeum tot hoogeschool werd verheven, en behoorde hij alzoo tot de eerste kweekelingen dier nieuwe inrichting. Zijne leermeesters waren Gisbertus Voetius, Meinardus Schotanus en Carolus de Maats, die hij allen, inzonder-

---

[1]) a. w. blz. 24, 25.

[2]) Deze Acta worden in eene der volgende noten medegedeeld.

[3]) a. w. blz. 25.

[4]) Dat Lodenstein's naam niet in het Album der Utrechtsche academie voorkomt, bleek mij uit de inzage daarvan, die Prof. Mulder mij welwillend verleende. In het *Album Studiosorum Acad. Lugd. Bat.*, Hagae Com. 1875, col. 258, lezen wij: „1633 — 9 (Nov.) Jodocus a Lodenstein Hollandus. 26, L". De mogelijkheid om in den hier ingeschreven persoon onzen Lodenstein te zien, en op deze wijze het woord „elders" bij v. d. Hooght te verklaren, vervalt als wij bedenken: vooreerst, dat hij in 1633 niet zes en twintig, maar pas dertien jaar oud was; ten andere, dat hij in de theologie, niet in de letteren studeerde.

heid den eerste, zeer hoog achtte [1]). Voorzeker heeft dan ook Voetius veel invloed op den jongeling uitgeoefend.

In het jaar 1642 had hij zijne academische studie voleindigd en verzocht den 6den Januari, voor de classis van Delft en Delfland geëxamineerd te mogen worden [2]). De zoon van den aanzienlijken Delftschen schepen bekostigde zelf de zitting, tot het afnemen van het examen vereischt, welke dan ook tegen den 28sten April werd belegd [3]). In deze hield hij eene proefpredikatie naar 1 Joh. 1 : 7, vertoonde zijne testimonia, zoowel van de kerk te Utrecht als van de academie aldaar, en werd ondervraagd betreffende de gronden des geloofs, alles met dit gevolg, dat hij tot de openbare prediking werd toegelaten [4]).

Lodenstein's vader wilde niet, dat zijn zoon veel zou gaan prediken, daar er geene plaatsen vacant waren, en zond hem naar Franeker [5]), om zich bij Coccejus wat meer dan gewoonlijk te oefenen in de Oostersche talen. Bij dezen geleerde woonde Lodenstein gedurende twee jaren in huis; tusschen

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 24 v.

[2]) In de *Acta der classis* lezen wij: „D. Justus a Lodesteyn Delphensis ss. Theologiae studiosus, hem onthoudende in de Accademie tot Utrecht heeft door D. Hermannum Tegularium eerbiedelick van dese E. Classem versocht van haer te moogen werden gepraeexamineert op sijne costen. Sulx is hem toegestaen, waer toe dan de E. broederen Predicanten van Delft een examinatorem sullen wtmaacken; ende de Classem doen vergaderen, soo wanneer D. a Lodesteyn sal gereet syn."

[3]) *Acta der classis*, 7 April 1642: „werd vooreerst Classis extraordinaria geleijd op den 28 April tot het praeexamen van D. Jodocus A. Lodesteyn".

[4]) *Acta der classis*, 28 April 1642.

[5]) De Rector der Franeker hoogeschool, Prof. Pijnacker, schreef hem aldus in het Album Stud.: „16 Julii 1642. Jodocus à Lodensteijn, Delfensis. Theol. Stud." Deze mededeeling dank ik aan Mr. W. B. S. Boeles te Leeuwarden.

beide mannen ontstond een vertrouwelijke omgang, en menig punt van godsdienstigen en theologischen aard maakte het onderwerp uit van de gesprekken tusschen den leerling van Voetius en den man, die straks diens geduchte tegenstander zou worden [1]). Wel was de strijd tusschen Voetius en Coccejus nog niet ontbrand, maar bij vertrouwelijke samensprekingen zal het verschil in denkwijze toen reeds zijn uitgekomen, zoodat Lodenstein door zijn verblijf te Franeker het voordeel had, de dingen van twee kanten te leeren beschouwen. In later tijd kon hij dus met kennis van zaken de partij van zijnen Utrechtschen leermeester kiezen. Hoe hij over Coccejus dacht, blijkt uit een geschrift, dat ten doel heeft, diens denkwijze over den sabbat te bestrijden. Hij zegt daar van hem: „dien ik altijd zeer gelieft en geagtet hebbe" [2]).

Toen de twee jaren van zijn verblijf te Franeker verstreken waren, vatte Lodenstein het voornemen op, naar Engeland en Schotland over te steken en aldaar de academiën te bezoeken, iets wat in die dagen door velen werd gedaan [3]). Hij had aan twee beroemde hoogescholen van zijn vaderland, onder leiding van de geleerdste mannen van hunnen tijd, zijne studiën, zeker niet zonder vrucht, volbracht. Indien wij ten minste uit zijne latere geschriften een besluit mogen trekken omtrent de dagen zijner voorbereiding, dan kunnen wij aannemen, dat hij zich met vlijt heeft toegelegd op de uitlegging van O. en N. Testament, evenzeer als op de dogmatiek. Niet minder schijnt hij reeds als jongeling zijnen tijd te hebben be-

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 25.

[2]) *Kort en zedig onderzoek van 't Berigt nopende den sabbath*, Gron. 1746, blz. 42.

[3]) Leydekker, voorrede vóór *De Weegschaal*, Amst. 1728, blz. 7 v.

steed aan het bestudeeren der kerkvaders en der oude heidensche wijsgeeren, met wier werken hij later zoo goed vertrouwd was [1]). Aldus toegerust met theoretische kennis, wilde hij de praktijk gaan leeren in het land, waar deze toenmaals zeer bloeide, waar Willem Teellinck was gevormd, en Amesius, de leerling van den beroemden William Perkins, het levenslicht had aanschouwd. Hoezeer het denkbeeld om Engeland te bezoeken hem moet hebben aangelachen, kunnen wij ons voorstellen, als wij zijnen boezemvriend, Justus van den Bogaart, later hooren betreuren, dat zijn vader hem in zijnen studietijd naar Frankrijk in plaats van naar Engeland zond [2]).

Doch Lodenstein's vurig gekoesterde wensch werd niet vervuld; eene beroeping naar Soetermeer en Zegwaard, in de onmiddellijke nabijheid van zijne vaderstad Delft gelegen, deed hem van zijn plan afzien [3]). Deze gemeente was reeds sedert den 10den December 1642 door het overlijden van den leeraar vacant, en de dienst gedurende het annus gratiae ten voordeele der weduwe door de classis waargenomen [4]). Het beroep, dat na het verstrijken van dien tijd werd uitgebracht, viel op eenen predikant, die het dadelijk van de hand wees. De kerkeraad wilde nu, tegen de gewoonte, niet een der predikanten of proponenten van de classis beroepen, maar daarbuiten naar eenen leeraar omzien [5]). Sommige leden dezer vergadering, evenals de ambachtsheer van de plaats, keurden

---

[1]) De kerkvaders worden door Lodenstein in zijne leerredenen veelvuldig aangehaald, en zijne bekendheid met de denkbeelden der oude wijsgeeren blijkt duidelijk uit het begin zijner *Geestelicke gedagten, aangaande het ware wesen van 's Menschen Gelucksaligheit.*

[2]) Koelman, *Wederlegging van B. Bekkers betoverde wereld*, blz. 176.

[3]) Leydekker, t. a. p.

[4]) *Acta der classis van Delft en Delfland*, 5 Jan. 1643—4 Jan. 1644.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, Ult°. Febr., 16 Maart 1644.

dit af, en de classis vond goed, ten einde meerdere eenstemmigheid te verkrijgen, den tegenwoordigen en den vroegeren kerkeraad gecombineerd te laten beroepen [1]). De meeste stemmen vielen nu op Jodocus van Lodenstein, met wien het grooter deel der gemeente zich tevreden toonde, doch eenigen gansch niet ingenomen waren [2]). Men zette de beroeping evenwel door, en Lodenstein nam haar aan. Den 11den Augustus werd hij ten tweeden male geëxamineerd, waarbij, vreemd genoeg, eenige ouderlingen en diakenen van Soetermeer verzochten tegenwoordig te mogen zijn, hetgeen de classis echter niet toestond [3]).

Den 28sten dierzelfde maand had zijne bevestiging plaats [4]) in de gemeente, waar hij zoovele opene harten, maar ook tegenstanders zou vinden [5]). Als Van der Hooght ons verhaalt [6]), met eigen oogen gezien te hebben, „hoe selfs sich (geveynsdelijk of ongeveynst dat laat ik daar) aan hem wisten te onderwerpen de geene, die sijnen preciesen wandel en pieuse Reformatie, te vooren, wel hadden soeken te stuyten", blijkt uit deze woorden duidelijk, dat Lodenstein den tegenstand, dien hij ondervond, alleen hieraan te danken had, dat hij reeds als jongeling de richting volgde, die bij den man op Piëtisme uitliep.

Nog geen vier jaren was Lodenstein te Soetermeer werkzaam, toen hij uitgenoodigd werd, naar Utrecht te komen, om zijne

---

[1]) *Acta der classis*, 4 April 1644; *Acta v. d. kerkeraad*, 11 April 1644.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 18 April, 2 Mei 1644; *Acta der classis*, 21 April 1644.

[3]) *Acta der classis*, 11 Aug. 1644.

[4]) v. d. Hooght, a. w. blz. 26; *Uytsp.* blz. 292. Eigenhandig teekende Lodenstein dezen datum op boven de *Acta v. d. kerkeraad* 18 Sept. 1644.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad*, 9, 12 Oct. 1644.

[6]) t. a. p.

gaven aldaar te doen hooren [1]). Hij verontschuldigde zich evenwel bij missive wegens zijne weekpredikatie, de moeilijke reis in den winter, als anderszins [2]). Hoezeer het den Utrechtschen kerkeraad ernst was, blijkt hieruit, dat eene commissie werd benoemd om hem te gaan hooren [3]), welke getuigde, dat zijne predikatie zoowel als zijne gaven goed bevallen waren, dat hij zijn ambt uitmuntend waarnam, en dat, indien de kerkeraad een jongen man tot predikant wilde hebben, geene betere keuze kon gedaan worden [4]). Evenwel schijnt zijn jeugdige leeftijd bezwaar te hebben opgeleverd om hem in eene stad als Utrecht te beroepen; hij werd althans niet op het drietal geplaatst.

Van zijne zwakke gezondheid, die hem geheel zijn leven kwelde [5]), treffen wij reeds gedurende zijn verblijf te Soetermeer de sporen aan. In Augustus 1648 overviel hem eene zware ziekte [6]), waarvan hij in September in zóóverre hersteld was, dat hij weder eene vergadering van den kerkeraad presideerde, in welke echter wegens zijne zwakte weinig kon afgedaan worden. Hij vertrok dan ook tot volkomen herstel van gezondheid naar Delft [7]), en was eerst in October in staat, zijn dienst wederom waar te nemen.

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 3 Jan. 1648.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 12 Jan. 1648.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 7 Feb. 1648; Dodt van Flensburg, *Archief voor kerkelijke en wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*, dl. III, blz. 306, kol. 1. Blijkens deze plaats is in de Stadskameraars-rekeningen eene som van 99 gl. 13 st. geboekt voor reiskosten der commissie, die Lodenstein was gaan hooren.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 18 Febr. 1648.

[5]) v. Rijp, a. w. blz. 6.

[6]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 29 Aug. 1648.

[7]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 6 Sept. 1648.

Den 15den Maart 1650 beriep de kerkeraad van Sluis in Vlaanderen Lodenstein tot predikant, nadat hem vooraf was gevraagd, of hij, indien men hem mocht verkiezen, genegen was om over te komen, hetgeen hij bevestigend beantwoordde [1]). Het beroep werd dan ook door hem aangenomen, op voorwaarde, dat hij te Soetermeer zou mogen blijven, totdat een ander in zijne plaats zou beroepen zijn, eene voorwaarde, die ook door de classis gesteld werd [2]). Zijne afscheidspredikatie te Soetermeer had plaats 28 Augustus 1650, denzelfden datum, waarop hij zes jaren te voren in zijn dienst werd bevestigd [3]); den 2den September nam hij afscheid van den kerkeraad [4]).

Zijne bevestiging te Sluis, waar hij in Juni voor de eerste maal had gepredikt [5]), was op 11 September bepaald, doch moest, omdat hij door het ongunstige weder eerst den 12den in de stad aankwam, tot den 18den daaraanvolgende worden uitgesteld [6]). Pas anderhalf jaar was hij te Sluis werkzaam, toen de kerkeraad van Utrecht, door de vroedschap gemachtigd om naar bekwame personen tot de dienst der kerk uit te zien, ten einde den kortsten weg te gaan, goedvond, onmiddellijk één predikant voor te stellen, en de keuze op Jodocus van Lodenstein viel [7]). De vroedschap gaf dadelijk vergunning, hem te gaan hooren,

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 3 Jan., 6, 10 Febr., 15 Maart 1650; *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 24 Febr. — 27 Maart 1650.

[2]) *Acta der classis van Delft en Delfland*, 24 Maart 1650; *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 30 Maart 1650; *Register van resolutiën der stad Sluis*, 29 Maart 1650.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 15, 24 Aug. 1650.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 2 Sept. 1650.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 5 Juni 1650.

[6]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 18 Sept. 1650.

[7]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 5, 12 April 1652.

en, indien men voldaan was, te beroepen [1]); ook de approbatie van de classis volgde [2]). De kerkeraad van Sluis vernam het gebeurde met droefheid [3]) en wendde alle pogingen aan om Lodenstein te behouden, doch, daar deze verklaarde het beroep te willen aannemen, werd hem ontslag gegeven, onder voorwaarde, dat hij niet zou mogen heengaan, vóórdat een leeraar in zijne plaats zou zijn bevestigd; dat evenwel, indien dit niet geschied was binnen den tijd van zes maanden na dato, Lodenstein naar Utrecht zou kunnen vertrekken [4]). Onmiddellijk toog men dan ook te Sluis aan het werk om de plaats vervuld te krijgen [5]); Adrianus Cocquius, predikant te Bleiswijk in Holland, werd beroepen, en Lodenstein zelf afgevaardigd om hem hiervan kennis te geven en hem tot aannemen van het beroep te bewegen [6]). Dit was de tweede maal, dat hij in het jaar 1652 naar Holland reisde. In Maart had hij den tocht aanvaard met het doel om zijnen ouders een bezoek te brengen, bij welke gelegenheid hij te Delft den predikant Samuël Doreslaar hoorde prediken en, naar aanleiding van twee van diens leerredenen, gedichten vervaardigde [7]). De reis, die hij zes maanden later ondernam, ging met groote moeiten en ongemakken gepaard. Niet ver van Sluis raakte het schip vast, waardoor hij

---

[1]) *Vroedschapsnotulen der stad Utrecht*, 20 April 1652.

[2]) *Acta der classis van Utrecht*, 27 April 1652. De acten betreffende Lodenstein's beroeping zijn bijeen te vinden in de *Copie der Beroepstukken*, 1648—1710, bewaard in het classicaal Archief, onder No. 10, A.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 17 Mei 1652.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 19 Mei 1652; *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 16 Mei 1652; *Vroedschapsnotulen der stad Utrecht*, 20 Mei 1652.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 28 Mei 1652.

[6]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 15 Sept. 1652.

[7]) *Uytsp.* blz. 37, 38.

genoodzaakt was, den nacht op de planken door te brengen, terwijl de rook hem bijna deed stikken en hem het slapen belette. Bovendien werd het vaartuig door windstilte en mist nog geruimen tijd opgehouden. De terugreis was al niet veel beter; het schip stond vol water en had met tegenwind en vloed te kampen [1]). Het doel van zijnen tocht werd bereikt [2]), doch de man, die zulk eene zwakke gezondheid had en nog kort te voren klaagde over „onversettelyke Catharren-pyn" [3]), moest dien met eene langdurige ziekte bekoopen [4]). In October deed de kerkeraad van Utrecht aan dien van Sluis en aan Lodenstein schrijven, dat men zijne komst bespoedigd wenschte te zien [5]), waarop die van Sluis resolveerde, hem, indien hij zulks verzocht, te laten vertrekken vóórdat de overeengekomen termijn was verstreken, daar de gemeente wegens zijne ziekte toch geen dienst van hem kon hebben [6]). Lodenstein bleef echter nog geruimen tijd te Sluis. In het laatst van December liet de kerkeraad van Utrecht per brief naar zijne gezondheid vernemen [7]), en hoewel zijn opvolger den 24sten dier maand bevestigd was [8]), zond hij den Utrechtschen kerkeraad nog den 11den Januari 1653 een schrijven, waarin hij „bekent maeckt sijne swacke dispositie; ende dat nae raet van Doctoren sal dienen te verwachten den

---

[1]) *Uytsp.* blz. 341—352. Ik meen, dat dit vers, getiteld: „Eenige invallen, voorgekomen op eene reyse van Sluys in Vlaanderen na Holland en wederom in 't Jaar 1652", hier juist op zijne plaats is.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 29 Sept. 1652.

[3]) Namelijk den 22sten Juli. Zie *Uytsp.* blz. 352.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 5, 27 Oct. 1652.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 11, 18 Oct. 1652.

[6]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 29 Oct. 1652.

[7]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 27 Dec. 1652.

[8]) *Acta v. d. kerkeraad te Sluis*, 22 Dec. 1652.

aenkomenden soeten tijt, dat anders niet liever sach noch wenste, dan met den eersten in sijnen dienst te mogen komen".[1]).

In Februari vinden wij hem te Delft, zoodat hij toen, althans ten deele, hersteld schijnt geweest te zijn. In genoemde maand, en nog eens in de volgende, richtte hij vandaar een schrijven naar Utrecht, van welke brieven de inhoud ons echter niet wordt medegedeeld [2]). Mogen wij Henricus van Rhenen [3]) gelooven, dan werd Lodenstein den 17den April 1653 te Utrecht bevestigd, voor welken datum ook Van der Hooght [4]) getuigt, die zich echter in het jaar vergist [5]). De Acta van den kerkeraad aldaar vermelden den datum niet [6]), maar het staat vast, dat hij den 7den Juni tot lid der classis werd aangenomen [7]).

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 17 Jan. 1653. Dat deze brief uit Sluis geschreven is, maak ik hieruit op, dat bij den volgenden, door Lodenstein aan den kerkeraad gezonden, vermeld staat: „uijt Delft gedateert".

[2]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 14 Febr., 26 Maart 1653.

[3]) *Lijste der Predikanten der Provintie van Utrecht*, Utr. 1705, blz. 46.

[4]) t. a. p.

[5]) Behalve Glasius in zijn *Godgeleerd Nederland*, dl. II, blz. 387, hebben alle latere schrijvers over Lodenstein dit foutieve jaar voetstoots nageschreven.

[6]) Als bijzonderheid deel ik nog mede, dat de onkosten om Lodenstein te gaan hooren 835 gl. 9 st., die voor de classis extraord. tot approbatie zijner beroeping 79 gl. 3 st. bedroegen. Zie Dodt van Flensburg, a. w. dl. III, blz. 311, kol. 2.

[7]) *Acta der classis van Utrecht*, 7 en 8 Juni 1653. Tot vergoeding van de transportkosten zijner meubelen van Sluis naar Utrecht werd hem *f* 84 uitbetaald. Zie *Vroedschapsnotulen der stad Utrecht*, 12 Dec. 1653, 5 Aug. 1650.

Zoo was hij dan teruggekeerd in de stad, waar hij zijne kennis had opgedaan, om haar in ruime mate weêr te geven, wat hij vroeger had genoten. Voor iemand van zijne geestesrichting kon geen werkkring meer gewenscht zijn dan juist die te Utrecht. Hier vond hij onder hoogleeraren en predikanten een aantal gelijkgezinde mannen; hier trof hij zijnen vroegeren leermeester Voetius aan, voor wien hij zulk een eerbied en genegenheid koesterde, door wiens toedoen hij ook, volgens een zijner levensbeschrijvers [1]), te Utrecht beroepen was geworden. Was Voetius de eenige zijner meesters, dien hij nog in leven vond, naast dezen leerde van den theologischen katheder Essenius, die wel groote sympathie voor hem moet gevoeld hebben, daar hij, krank geworden, aan Lodenstein opdroeg, om uit zijnen naam de classis dank te zeggen voor de broederlijke toegenegenheid hem betoond, en haar te vermanen tot onderlinge liefde en eensgezindheid [2]). Anna Maria van Schurman, dat Europeesch wonder van geleerdheid, behoorde mede tot den vriendenkring, waarin hij zich bewoog. Onder zijne ambtgenooten waren het Teellinck en Van de Velde, aan wie hij zich, door overeenstemming in denkwijze, nauw verbonden gevoelde, maar vooral Justus van den Bogaart, zijn boezemvriend. Eerst sedert korten tijd vertoefde Lodenstein te Utrecht, toen hij, als afgevaardigde des kerkeraads, van de vroedschap de approbatie mocht gaan verzoeken van het beroep, op Van den Bogaart uitgebracht [3]). Eveneens maakte hij deel uit van de commissie om hem te gaan hooren, en bleef zelfs, na het vertrek der overigen, te Rotterdam achter om zijne beslissing af te wachten, nadat hij

---

[1]) Leydekker, a. w. blz. 8.

[2]) *Acta der classis van Utrecht*, 6 en 7 Juni 1655, Sessio 3a.

[3]) *Vroedschapsnotulen der stad Utrecht*, 29 Aug. 1653.

met den kerkeraad zijner gemeente zou gesproken hebben [1]). Aldus had hij mogen medewerken om den geliefden vriend in zijne onmiddellijke nabijheid te brengen. Nooit, zoo verhaalt ons Lodenstein's levensbeschrijver [2]), „sag de wereld (sedert der Apostelen dood) soeter over-een-stemming, ten goede tusschen menschen van gelijke Bediening, als tusschen hem en sijnen Collega, D°. van den Bogaart". Reeds in hunnen studietijd waren zij door bijzondere vriendschap verbonden; vaak stortten zij hun hart voor elkander uit, verstonden elkaâr met weinig woorden [3]), ja zelfs noemt Lodenstein Van den Bogaart zijnen „Jonathan" [4]). Slechts tien jaren mochten deze mannen zich verheugen in elkanders nabijheid; toen werd Lodenstein aan het sterfbed van zijn getrouwen vriend geroepen, die den 9den April 1663 overleed, en voor wien hij een eerzuil wilde stichten door de beschrijving van zijn vreedzaam sterven en de opteekening zijner laatste woorden [5]). Hij had in hem, wiens lijk hij met beschreide oogen volgde [6]), waarlijk eenen vriend verloren, met wien hij overeenkwam in denkwijze en karakter.

Het schijnt mij hier de geschikte plaats om eene teekening van Lodenstein's persoon en karakter te beproeven. Van der Hooght beschrijft ons die op de volgende wijze. Al zijn werken, al zijn denken, al zijn spreken was hierop gericht, dat God alles, het schepsel niets mocht zijn. Menschen, wier eenig

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 6, 23, 26 Sept. 1653.

[2]) v. d. Hooght, a. w. blz. 27.

[3]) Zie Lodenstein's werkje: *J. vanden Bogaarts Laatste Uyren*, Utr. 1663, blz. 17, 38.

[4]) a. w. blz. 188.

[5]) Dit deed hij in het a. w., waarachter zich ook lijkdichten en grafschriften van hem op v. d. Bogaart bevinden.

[6]) v. d. Hooght, t. a. p.

doelwit dit was, had hij lief, hielp en achtte hij. Over zichzelven dacht hij daarentegen zeer nederig, omdat hij levendig besefte, dat de mensch niet meer is dan stof en asch, niet beter dan een worm [1]), en al wat hij is enkel en alleen moet zijn voor den Heer. Daarom wilde hij alles tot Gods eer verrichten. Hij had geleerd, nooit te eten om te genieten, maar alleen om te leven, opdat hij zijnen Schepper kon dienen en loven. Zijne tafel was derhalve steeds matig voorzien, zoowel wat de qualiteit als wat de quantiteit der spijzen betrof, die doorgaans uit plantaardig voedsel bestonden, daar hij bijna nooit vleesch gebruikte. Wijn dronk hij zelden, en dan altijd met water vermengd; hij zag er geen eer in, dat een predikant, schoon van goeden huize, veel kennis van wijnsoorten had. Voor de minste verkwikking, al was het een teug water, dankte hij God [2]). Even matig was hij in zijn huisraad, dat slechts uit het hoog noodige bestond. Nooit sliep hij uit genot tot slapen, maar alleen om daardoor geschikt te worden voor zijnen arbeid, en door dezen zijnen Schepper te verheerlijken. Daarom sliep hij niet lang, maar hield het voor het beste, evenveel uren vóór als ná middernacht te rusten, zoodat hij winter en zomer tusschen drie en vier uur in den morgen opstond [3]). Hij was ten volle meester over zijne hartstochten, en slechts zelden bemerkte men eenige verandering op zijn zeer ernstig gelaat. Lasterde men hem door mond of pen, hij bleef zachtmoedig; deed men het in poëzie, dan kon hij zelfs, indien er geestigheid in de verzen stak, die prijzen, ofschoon hij niet naliet, zich tegen valsche beschuldigingen te verdedigen [4]). Zóózeer wist hij zichzelven

---

[1]) *Uytsp.* blz. 74 v.

[2]) De matigheid werd door hem bezongen *Uytsp.* blz. 154, 176.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 28—30.

[4]) a. w. blz. 31.

te beheerschen, dat hij in zijne blijdschap nooit uitgelaten, in zijne droefheid nooit zeer verslagen, in het begeeren matig, in zijne liefde kalm en in al zijne bewegingen bedaard was. Zelden vond men hem anders dan in diep gepeins, meestentijds over Gods algenoegzaamheid en 's menschen nietigheid. Hij had een afkeer van zot geklap en ijdel gepraat; zijne woorden, ofschoon weinige in getal, waren altijd ernstig. In gezelschap wilde hij liever hooren dan spreken, omdat hij meende, van den minst bekwame te kunnen leeren, en uit de woorden wilde opmaken, wat er in de harten omging. Hierbij bezat hij van nature en door opvoeding een statig, ontzagwekkend en deftig voorkomen, dat door zijne vroomheid geheiligd, door zijne beleefdheid en vriendelijkheid jegens ieder getemperd werd. Ware dit niet het geval geweest, men zou hem niet hebben durven naderen anders dan met vrees, terwijl men hem nu slechts met eenige schroomvalligheid aansprak [1]). Toch was hij vroolijk en opgeruimd van natuur [2]), maar steeds gelijkmatig, zelfs dan, wanneer hij met zijne vrienden eenige ontspanning nam. Bezocht hem een predikant van elders of een zijner bloedverwanten, en noodigde hij te hunner eer gezelschap in zijnen tuin, of maakte hij met zijne gasten een tochtje naar buiten, men ging altijd, door zijn gelijkmatigen en geestelijken omgang gesticht, uitéén [3]). De gunst der aanzienlijken zocht hij niet; hoogst zelden at hij aan eene andere dan zijne eigene tafel, en als hij een enkele maal aan eenen bruiloftsdisch verscheen, bleef hij toch altijd dezelfde ernstige man [4]). Zulk eene gelijkmatigheid, zelfbeheersching en zelfverloochening mogen geschikt

---

[1]) a. w. blz. 33 v.; vgl. v. Rijp, a. w. blz. 5.

[2]) v. d. Hooght, a. w. blz. 38.

[3]) a. w. blz. 39.

[4]) a. w. blz. 40.

zijn om ons eerbied af te dwingen voor den man die haar bezat, toch kunnen wij niet ontveinzen, dat die ontzagwekkende asceet, wiens gelaat altijd even deftig stond, in wiens bijzijn men zich geen scherts zou veroorloven, ons doet denken aan eene ietwat ongezonde vroomheid, die weinig aantrekkelijks heeft. Het verwondert ons niet, dat zijne tijdgenooten weleens in ernst hebben getwijfeld, of onder zijn eenvoudig en stemmig gewaad een warm kloppend hart schuilde, en dat één hunner in zijn recht meende te zijn, toen hij Lodenstein aldus beschreef:

„Den lieveloose Lodensteyn,
„Soo koud' van liefd', als lood en steyn" [1]).

Wij zouden niets liever doen, dan hier zijne beeltenis ter hand nemen en zien of de indruk, dien deze op ons maakt, overeenstemt met de karakterteekening, door zijnen levensbeschrijver gegeven. Dit is echter onmogelijk; een portret van Lodenstein heb ik te vergeefs gezocht, en hoogst waarschijnlijk is het ook niet te vinden [2]).

Ongehuwd bracht hij het leven door [3]), waarschijnlijk ten gevolge zijner ascetische levensbeschouwing, die hem den echt wel deed prijzen als eene schoone, goddelijke instelling, maar hem niettemin de overtuiging schonk, dat de ongehuwde staat hooger te achten is, vooral voor eenen leeraar, die door niets in zijn verkeer met God mag worden verhinderd [4]). Met twee dienstmaagden, eene oude en eene jongere, die hem niet „Mijnheer", maar altijd „Meester" moesten noe-

[1]) v. Rijp, a. w. blz. 7.

[2]) Voor verdere bijzonderheden omtrent Lodenstein's portret verwijs ik naar Bijlage B.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 63.

[4]) *Uytsp.* blz. 440—442, 443—445.

men, omdat, volgens zijn zeggen, hij niet haar heer, maar haar leeraar wilde zijn [1]), woonde hij buiten Utrecht, hetzij omdat hij de eenzaamheid beminde, hetzij omdat zijne dichterlijke ziel de natuur liefhad. Het gebouw, dat hem tot verblijf strekte, stond tusschen de Witte-Vrouwen- en de gewezen Maliepoort, ongeveer tegenover de Heerestraat; het huis was ruim en liefelijk gelegen en werd ter linkerzijde begrensd door eenen grooten tuin, die er bij behoorde, en in welken hij des zomers zijne vrienden ontving of zich in den vroegen morgen afzonderde tot stille overdenking [2]).

De Utrechtsche vriendenkring, die zich nu eens verzamelde in Lodenstein's tuin, dan achter den Dom ten huize van Anna Maria, of in Voetius' woning, dicht bij die zijner vriendin gelegen, in het steegje dat thans nog zijnen naam draagt, dan weder elders, bleef niet voortdurend bestaan uit dezelfde personen. In 1660 werden Teellinck en Van de Velde gewelddadig daaruit weggerukt; drie jaren later stierf Van den Bogaart; en hoe meer vrienden heengingen, des te bezorgder zag men de toekomst tegen, zoo dikwerf men dacht aan het welzijn der kerk en aan het godsdienstig-zedelijk leven harer leden. Allerwegen was aan de academiën en in de kerk het twistvuur ontbrand. Cartesianisme en Coccejanisme waren de zwarte spoken, voor welke deze Utrechtsche kring bevreesd was. Bij hen, die vrij bleven van de ketterij, aanschouwde men niet zelden eene leerheiligheid, die de ware vroomheid verstikte en de godsdienst verhinderde, heiligenden invloed op het leven te oefenen. De

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 60.

[2]) Zie over Lodenstein's woning *Utrechtsche volks-almanak voor het jaar* 1850, blz. 33—35, waar men tevens eene afbeelding vindt. Huis en tuin werden later, onder den naam van „het Park", tot pleiziertuin ingericht; thans zijn alle overblijfselen verdwenen en is de plek, waar zij zich eenmaal bevonden, met huizen bebouwd.

Utrechtsche vrienden, wien deze toestand nog donkerder voorkwam dan hij in werkelijkheid was, zagen met verlangen uit naar een redmiddel tegen het in hunne oogen dreigend gevaar. Weldra zouden zij wanen, den man te hebben gevonden, op wiens woord het zou wijken, om zich echter even spoedig bedrogen te vinden.

De broeder van Anna Maria, Jan Godschalck, die menigwerf de samenkomsten had bijgewoond, was in 1662 naar Duitschland vertrokken om aldaar de hoogescholen te bezoeken, en nam, te Genève gekomen, zijnen intrek bij Jean de Labadie, leeraar te dier stede, wiens ijveren voor de reformatie der zeden aan de dagen van Calvijn deed terugdenken. Uit de brieven van haren broeder had Anna Maria vernomen, welk een man Labadie was, en dienaangaande in den vriendenkring mededeeling gedaan. Zij en hare geestverwanten brandden van verlangen om hem te leeren kennen, vooral toen Jan Godschalck, te Utrecht weêrgekeerd, van hem verhaalde [1]). Die wensch zou vervuld worden. In 1666 was de predikantsplaats bij de Waalsche gemeente te Middelburg. vacant, en op aansporing van Voetius, Lodenstein en Schurman werd Labadie aldaar beroepen [2]). De vrienden snelden naar Anna Maria en drongen haar, hem door een krachtig schrijven te smeeken, naar Middelburg te komen, en op zijne reis derwaarts eenige dagen te Utrecht te vertoeven. Ook Voetius en verscheidene Utrechtsche predikanten spoorden hem daartoe aan [3]). Te vergeefs bad men hem te Genève, de stad niet te verlaten; Labadie nam het beroep aan, en kwam na een moei-

---

[1]) A. M. van Schurman, *Eucleria, of uitkiezing van het Beste Deel* Amst. 1684, blz. 223—226.

[2]) Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 201.

[3]) *Eucleria*, blz. 228 v.; Van Berkum, *De Labadie en de Labadisten*, Sneek, 1851, dl. I, blz. 16 v. De Chaufepié, *Nouveau Dictionnaire historique et critique*, Amst. et la Haye, 1753, Tome III, p. 5.

tevollen tocht te Utrecht. Groot was de vreugde, waarmede Schurman hem en zijne drie metgezellen, Pierre Yvon, Pierre du Lignon en Menuret, in hare woning ontving. Voetius, Essenius, Lodenstein en anderen kwamen hen begroeten. De nieuwe vriend bleef in dezen kring tien dagen vertoeven, die onder belangrijke gesprekken tusschen hem, Voetius en Lodenstein werden doorgebracht. Bij herhaling predikte hij te Utrecht; telkenmale als hij optrad, maakten zijne woorden diepen indruk en sleepten zij de toehoorders in bewondering en opgetogenheid mede. Niet allen liepen echter zoo hoog met zijne prediking. De Utrechtsche vrienden, behalve Anna Maria, zagen zich zelfs teleurgesteld, daar zij eenvoud en degelijkheid verwacht hadden, die te eenen male ontbraken [1]). Hadden zij gemeend, dat de kring van geestverwanten zich zou uitbreiden door de overkomst van Labadie, thans zagen zij dien integendeel kleiner worden, daar Anna Maria haar afscheid nam, om voortaan den nieuwen leeraar aan te hangen. Ondanks den raad van Voetius, Lodenstein en anderen, ging zij naar Middelburg en was daarmede voor de kerk en hare vrienden verloren [2]). Toen Labadie, in 1668 door eene synode te Dordrecht van zijn ambt ontzet, zich van de Hervormde kerk afscheidde, volgde zij hem eerst naar Amsterdam, later naar Herford, Altona en Wiewert als lid zijner gemeente, hoezeer ook hare vrienden, met Lodenstein vooraan, haar poogden terug te houden [3]).

De afzetting van Labadie was in zijne oogen wel is waar

---

[1]) *Eucleria*, blz. 229—231; Yvon, *Fidelle Narré des états et des dernières paroles et dispositions de diverses personnes*, Amst. 1681, p. 185; Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 202—204; Van Berkum, a. w. dl. I, blz. 37—59; Schotel, *Anna Maria van Schurman*, 's Hertogenb. 1853, blz. 168—171.

[2]) *Eucleria*, blz. 266; Schotel, a. w. blz. 174.

[3]) Schotel, a. w. blz. 191 v.

een onrechtvaardig vonnis, maar toch zag hij zich in hem bedrogen door zijn breken met de kerk [1]). Hij had gemeend, dat Labadie haar na zijne uitbanning nog meer dan vroeger zou dienen, door het land rond te reizen om tot reformatie en heiligheid des levens op te wekken [2]). Die teleurstelling belette echter niet, dat Lodenstein belangstelling en sympathie bleef koesteren voor den voormaligen medebroeder; nimmer liet hij zich dan ook, zooals zijne geestverwanten, scherp tegen hem uit. De omgang van den Utrechtschen leeraar met Labadie en de zijnen schijnt zelfs niet geheel verbroken te zijn; althans nog in 1671 vinden wij Du Lignon ten huize van Lodenstein. Het was kort na het opzienbarend feit, dat te Herford plaats had. Daar geraakte namelijk de gemeente der Labadisten na het vieren van het avondmaal in zulk eene geestvervoering, dat men te zamen danste en elkander kuste en omhelsde. Het gerucht hiervan was spoedig naar Holland overgewaaid, waar men de zaak, als zeer schandelijk, ten strengste gispte, terwijl de Labadisten haar verdedigden als zeer geestelijk. Jacobus Koelman, leeraar te Sluis, die zich mede ten hoogste verontwaardigd toonde, kwam in die dagen bij Lodenstein, ter zelfder tijd dat Du Lignon hem bezocht. In Lodenstein's tegenwoordigheid geraakten zijne beide bezoekers in een hevig dispuut over het gebeurde te Herford, waarop hij zeide: „ziet dit is droevig, dat Broeders nu zo tegen malkander uit komen, die te vooren (naemlijk voor de scheyding) zo eendrachtig waren" [3]). Deze uitspraak en het feit, dat hij

---

[1]) Koelman, *Der Labadisten dwalingen grondig ontdekt, en wederlegt*, Amst. 1684, blz. 491.

[2]) Koelman, *Historisch Verhael nopende der Labadisten scheuringh, en veelerley dwalingen, met de Wederleggingh der selver*, Amst. 1683, blz. 21.

[3]) Koelman, *Der Labadisten dwalingen grondig ontdekt, en wederlegt*, blz. 151—153.

de zaak zelve, die toch uit geestdrijverij was gesproten, niet veroordeelde, bewijzen wel, dat hij bij lange na niet zoo scherp tegenover Labadie en de zijnen stond als de meesten zijner geestverwanten. Wat meer zegt, wij zullen later zien, dat hij in zijne beschouwing van het avondmaal ten volle met hem instemde, hetgeen wel uit rechtstreekschen invloed van Labadie zal moeten worden verklaard.

Niet alleen met zijne geestverwanten te Utrecht was Lodenstein ten nauwste verbonden, maar ook met die, welke elders woonden. Onder hen noemen wij vooral Jacobus Koelman, die een tijd lang in zijne vroegere gemeente Sluis arbeidde, en dien wij reeds, tegelijk met Du Lignon, Lodenstein zagen bezoeken. Hij zelf verhaalt ons [1]), hoe hij een zijner geschriften, alvorens het uit te geven, aan hem ter beoordeeling toezond, terwijl hij op het einde van Lodenstein's leven, na zijne verbanning uit Zeeland, nog nader met hem in aanraking kwam.

Was voor Lodenstein de vertrouwelijke omgang met zulke gelijkgezinden in waarheid eene verkwikking te midden van de moeiten en teleurstellingen, die hij dagelijks bij zijnen arbeid ondervond, dan heeft het hem zeker diep gesmart, dat hij dien kring allengs kleiner zag worden. Bij dit verdriet kwam nog een ander. Lodenstein was en bleef tot zijnen dood toe lichamelijk een lijder. In 1655 vinden wij het bericht van eene ongesteldheid, die hem verhinderde het scribaat der classis waar te nemen [2]); tien jaar later werd hij door eene zware ziekte aangetast, die hem tot aan den rand van het graf bracht [3]), en ook in 1672 vreesde men voor zijn leven. In Maart van dit jaar schreef Gijsbert van der Hoolck, gedeputeerde van Utrecht ter algemeene Staten-Vergadering, aan

---

[1]) In de voorrede vóór zijne *Ettelycke Samenspraken over den toestant van de Nederlantsche kerck*, Amst. 1678.

[2]) *Acta der classis van Utrecht*, 14 en 15 Aug. 1655.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 44.

Dr. Cornelis Booth het volgende: „Ick heb zedert weynige dagen herwaerts alhier verstaen dat D°. Lodesteyn seer onpasselick is geworden; ende also onse kercke door sijn overlijden een grote smerte soude comen te gevoelen, so versoecke UEd. dienstvruntlick, dat ick metten eersten, ende voorts successivelick van de toestandt sijner indispositie ofte (dat de Heer goedichlick geve) reconvalescentie mach verwitticht worden" [1]). Den 14^den^ April daaraanvolgende schrijft Van der Hoolck echter aan Booth: „'t Is mij sonderling lief dat D. Lodensteyn reconvalesceert" [2]).

Het jaar 1672 bracht voor Lodenstein nog grooter rampen met zich dan eene ziekte, uit welke hij gelukkig herstelde. Het was een noodjaar voor geheel het vaderland. Aan den oorlog was men hier niet vreemd; langen tijd had men met Engeland gestreden en menigmaal getoond wat Nederland ter zee beteekende, maar tegen de overmacht, die het thans zou hebben te bekampen, was het niet opgewassen. Frankrijk en Engeland verklaarden op denzelfden dag, den 7^den^ April 1672, aan de Staten den oorlog; eene maand later werd dit voorbeeld gevolgd door den bisschop van Munster en den keurvorst van Keulen. Het kleine Nederland, ten Zuiden door het machtige Frankrijk, ten Oosten door Keulen en Munster aangevallen en ter zee door Engeland bestookt, scheen in dezen hachelijken strijd te zullen ondergaan. Wat kon het stellen tegenover de macht zijner vijanden? Eene goed toegeruste vloot wel is waar, doch te land niets dan een klein, slecht georganiseerd leger, verwaarloosde vestingen, partijschap en verdeeldheid, die

---

[1]) De brief, gedateerd „Hage 20/30 Martii 1672", wordt medegedeeld door Mr. J. A. Grothe in de *Kronijk v. h. Histor. Genootsch. gevestigd te Utrecht*, Jaarg. XIV (Utr. 1868), blz. 87 v.

[2]) De brief wordt gevonden a. w. blz. 97 v.

op den moord der De Witten zouden uitloopen. De vijand ondervond dan ook bijna geen tegenstand. Het Fransche leger trok den 2den Juni 1672 [1]) zonder moeite den Rijn over en verkreeg hierdoor den vrijen toegang tot de Vereenigde Provinciën. Binnen weinige dagen bezweken de meeste steden van Gelderland [2]). Thans lag Utrecht aan de beurt, op welke stad wij, met voorbijgaan van al het andere, de aandacht zullen vestigen [3]). De tijding van den overtocht der Franschen over den Rijn, des nachts aldaar aangekomen, verwekte groote ontsteltenis, en op de beide volgende dagen vluchtten de inwoners bij menigte naar Holland en elders. Den 5den Juni kwam de Prins met het leger aan, om evenwel den 8sten weder af te trekken, daar de Algemeene Staten oordeelden, dat Utrecht niet was te verdedigen. Van alle hulp ontbloot, zond men nu gecommitteerden naar Lodewijk om bescherming voor stad en provincie te verzoeken. Den 13den Juni eischte de markies De Rochefort in 's konings naam de stad op en werden hem de sleutels der poorten overgegeven. De voorwaarden der capitulatie hielden in,

---

[1]) Ik gebruik hier, en doorgaans in dit Hoofdstuk, den ouden stijl bij de tijdrekening, daar deze toen te Utrecht gebruikelijk was en in mijne bronnen wordt gevolgd.

[2]) Zie over dezen oorlog L. Sylvius, vervolg op Aitzema, *Saken van Staat en Oorlogh*, en den *Hollandse Mercurius*, beiden op de jaren 1672 en '73.

[3]) Tot samenstelling van het volgend verhaal gebruikte ik, behalve de beide zoo even genoemde werken,: *Journael, of dagelijcksch verhael van de handel der Franschen in de Steden van Uytrecht en Woerden, sedert hun koomst daer binnen, tot aan hun Vertrek*, Amst. 1674; *Dagelijksche aanteekeningen gedurende het verblijf der Franschen te Utrecht in* 1672 *en* 1673, *gehouden door Mr. Everard Booth*, uit de papieren van Booth medegedeeld door Mr. J. A. Grothe in de *Berigten v. h. Histor. Genootsch. gevestigd te Utrecht*, Utr. 1857, blz. 3—166; Dr. B. ter Haar, *Utrecht in* 1672, Utr. 1872.

dat alles, zoowel wat de regeering als wat de godsdienst betrof, bij het oude zou blijven. Lodewijk legerde zich te Zeist. Hoe weinig hij de gemaakte overeenkomst hield, blijkt hieruit, dat reeds den 29sten Juni de Dom voor de Roomsche godsdienst ingericht, en aldaar op den volgenden dag de eerste mis gelezen werd. Zeventien maanden lang was Utrecht het tooneel van de schrikkelijkste gewelddadigheden; huizen en landerijen werden verwoest; de gruwelijkste geldafpersingen hadden plaats; moord en vrouwenschennis was dagelijksch werk. Te midden van dit alles stond Lodenstein onverschrokken op zijn post. Wat moet hij, als goed patriot, onder de rampen die het vaderland teisterden, geleden hebben! In een vers aan zijne zuster Catharina op haren verjaardag, den 28sten Augustus 1672, dat haren broeder moest vervangen, omdat de tijdsomstandigheden hem niet toestonden, als naar gewoonte zelf te komen, klaagt hij dan ook over „dese nacht van onspoed" [1]). Zwaarder beproeving stond hem echter nog te wachten.

Met de verovering van Bonn door Willem III keerde de oorlogskans; het Fransche leger was nu aan de ééne zijde door die stad, aan de andere door Holland ingesloten en bovendien van de gemeenschap met Duitschland afgesneden, zoodat een tijdige terugtocht raadzaam scheen. Den 1sten November 1673 deelde de gouverneur Stoupa den gecommitteerden van Utrecht mede, dat uit Parijs bevel was ontvangen, de stad te verlaten, doch niet dan nadat zij geplunderd en verbrand zou zijn. Dit was geheel in strijd met de capitulatie van Juni 1672. De gecommitteerden wendden zich dan ook tot Robert, 's konings intendant, die hun berichtte, dat Utrecht het onheil zou kunnen afkoopen voor vijf tonnen gouds. Wel trachtte men eenige

---

[1]) *Uytsp.* blz. 448—450. In dit vers klaagt hij weder over hevige pijn in den mond.

vermindering in den eisch te verkrijgen, maar de intendant was daartoe ongenegen, ja dreigde zelfs, dien met eene ton te zullen verhoogen, indien men niet spoedig genoeg met hem accordeerde. Den 6den November, des avonds tusschen zeven en negen uur [1]), werden veertien der aanzienlijkste inwoners, waartoe de burgemeesters Booth en De Goyer, de predikanten Lodenstein en Van Henghel, de hoogleeraar De Roy en doctor Wassenaer behoorden, bij den gouverneur Stoupa ontboden. Lodenstein waagde het evenmin als de anderen hieraan geen gehoor te geven. Bij den gouverneur gekomen, werden hij en zijne dertien metgezellen in eene kamer opgesloten en werd hun tevens aangezegd, dat zij tot onderpand moesten dienen voor de betaling van het gevorderde geld. Zeker was dit bericht Lodenstein hoogst onaangenaam, en zal de gedachte, dat hij zijn geliefd Utrecht moest verlaten, hem smartelijk hebben aangedaan. Van terugkeer naar zijne woning, ten einde zich van het noodige te kunnen voorzien, was geen sprake, doch hij kreeg vergunning, schoon linnengoed en andere noodzakelijke dingen door een bode te doen halen. Eenig goudgeld, dat hij toevallig bij zich had, hield hij in zijn hemd verborgen [2]). Den nacht brachten de gijzelaars, onder strenge bewaking, op eenige matrassen door. Omstreeks zes uur in den morgen kwam de knecht van den gouverneur hun zeggen, dat zij zich moesten kleeden en reisvaardig maken; twee uur later reden zij, op vier wagens ingedeeld, onder geleide van een veertigtal ruiters, de stadspoort uit. Thans ving

---

[1]) Het verhaal van den tocht der gijzelaars naar Rees ontleen ik aan de *Eigenhandige aanteekeningen van Dr. P. Wassenaer rakende de gijzelaars*, geplaatst achter de *Dagelijksche aant. door Booth* in de straks genoemde *Berigten v. h. Histor. Genootsch.* blz. 166—169.

[2]) Van dit goud, dat hij niet, of slechts gedeeltelijk heeft gebruikt, werd later een penning geslagen, van welken men in Bijlage B eene beschrijving vinden kan.

voor Lodenstein, die op den vierden wagen naast zijnen ambtgenoot Van Henghel gezeten was, de ellende aan. Te Rhenen gebruikten de gijzelaars het middagmaal en reden daarna door Wageningen naar Arnhem. De gouverneur dier stad wilde hen, ofschoon het pas zeven uur was, niet binnenlaten, zoodat zij genoodzaakt waren, in eene armoedige hut zonder vensters, in welke men te vergeefs een stoel of bank zocht, den nacht door te brengen. Een teug brandewijn was de eenige lafenis, die zij ontvingen; een weinig hout en plaggen diende hun om zich te verwarmen. Na een ontbijt, dat uit een stuk droog brood bestond, moesten zij des morgens de wagens beklimmen. Te zes uur in den avond kwamen zij te Doetinchem, waar zij, na een goed maal, in eene herberg overnachtten. Vroeg in den morgen — het was Zondag, de 9de November — vervolgde men den tocht, niet zonder groot gevaar van om te vallen, daar een dikke laag sneeuw des nachts de wegen overdekt had, zoodat er geen wagenspoor te onderkennen was. Wat men vreesde, geschiedde werkelijk; tot tweemaal toe viel het eerste voertuig om, terwijl de paarden van het tweede door andere moesten vervangen worden. Langs vele omwegen, soms ook door sloten en moerassen, kwam men des avonds te zes uur binnen de stad Rees, alwaar de gijzelaars naar het stadhuis gebracht werden. De magistraat betoonde zich zeer hulpvaardig, liet hun goed eten brengen, dat hoogst welkom was, daar zij den ganschen dag hadden gevast, verschafte hun bedden en stond hun de raadzaal en de secretarie ten gebruike af. Gaarne zouden zij hier den tijd van hunne gevangenschap hebben doorgebracht, doch volgens bevel van 's konings intendant moesten zij naar de vesting worden vervoerd, hetgeen den 14den November plaats had.

Wij moeten thans even naar Utrecht terugkeeren, om te zien hoe daar de zaken stonden. Den 8sten November was men

tot eene overeenkomst met den intendant gekomen, volgens welke de geheele provincie vier en een halve ton gouds opbrengen zou, van welke som 250,000 gulden moest zijn afbetaald, vóórdat het garnizoen de stad zou verlaten, hetgeen den 13^{den} geschiedde.

Weinige dagen nadat de gijzelaars op de vesting waren ingekwartierd, kreeg Lodenstein verandering en vermeerdering van gezelschap. Door een briefje van den 12^{den} November 1673 [1]) verzocht de intendant Robert den bevelhebber van het fort Rees, onmiddellijk na ontvangst de heeren Nypoort en Van Henghel, in wier plaats hij twee andere gijzelaars zou ontvangen, benevens nog zes om het getal 20 vol te maken, op vrije voeten te stellen. In de plaats van den laatste werd diens ambtgenoot Van Vliet gezonden, zonder opgave van de reden, die tot deze verwisseling aanleiding gaf. Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat dit op verzoek van den magistraat van Utrecht geschiedde, die in deze troebele tijden gaarne ontslagen was van de predikanten, die niet op zijne hand waren. Hij kon zich gelukkig rekenen, van Lodenstein bevrijd te zijn, en door den regeringsgezinden Van Henghel in te ruilen tegen Lodenstein's geestverwant Van Vliet, had hij heel wat gewonnen.

Het ontruimen der stad door het Fransche leger veroorzaakte onder de burgerij uitbundige vreugde. Met oranje linten en sjerpen doorkruiste men de straten, en in een oogenblik wapperde van alle torens de oranjevlag. Een opgewonden volksmenigte stormde de Domkerk binnen en beroofde haar van de Roomsche sieraden, die tegelijk met de schildwachthuizen der Franschen werden stukgeslagen en verbrand.

Onder dit alles zat Lodenstein op het fort Nieuw-Rees ge-

---

[1]) Dit briefje is afgedrukt in de genoemde *Berigten v. h. Histor. Genootsch.* blz. 146, de noot.

vangen. Wel werd door den intendant Robert [1]) den bevelhebber verzocht, te willen zorgen, dat de gijzelaars goed zouden behandeld worden, dat men hen zou laten spreken met en schrijven aan wien zij wilden en hun toestaan, vrij te wandelen op het fort; wel verhaalde Van Henghel bij zijne terugkomst, dat de burgemeesters en predikanten van Rees den gijzelaars veel vriendschap en hulp betoonden, dat hun door een zekeren heer uit Kleef 1500 gulden was toegezonden, met aanbod van meer, indien zulks noodig mocht zijn, terwijl hij tevens zijnen jachtmeester had gelast, hunne tafel dagelijks van genoegzaam wild te voorzien, en dat zij op hun woord van eer naar Rees mochten overvaren [2]), — maar ondanks dit alles stond voor Lodenstein deze gevangenschap met eene verbanning naar Patmos gelijk. Dit schrijft hij zelf in eenen brief van den 21sten December 1673, gericht aan het gezelschap, waarmede hij gewoon was te Utrecht tot onderlinge stichting samen te komen [3]). Zijne ballingschap, de ongemakken die daaraan verbonden waren, de scheiding van zijne vrienden en van zijn werk stemden hem droevig, maar toch eindigt hij zijn schrijven met menige uitspraak, die van stille berusting getuigt. Dat dit geen schoonklinkende woorden waren, maar de juiste uitdrukking van zijne gemoedsgesteldheid, die hem ook in de zwaarste rampen leidingen van Gods voorzienigheid deed zien, bewijzen de vier liederen, door hem in zijne gevangenschap gedicht [4]) en aan genoemd gezelschap overgezonden [5]). In deze verzen straalt, bij alle be-

---

[1]) In diens bovenvermeld briefje.

[2]) *Berigten v. h. Histor. Genootsch.* blz. 155.

[3]) Deze brief is gedrukt achter Lodenstein's *Lukas, heilig Euangelium berymt*, Delft, 1721, blz. 244—249.

[4]) *Uytsp.* blz. 78—81, 82—84, 85—87, 87—90.

[5]) Zie de korte voorrede vóór de afzonderlijke uitgave dezer liederen, die ik in het volgende Hoofdstuk vermeld.

rusting waarvan zij getuigen, toch een hevig verlangen door, om naar zijn vaderland, zijne vrienden en zijne eigene woning terug te keeren. Geen wonder voorzeker. Hoe goed de gijzelaars werden behandeld, er bleven ongemakken genoeg voor hen over. Met twaalf zijner lotgenooten deelde Lodenstein eene kleine slaapkamer, waarin de bedden op den vloer waren gespreid, en slechts bij uitzondering kreeg hij gelegenheid, schoon ondergoed aan te trekken [1]).

Dit lijden zou evenwel langer duren dan hij had vermoed, daar de som gelds, die Utrecht nog aan Frankrijk schuldig was, niet spoedig werd afbetaald. De intendant, wien dit talmen verdroot, bedreigde de gijzelaars met harde straffen, indien hij niet spoedig zou vernemen, hoe het met de zaak stond. Dit blijkt uit een schrijven, door Lodenstein, namens de gevangenen, waarschijnlijk aan een lid van een regeerings-college te Utrecht gezonden [2]), waarin hij het volgende mededeelt. Één der gijzelaars was ontboden bij den bevelhebber der vesting, die hem eenen brief van Robert had ter hand gesteld, in welken de gevangenen met eene harde behandeling werden bedreigd, wanneer de intendant niet binnen acht dagen zou hebben vernomen, hoe het met de afbetaling der brandschatting stond. De gezamenlijke gijzelaars hadden hierop Lodenstein verzocht, van het gebeurde bericht te zenden naar Utrecht, met verzoek, het geld binnen den bepaalden tijd bijeen te brengen. Zij rekenden daarbij op

---

[1]) *Berigten v. h. Histor. Genootsch.* blz. 156.

[2]) Deze brief is afgedrukt in het *Vervolg van Mr. Johan van de Water's Groot plakkaatboek 's lands van Utrecht*. Utr. 1856, dl. I, blz. 284 v. Hij bevat geene enkele aanwijzing van den persoon, tot wien hij gericht is, doch dat deze zitting moet gehad hebben in een regeeringscollege is, dunkt mij, wel waarschijnlijk, daar het betalen der brandschatting eene zaak was, die de overheid aanging, en de gedeputeerden der Staten-Generaal naar aanleiding van den brief maatregelen namen.

de menschelijkheid hunner medeburgers, doch waren bereid, datgene, wat nog aan de benoodigde som mocht ontbreken, zelven bij te dragen. Onmiddellijk na ontvangst van dit schrijven van den 23sten December 1673, geteekend „J. van Lodenstein", vaardigden de gedeputeerden der Staten Generaal eene aanmaning uit, om alle inwoners der provincie Utrecht op te wekken, hetzij door geld, hetzij door verpanding van juweelen, goud- of zilverwerk, tot de vereischte som bij te dragen [1]). Waarschijnlijk werd de harde bedreiging van den intendant niet ten uitvoer gelegd, ofschoon nog ruim eene maand verliep, eer het bedrag was bijéengebracht. Den 2den Februari 1674 toch vertrokken commissarissen met tien wagens vol geld naar Arnhem, om aldaar de uitwisseling der gijzelaars te doen plaats hebben. Dit geschiedde den volgenden dag, zoodat Lodenstein, na eene gevangenschap van bijna drie maanden, in den avond van den 4den Februari Utrecht's poorten weder binnenreed [2]).

In de stad zijner inwoning weêrgekeerd, zette hij niet minder krachtig dan vroeger zijnen arbeid voort. Drie jaren slechts werden hem hiertoe nog geschonken. Vóór zijnen dood predikte hij nog éénmaal in zijne beide vroegere gemeenten, in Mei 1675 te Soetermeer [3]), in Augustus van het volgende jaar te Sluis [4]). De kring zijner vrienden werd na zijne terugkomst gedurig kleiner en ten laatste zou hij bijna alleen staan. In Februari 1672 had hij reeds den lijkzang vervaardigd op zijnen ambtgenoot en geestverwant Lambertus Sanderus [5]); den 1sten November 1676 ontviel hem Voetius, en kort daarna, den

---

[1]) Deze aanmaning is afgedrukt in het a. w. dl. I, blz. 285 v.

[2]) *Berigten v. h. Histor. Genootsch.* blz. 158, 159.

[3]) Zie Lodenstein's werk *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, Utr. 1767, blz. 73.

[4]) Zie over dit bezoek te Sluis beneden in Hoofdstuk VI.

[5]) *Uytsp.* blz. 336—341.

18den Mei 1677, Andreas Essenius. Zoo was het klaverblad verbroken van drie mannen, tusschen wie „sulken overeen-komste was, als of 'er eene ziele leefde in drie onderscheydene Lichamen" [1]), en niet lang zou het duren eer Lodenstein zijne vrienden volgde. Aan de nagedachtenis van den grijzen Voetius wijdde hij nog een lied, waarin hij diens zeldzame gaven en groote geleerdheid, diens geschiktheid om jongelingen voor het predikambt te vormen en diens onafgebroken arbeidzaamheid roemt, een lied, waaruit bovenal groote vereering spreekt voor zijnen afgestorven leermeester [2]).

Toen voor Lodenstein de stervensure aanbrak, had hij een leven achter zich van oprechte vroomheid, van ijverige plichtsbetrachting, van onvermoeide werkzaamheid, en liet hij der wereld een aantal geschriften na, door welke hij na zijn heengaan nog zou spreken. De dood nam hem de pen uit de hand; zijn opus imperfectum [3]) is geschreven ter verdediging van eenen vriend en geestverwant. In het begin van Maart 1677 werd hij op het ziekbed geworpen, waarvan hij niet weêr zou opstaan [4]). Eenzaam zou zijn sterfbed zijn geweest, indien niet zijn broeder Dirk, ofschoon hij eene kranke gade achterliet [5]), tot hem ware gesneld en hem getrouw had verpleegd [6]). Aan welke krankheid hij stierf, heb ik niet kunnen opsporen. Van der Hooght verhaalt [7]), dat hij, Lodenstein in zijne ziekte be-

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 95.

[2]) Zie over dit vers beneden in Hoofdstuk II.

[3]) *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman*, Amst. 1679. Zie ald. blz. 44.

[4]) *Acta der classis van Utrecht*, 6—8 Maart 1677.

[5]) Kruger, *De kroone van het hooft der Kerken van Utrecht af-gevallen*, Utr. 1677, opdracht, blz. 2.

[6]) v d. Hooght, a. w. blz. 58.

[7]) a. w. blz. 55.

zoekende, hem te bed vond met een gezwollen lichaam. Dat hij aan het water leed, is dus waarschijnlijk, doch dit zal wel eene bijkomende omstandigheid zijn geweest, daar, volgens denzelfden, zijne ziekte van dien aard was, dat zij hem niet toeliet veel te spreken, en hij tot verkoeling van den mond huislook gebruikte [1]).

Volgens eenparige getuigenis van zijnen levensbeschrijver en zijne lijkredenaars gedroeg hij zich zeer kalm en onderworpen in dit lijden. Toen hij eens de omstanders zag weenen, vermaande hij hen, dit na te laten, zeggende: „Ik leg als in de roosen. Soo soet is 't my den wille van mynen God te doen", en op de vraag, of het wat beter met hem was, antwoordde hij: „'t Is altyt goed, wat de eeuwige Wysheyd doet". Steeds vond men hem peinzende, en menig schriftwoord kwam in die dagen over zijne lippen, tot vertroosting van hen, die hem bezochten. Nooit hoorde men hem klagen, maar wel zijn verlangen uitspreken om te sterven. Toen iemand hem bij het afscheid nemen vroeg, of hij hem ook van dienst kon zijn, zeide hij: „Dient God" [2]). Van zijne onderworpenheid getuigt ook de zwanezang, dien hij op zijn krankbed kort vóór zijnen dood vervaardigde [3]). De ziekte nam hoe langer hoe meer in hevigheid toe; de doctoren vreesden voor koud vuur en erger. Toen men hem dit mededeelde, ontstelde hij niet het minst, maar zeide, dat het hem goed was zooals God het wilde [4]). Den avond vóór zijnen dood stonden zijn broeder en Simon Jodocus Kruger, beroepen predikant te Berkel, die gedurende Lodenstein's ziekte al zijn werk op zich genomen had, aan

---

[1]) t. a. p.

[2]) a. w. blz. 56—58.

[3]) *Uytsp.* blz. 436—440.

[4]) v. d. Hooght, a. w. blz. 59.

zijne legerstede [1]). Toen hij al stervende was, zeide hij: „Is dit sterven? soo sterve ik wel gemaklyk". Des nachts te één uur lag hij reeds met gebroken oogen, doch sprak bij tusschenpoozen nog enkele woorden. Inmiddels zag men hem meer en meer afnemen, totdat de omstanders hem duidelijk hoorden zeggen: „Ik ben seer vol van gedachten". Dit waren zijne laatste woorden; het was drie uren in den morgen; Jodocus van Lodenstein was niet meer [2]). Hij stierf den 6den Augustus 1677, juist 57 jaren en 6 maanden oud [3]), „nalatende", zegt zijn levensbeschrijver [4]), „voor sig selven een grooten Naam; voor zijne Bloedverwanten veel Tijdelijke Middelen; voor de Wereldsche menschen veel krachtige Overtuygingen; En voor zijne Gunstelingen een diepen Indruk zijner Deugden". Groot was alom de droefheid over zijnen dood. Één lijkrede scheen voor dezen man niet genoeg; Van Rijp en Kruger beiden herdachten hem in eene predikatie, en zijn dood gaf tot niet minder dan vier treurzangen aanleiding [5]). Anna Maria van Schurman behoorde nog onder de levenden, doch hare oude vriendschap voor Lodenstein was sinds lang verkoeld. Ware dit niet zoo geweest, dan zou zij hem voorzeker evenzeer eenen lijkzang hebben gewijd als zij het, veertien jaar geleden, aan Justus van den Bogaart deed [6]). Was Lodenstein's heengaan voor velen

---

[1]) Kruger, a. w. blz. 7, 14.

[2]) v. d. Hooght, a. w. blz. 61—63. Zie ook over Lodenstein's ziekte en sterven v. Rijp, a. w. blz. 11—14; Kruger, a. w. blz. 14, 15.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 63; v. Rhenen, t. a. p.; *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 6 Aug. 1677.

[4]) v. d. Hooght, t. a. p.

[5]) *Uytsp.* blz. 462—464; *Uitsp. Tweede deel*, Rotterd. 1725, blz. 86—95, 96—99; *Pamfletten-catal.* Meulman, N°. 5652, 5653.

[6]) Dit vers heeft Lodenstein achter *vanden Bogaarts Laatste Uyren* laten drukken.

eene oorzaak van bittere smart, wij zullen later [1]) zien, dat het hem bij zijn leven niet ontbroken heeft aan tegenstanders, voor wie zijn dood eene reden tot vreugde was.

Den 20sten Augustus werd zijn stoffelijk overschot in het familiegraf, op het koor der Oude kerk te Delft, bijgezet [2]), bij welke gelegenheid zilveren penningen geslagen en aan de dragers uitgedeeld werden [3]). Zoo rustte zijn lijk in hetzelfde kerkgebouw, waar hem eenmaal het doopwater op het voorhoofd werd gesprenkeld.

---

[1]) Beneden in Hoofdstuk III.

[2]) v. Rhenen, t. a. p.; Witsen Geysbeek, *Woordenboek der Nederduitsche dichters*, dl. IV, blz. 205. In een werk van Mr. Willem v. d. Lelij, getiteld: *Collectio monumentorum Sepulcralium* (een HS. in 4°, op het stedelijk Archief te Delft bewaard), staat blz. 18 aangeteekend: „op het Middelchoor (der Oude kerk). De rustplaatse van Joost van Lodensteijn, enz.; Joost v. Lodensteijn, Predicant tot Utrecht, obiit 16 Augs. 1677, oud 57 Jaaren". Deze mededeeling dank ik aan Mr. J. Soutendam, Secretaris der Stad Delft.

[3]) Zie over de begrafenispenningen in Bijlage B.

TWEEDE HOOFDSTUK.

LODENSTEIN'S WERKEN.

De nalatenschap van den Utrechtschen leeraar bestond niet alleen uit vele tijdelijke goederen, maar ook uit een aantal geschriften, deels reeds gedrukt, deels in manuscript. Wij stellen ons thans tot taak, den inventaris dier geschriften op te maken. Al moge dit uit den aard der zaak weinig geschikt zijn om den lezer te boeien, toch heb ik gemeend hieraan een afzonderlijk Hoofdstuk te moeten wijden. Om op volledigheid aanspraak te kunnen maken, zal het noodig zijn, van Lodenstein's werken niet slechts den titel en de verschillende editiën, maar ook de inrichting, de wordingsgeschiedenis en de meerdere of mindere zeldzaamheid, althans zooveel mogelijk, te vermelden. Dit alles naar eene Bijlage of naar de noten te verwijzen, achtte ik niet raadzaam, terwijl de bespreking der geschriften in dit tweede Hoofdstuk het voordeel oplevert, dat de lezer reeds aanstonds een overzicht krijgt van Lodenstein's literaire nalatenschap, en de schrijver zich in het vervolg tot kortere aanhalingen zal kunnen bepalen dan anders mogelijk zou zijn. Toch zal de beschrijving niet bij alle op gelijke wijze kunnen geschieden, daar het ontstaan van enkele te nauw samenhangt met

Lodenstein's werkzaamheid om afzonderlijk te worden besproken. Ten einde den lezer een dor relaas te besparen, zal ik hier noch de titels in extenso, noch de verschillende editiën, noch het formaat en het aantal bladzijden vermelden, waarvoor ik verwijs naar Bijlage C, die eene zooveel mogelijk volledige bibliographie zal bevatten, en dus als de aanvulling van dit Hoofdstuk kan worden beschouwd.

Wat Lodenstein's werken aangaat, verkeerde ik, toen ik een begin maakte met het bijeenbrengen van mijne stof, in vrij moeilijke omstandigheden, daar slechts zeer enkele in de verschillende openbare boekerijen van ons vaderland aanwezig zijn. Ik zag mij dus verplicht, op eigen gelegenheid te gaan opsporen, hetgeen ik rechtstreeks onmogelijk kon vinden, en, ofschoon sommige mannen van rijpe ervaring en erkende geleerdheid mij weinig moed gaven op eenen goeden uitslag, gelukte het mij, op een paar na, alle geschriften van Lodenstein, hetzij in bezit, hetzij ter leen te verkrijgen [1]). Om genoemde reden acht ik het nuttig, bij die werken, welke op eene of andere bibliotheek in ons vaderland worden aangetroffen, dit steeds te vermelden.

Lodenstein's werken, die wij in de Bijlage chronologisch, hier systematisch zullen rangschikken, laten zich gereedelijk verdeelen in Leerredenen, Gedichten, Geschriften van stichtelijken en kerkelijken aard, Strijdschriften en Brieven.

Van zijne Leerredenen is door hemzelven geene enkele uitgegegeven, doch na zijnen dood zagen, in verschillende

---

[1]) Hierbij hebben mij de heeren J. L. Beijers, boekhandelaar te Utrecht, en Louis D. Petit, vroeger boekhandelaar te Amsterdam, thans conservator bij de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden, goede diensten bewezen.

bundels, ongeveer zeventig het licht. Den eersten bundel bezorgde Everardus van der Hooght in het jaar 1697, onder den titel: „Negen predikatien over eenige stoffen, dewelke heel zelden worden geleert, en nog minder gepractiseert" [1]). Dit werkje, waarvan ik niet de oorspronkelijke uitgave, maar slechts eenen herdruk van deze eeuw zag, bevatte, behalve de leerredenen, eene opdracht en eene voorrede, welke laatste eene uitvoerige beschrijving van Lodenstein's leven en van de herkomst en den inhoud der predikatiën gaf. Deze waren namelijk onder het uitspreken kortelijk op- en later door velen overgeschreven, die iets van Lodenstein wenschten te bezitten. Uit een dergelijk manuscript stelde Van der Hooght den bundel samen, doch zóó, dat hij de eerste, tweede, derde en vijfde preek onveranderd liet, de overige echter tot goed gestelde leerredenen omwerkte. Dat de oorspronkelijke editie van dit boekje naar het schijnt geheel is verloren gegaan, kan ons niet verwonderen, daar Van der Hooght, toen het was uitverkocht, eenen tweeden druk bezorgde onder den naam van „Geestelyke Opwekker, voor het Onverloochende [2]), Doode, en Geesteloose Christendom". De inrichting bleef volkomen dezelfde: eene opdracht, schoon ook aan andere personen dan vroeger, vervolgens eene voorrede, die, behoudens enkele wijzigingen, onveranderd bleef, en die ik aan mijn eerste Hoofdstuk ten grondslag legde, eindelijk de leerredenen, thans alle omgewerkt en met eene tiende vermeerderd.

Hiermede waren bij lange na niet alle preeken gedrukt, die men uit Lodenstein's mond had opgeschreven. Men bracht Van der Hooght ten tweeden male een aantal fragmenten, met verzoek, ze evenals de vorige te willen uitgeven. Dit moest echter wachten, totdat hij met zijne editie van den Hebreeuw-

[1]) Rabus, *De Boekzaal van Europe*, Rotterd. 1697, blz. 163.

[2]) Dit woord, bij herhaling door Lodenstein gebezigd, heeft de beteekenis van „geen zelfverloochening kennend".

schen Bijbel [1]), aan welken arbeid hij vier jaren besteedde, gereed was. Onmiddellijk daarna nam hij de opgeteekende leerredenen ter hand, bracht ze in eenen behoorlijken vorm en gaf ze in het licht als „Het Vervolg van den Geestelyken Opwekker". Aan de negen preeken, hier bijeengebracht, gaat eene opdracht en eene voorrede vooraf, in welke laatste het ontstaan van den bundel verhaald wordt, terwijl zij gevolgd worden door een „Antwoord op seekere gevallen van conscientie", van de hand van den verzamelaar. Had Van der Hooght in de voorrede vóór den „Geestelyke Opwekker" uiteengezet, wat in de volgende leerredenen van Lodenstein en wat van hemzelven afkomstig was, in dezen bundel wijst hij dit in de predikatiën aan door de letters L. en H. Het werkje, waarvan ik een exemplaar bezit, is hoogst zeldzaam [2]).

Van der Hooght was niet de eenige, die preeken van Lodenstein, door vrome toehoorders opgeschreven, voor de pers in gereedheid bracht. Niet minder verdienstelijk maakte zich in dit opzicht Johan Hofman door de uitgave van „Het vervalle Christendom, uyt haare Zorgeloose Doodslaap opgewekt en Aangespoort tot eenen heyligen wandel op den Koninglyken weg des Levens". Dit werkje bestaat uit eene voorrede van Melchior Leydekker, een rijm, waarin de inhoud kortelijk wordt medegedeeld, een gedicht op de predikatiën van Lodenstein en nog eene voorrede, alle van Hofman, waarna een bundel leerredenen volgt, in welken er zeven van Lodenstein en vijf van Engelsche Presbyterianen voorkomen. Hofman verhaalt in zijne voorrede [3]), nog meer

---

[1]) Bekend is, dat deze tot heden toe onder de beste gerekend wordt.

[2]) De geschiedenis van het ontstaan der door v. d. Hooght uitgegeven preekbundels heb ik opgemaakt uit de voorrede vóór den *Geestel. Opwekker*, blz. 63—65, en uit die vóór *Het Vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, Amst. 1707, blz. 2—15.

[3]) blz. 5 v.

preeken van den Utrechtschen leeraar te bezitten, die hij van zins was in het licht te geven, indien de tegenwoordige goed werden verkocht.

Dat dit laatste werkelijk is geschied, blijkt uit het verschijnen van „De heerlykheyd van een waar Christelyk leven: Uitblinkende in een Godsaligen wandel", een bundeltje van zestien leerredenen van Lodenstein. Aan deze gaat eene voorrede van J[oh.]. H[ofman] vooraf, welke aanvangt met de woorden: „Belofte maakt schuld", en met eene herinnering aan het vroeger medegedeelde. De schrijver meldt ons verder [1]), dat hij deze preeken deels van Lodenstein's nabestaanden of vrienden, deels van den zoon van eenen predikant, die, toen zij gehouden werden, te Utrecht studeerde, ontving; dat hij nog wel even zoovele leerredenen van Lodenstein in handschrift bezat als nu reeds gedrukt waren, en van plan was ook deze uit te geven. Waarom hij aan dit voornemen geen gevolg gegeven heeft, weet ik niet, maar wel, dat geen nieuwe bundel, door hem bezorgd, het licht heeft gezien.

Waarschijnlijk liet hij uit genoemden voorraad nog ééne predikatie, door Lodenstein in 1674, na de verwoesting van de Domkerk door den storm, gehouden, afdrukken in „Het verhoogde Nederland, gekroond met Gods goetheid, nu vernedert door 's menschen boosheid", Anno 1718, blz. 334—353.

Behalve de beide genoemde mannen hebben ook anderen enkele leerredenen van den Utrechtschen prediker, die nog slechts in manuscript voorhanden waren, door den druk gemeen gemaakt, hetgeen blijkt uit twee bundels, die in het licht verschenen. De eerste is getiteld: „Verzameling van keurstoffen, of uitgelezene leerredenen der weleer Godzalige, nu zalige Mannen J. van Lodenstein, A. van den Velden en H. van Rijp". Door

---

[1]) blz. 2 v.

wien deze verzameling, in welke de eerste zes preeken van Lodenstein afkomstig zijn en waarvan ik niet de oorspronkelijke editie, maar eenen herdruk uit onzen tijd zag, is uitgegeven, weet ik niet. Blijkens het opschrift boven twee brieven, met welke het werkje besloten wordt, zijn de daarin voorkomende predikatiën door Van Rijp aan eene zekere juffrouw gezonden, van wier familie de verzamelaar ze ontving.

Den tweeden bundel, die zeldzaam is en van welken ik een exemplaar bezit, bezorgde Corn. Brinkman ruim honderd jaar na Lodenstein's dood, en noemde dien: „Boet-predikatien over Jerem. XLV. Gedaan te Utrecht, door den godzaligen leeraar J. van Lodenstein". De titel wijst genoegzaam aan, van welken aard de zestien leerredenen zijn, die wij hier vinden. Zij werden òf op het einde van 1664 en in het begin van 1665, òf in het laatst van dit en het begin van het volgende jaar, bij wijze van vervolgstof, door Lodenstein gehouden [1]), alle over de eerste vijf verzen van Jer. XLV. Vooraf gaat eene voorrede van Brinkman, in welke hij mededeelt, dat hij ze liet drukken naar een handschrift, hetwelk aan zekeren Jan de Waal, drogist en ouderling te Utrecht, behoorde, en dat hij na diens dood van den zoon ten geschenke ontving. Volgens door hem ingewonnen berichten zou eene grootmoeder van den overledene, die eene vriendin van Lodenstein was, het geschreven hebben. Om het werk van den Utrechtschen leeraar zoo zuiver mogelijk te geven, vulde Brinkman de schetsen niet aan, maar liet ze verschijnen zooals zij in het handschrift voorkwamen. Het geheel besloot hij met twee leerredenen van hemzelven.

Behalve deze bundels bezitten wij van Lodenstein nog enkele losse predikatiën, achter sommige zijner werken gedrukt, namelijk:

Eene over Ezech. 37:7, 8, gevoegd achter de „Geestelicke

---

[1]) blz. 45, de noot, 104, de noot.

gedagten" (welk werk wij later zullen bespreken), die ook in den „Geestelyke Opwekker" gevonden wordt [1]) en ná het jaar 1672 gehouden is [2]);

twee leerredenen, de eene naar Matth. 5 : 6, de andere naar Matth. 11 : 12, voorkomende blz. 209—227, 228—243 van zijn werkje: „Lukas, heilig Euangelium berymt", waarover wij straks zullen handelen;

eindelijk eene preek over Hosea 9 : 12, die onder het uitspreken werd opgeschreven en aan het slot van Lodenstein's „Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman", welk werk wij later vermelden, gedrukt is. Zij komt ook voor in de „Verzameling van keurstoffen" [3]) en in den „Geestelyke Opwekker" [4]).

Ten slotte deel ik nog mede, dat omstreeks het midden dezer eeuw een groot aantal leerredenen van Lodenstein in handschrift bestond. De toenmalige eigenaar van het manuscript was Prof. J. Heringa te Utrecht, wiens bibliotheek in 1841 door den boekhandelaar Nathan aldaar verkocht werd. Het handschrift komt voor in het tweede gedeelte van den catalogus, onder N°. 174, aldus: „Lodensteijn, Leerr. van 1664—66 3 voll.", en werd door den verkooper voor *f* 6,50 aangekocht. Ondanks al mijne pogingen om het op te sporen, mijne informatiën bij de openbare boekerijen in ons vaderland en bij mannen van naam op het gebied der bibliographie, heb ik het niet kunnen terugvinden. Ik acht het echter niet onmogelijk, dat dit, naar het schijnt, verloren handschrift hetzelfde is als dat, waaraan Brinkman de „Boet-predikatien" ontleende. De jaren toch, in welke deze werden gehouden, komen geheel overeen met die, uit welke het manuscript leerredenen bevat, en dat dit uit drie

[1]) blz. 112—139.

[2]) *Geestel. Opwekker*, blz. 123, de noot.

[3]) Utrecht, J. J. H. Kemmer, blz. 1—14.

[4]) blz. 140—182.

deelen bestaat, maakt volstrekt geen bezwaar, daar Brinkman zelf getuigt, dat zijn handschrift nog andere preeken bevatte dan de door hem uitgegevene, o. a. de reeds genoemde over Hosea 9: 12 [1]) en eene naar Matth. 5: 13 [2]), die nergens gedrukt is. Het komt mij waarschijnlijker voor, dat het manuscript, hetwelk in het laatst der voorgaande eeuw in bezit was van Brinkman, in handen is gekomen van Prof. Heringa en later verloren raakte, dan dat èn het handschrift van genen èn dat van dezen spoorloos zouden zijn verdwenen. Is deze gissing juist, dan zou het gemis van Heringa's manuscript een aanmerkelijk kleiner verlies zijn, dan wij aanvankelijk vermoedden.

In een handschrift, dat ik wel heb kunnen machtig worden en straks zal bespreken, maar dat ik voorloopig HS. G. noem, komt eene preek van Lodenstein voor naar Hoogl. 1: 4, die in den „Geestelyke Opwekker" [3]) gedrukt is.

Gaf Lodenstein zelf geene enkele zijner leerredenen uit, geheel anders was dit met zijne Gedichten, van welke hij het grooter deel bijeenbracht in zijne „Uytspanningen". Deze bevatten eene voorrede van hemzelven, drie anagrammen op zijnen naam van Willem Sluiter, een vers van A. Godart op Lodenstein's liederen, en eindelijk deze zelve, die in vier deelen gesplitst zijn, op welke een „Aanhangsel van eenige Gesangen die in de ordre overgeslagen waren" volgt. Van dit werkje, dat in niet minder dan zestien drukken verspreid is, bezitten de Universiteits-bibliotheken te Leiden en Utrecht, ook die van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde en die der stad Haarlem exemplaren. De oudste editiën zijn waarschijnlijk verloren geraakt, althans het gelukte mij niet, eene vroegere

---

[1]) *Boet-predikatien*, Utr. 1779, blz. 60, de noot.

[2]) a. w. blz. 80, de noot.

[3]) blz. 251—287.

dan de vijfde te zien. Toch is het zeker, dat de, door Lodenstein zelven bezorgde, oorspronkelijke uitgave niet wezenlijk verschilde van de tot ons gekomen editiën. In een werkje, dat wij zoo aanstonds vermelden [1]), wordt namelijk gezegd, dat Lodenstein zelf „een aenhangsel van verscheyde gesangen in ordre overgeslagen, en achter 't vierde deel van syne Uytspanningen heeft laten voegen". Daar nu de voorrede, die hij vóór zijnen dichtbundel plaatste, van 1676 dagteekent, zond hij waarschijnlijk dit jaar zijne liederen in het licht. De mogelijkheid bestaat, dat na Lodenstein's dood hier en daar nog gedichten zijn ingevoegd, waaromtrent wij alleen zekerheid zouden kunnen verkrijgen door eene vergelijking van den eersten met de latere drukken. Stellig is dit het geval met Lodenstein's „Swanengesang" [2]), kort vóór zijn sterven vervaardigd, en met een „Klaag-lied" over zijnen dood [3]).

Enkele gedichten, die in de „Uytspanningen" voorkomen, vinden wij ook elders. Zoo het „Klaag-lied over het droevig af-sterven van den seer Eerweerden, Godsaligen, Wel-geleerden D. Justus van den Bogaard" [4]) achter „J. vanden Bogaarts Laatste Uyren", een werkje van Lodenstein, dat wij later bespreken. De vier liederen, door hem tijdens zijne gevangenschap te Rees vervaardigd [5]), gaf hij in 1674 afzonderlijk uit onder den titel van „Meditatien over eenige van 's Heeren Gods Eygenschappen", van welke, voor zoover ik heb kunnen nagaan, slechts één exemplaar bestaat, en wel in de „Bibliotheca Duncanniana", 1674, dl. II, in de koninklijke

---

[1]) *Uitsp. Tweede deel*, voorrede, blz. 4.
[2]) *Uytsp.* blz. 436—440.
[3]) a. w. blz. 462—464.
[4]) a. w. blz. 219—229.
[5]) a. w. blz. 78—90.

bibliotheek te 's Gravenhage. In het korte voorwoord geeft Lodenstein als reden van de uitgave deze op, dat van de vier liederen, die hij, zooals wij weten, overzond, hem te Arnhem, toen hij nog in hechtenis was, drie gedrukt in handen kwamen, doch vol fouten, waarom hij besloot, ze beter in het licht te geven. Het vers „Den naakten Jesus", op eene predikatie van Samuël Doreslaar vervaardigd [1]), bestaat nog in handschrift. Vroeger behoorde dit aan den predikant J. J. van Voorst en kwam voor onder N°. 1464 in den catalogus, MSS. blz. 184, van de auctie zijner boekerij, in de jaren 1858—1860 door Fred. Muller te Amsterdam gehouden. Het werd aangekocht door Prof. J. A. Alberdingk Thijm, die er mij welwillend inzage van verleende en een afschrift toezond. Merkwaardig is het, omdat, behalve in kerkeraadsacten, geen ander schrift van Lodenstein schijnt bewaard gebleven dan dit gedicht [2]).

Een tweede bundel liederen, die echter eerst na Lodenstein's dood is uitgegeven, draagt, evenals de eerste, den naam van „Uitspanningen", met bijvoeging van „Tweede deel". Het werkje, dat uiterst zeldzaam is en waarvan ik een exemplaar bezit, werd bijeengebracht door Daniel Bongardt, die in eene voorrede mededeelt, dat hij het verzamelde noch van den dichter zelven, noch van diens erfgenamen had ontvangen, maar, hier en daar verstrooid, gedrukt vond. De vrees, dat op die wijze veel zou verloren gaan, deed hem den bundel bijeenbrengen, waardoor hij werkelijk aanspraak heeft op onze dankbaarheid,

---

[1]) a. w. blz. 37.

[2]) Bij de vermelding der gedichten, die, in de *Uytspanningen* voorkomende, ook elders gedrukt zijn, moeten twee bloemlezingen uit dien bundel genoemd worden, namelijk: *Eenige liederen van Jodocus van Lodensteyn*, en Dr. A. W. Bronsveld, *Bloemlezing uit de gedichten van Jod^s. van Lodensteyn*, van welke men de titels in Bijlage C nauwkeurig afgeschreven vindt.

daar wij enkele der hier voorkomende stukken van elders niet kennen. De verzameling bestaat uit verzen van Lodenstein, één geschriftje van hem in proza, dat wij onder de strijdschriften zullen noemen, twee lijkzangen op hem [1]), en twee gedichten, die eigenlijk hier niet thuis behooren, één van Nicolaus Barenzonius en één van Herm. Witsius.

Sommige der hier voorkomende gedichten van Lodenstein zijn ook elders gedrukt. Vooreerst de „Op-dragt van eens Christens Tyd'lyke Goederen aan haren Eygenaar" [2]), een uitvoerig vers, welks inhoud in proza daarnevens is gevoegd. De waarheid te verkondigen, dat de mensch slechts rentmeester is van zijn goed en het moet gebruiken overeenkomstig den wil van God, den eigenaar daarvan, is het doel van den auteur, die zijn gedicht in het droeve jaar 1673 afzonderlijk uitgaf. De Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde bezit een exemplaar. Dan het vers „Op het geest- en sin-rijke Buyten leven" [3]), vervaardigd op en geplaatst vóór een dichtbundeltje van dien naam van Willem Sluiter; het gedicht „Op de Letter-kennis" [4]), ook voorkomende achter de tweede samenspraak van de „Beschouwinge van Zion", een geschrift van Lodenstein, dat later ter sprake komt; eindelijk het vers, getiteld: „Op het beklaaglijk verval der waarheyd" [5]), gedrukt na de achtste samenspraak van het pas genoemde werk.

Behalve deze beide bundels bezitten wij van Lodenstein nog andere gedichten. Het eerst noemen wij zijnen „Twist des Heeren met zyn Volk", door hem geschreven en in het licht gezonden naar aanleiding van de rampen, die Nederland troffen vooral door den Engelschen oorlog. Op deze wijzende als straf-

---

[1]) Zie boven, blz. 47.

[2]) *Uitsp. Tweede deel*, blz. 31—70.

[3]) a. w. blz. 75 v.

[4]) a. w. blz. 77—80.

[5]) a. w. blz. 81—85.

fen van Godswege, vermaant hij het volk tot bekeering. De eerste druk schijnt geheel te zijn verloren geraakt, en de herdruk, dien ik bezit, is hoogst zeldzaam.

Chronologisch volgt zijne „Aan-spraak aan Israël", een vers van drie en dertig coupletten, gevoegd achter Essenius' „Heilzaem Bericht en Troost aen de Joden, of Israëliten, Uitr. 1667" [1]). Dit werk en het lied van Lodenstein werden opgesteld „ter occasie van den onlangs vermeinden Messias", en hebben ten doel, de Joden te brengen tot het geloof, dat Jezus hun eenige en ware Messias is.

Onder den titel: „Ter Gedagtenisse van den Eerweerdigen, Godtsaligen, Geleerden en seer Vermaarden Heere, den Heere Gysbertus Voetius" vervaardigde Lodenstein een lijkdicht op zijnen voormaligen leermeester. Het werd in 1676 door hem uitgegeven en bestaat, voor zoover ik weet, slechts in één exemplaar, dat het eigendom is van den heer J. van Golverdinge te 's Gravenhage, die het mij welwillend ten gebruike afstond.

Het uitvoerigste van Lodenstein's gedichten is zijn „Lukas, heilig Euangelium berijmt", waarvan de uitgave, naar ik meen, niet door hem zelven, maar na zijnen dood door den ons reeds bekenden Hofman werd bezorgd. Aan het gedicht, welks inhoud door den titel genoegzaam wordt aangeduid, laat deze eene opdracht, bestaande uit stukken naar het Engelsch vertaald en uit verzen, benevens eene breede inleiding op het derde Evangelie, uit de genoemde taal door hem overgezet, voorafgaan. Op Lodenstein's berijming volgen twee reeds vermelde preeken en even zoovele straks te noemen brieven. Het werk is tamelijk zeldzaam, doch in mijn bezit.

In de vroeger besproken „Verzameling van keurstoffen" vinden wij, na de tweede leerrede van Lodenstein, nog vijf kleinere

---

[1]) Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, No. 5598.

verzen van hem, die ik elders niet heb ontmoet, onder deze titels: „Lied van het Ik", „De minnende Jezus en weigerende ziel", „De minnende ziel en weigerende Jezus", „De minnende Jezus en minnende ziel" en „De hemelsche arend zijn vlugt spoedende naar het doode ligchaam".

Volgens het „Biographisch woordenboek" van Van der Aa [1]) komt in een werkje, getiteld: „Speceryen-geur ofte eene verzameling van uitmuntende Gezangen uit eenige nagelatene Schriften vergadert van de Heeren A. de R. en I. G., Haarl. 1755", blz. 78 voor: „Belydenis van Jod. Lodesteyn wegens de Letter- en Godgeleerdheid (Utr. 15 Jan. 1677) wat duydelijker voorgesteld ten dienste der waarheidlievende vromen, (Klaarenbeek 20 Majus 1694". Daar ik dit boekje, ondanks de vele moeiten daartoe aangewend, niet in handen heb kunnen krijgen, is het mij onmogelijk, dit bericht te controleeren.

Dat Lodenstein meer gedichten schreef dan in druk zijn verschenen, zouden wij mogen aannemen, al bleek dit niet uit aanteekeningen in het reeds vermelde en straks te beschrijven HS. G. Daar toch vinden wij o. a. vermeld, dat hij den 17den April 1659 eene meditatie over de vijfde bede van het „Onze Vader" in vers vervaardigde, welk gedicht nergens gedrukt en waarschijnlijk verloren is. Voorts vind ik in dit HS. op 12 Juni een puntdicht afgeschreven, dat evenmin werd gedrukt, en dat ik belangrijk genoeg oordeel om het hieronder mede te deelen [2]).

De Geschriften van stichtelijken en kerkelijken

---

[1]) dl. XI, blz. 543.

[2]) Het is getiteld: „kercklijcke Magt" en luidt:

„ick woud van daeg de kercklijcke Magt
de lieden doen verstaen maer laes! mijn woelen
was te vergeefs, geen wonder: want ick dagt
geen menschen vattense, dan diese voelen".

aard, tot wier bespreking wij thans overgaan, vormen de hoofdgroep van Lodenstein's werken. Daar wij hier de chronologische volgorde in acht willen nemen, dient het eerst genoemd: „J. vanden Bogaarts Laatste Uyren". Wij weten reeds [1]), dat Lodenstein dit werkje opstelde en uitgaf als eene hulde aan de nagedachtenis van zijnen vriend. Na eene korte voorrede worden dan ook diens laatste levensdagen breedvoerig beschreven, waarop de auteur zijnen lezers verschillende dingen met betrekking tot hunne zaligheid op het hart drukt, die de stervende had gewild, dat hij de gemeente zou voorhouden. Het geheel wordt besloten met het reeds genoemde klaaglied van Lodenstein over Van den Bogaart, een lijkdicht van Anna Maria van Schurman en een van Essenius. Het boekje, waarvan ik een exemplaar bezit, is vrij zeldzaam, vooral de eerste druk, dien de heer Van Golverdinge zoo goed was mij te leenen.

Belangrijker voor de kennis van Lodenstein's denkbeelden is de „Weeg-schale der onvolmaacktheden", die hij, zooals wij vroeger zagen [2]), in een voorafgaand schrijven aan zijnen broeder Dirk opdroeg. Na dezen brief volgen twee verzen op de „Weeg-schale", en eindelijk het werk zelf, dat ten doel heeft, aan te toonen, dat de gebreken der wedergeboren Christenen geene kleinigheden, maar zware zonden zijn. De latere uitgaven wijken aanmerkelijk af van de eerste, die de Universiteits-blibliotheek te Leiden bezit. Zij hebben eenen gewijzigden titel; de „Toeeygening-brief" is vervangen door eene voorrede van Melchior Leydekker, en alleen het tweede der beide verzen werd behouden, doch het werk zelf is, behalve de spelling, onveranderd gebleven.

Als in deze afdeeling het best voegende, noemen wij thans het

---

[1]) Zie boven, blz. 27.

[2]) Boven, blz. 15.

„Ontfang-Schrift van de leeraren, en afgesondenen der Gemeynten, in de Valleyen van Piedmont, nopende de Penningen henl. uyt de Provincie van Utregt toe-gesonden", waarin Lodenstein de vervolgingen teekent, die de valleibewoners hadden moeten verduren, aan welke schets hij een bewijs van de ontvangst der ingezamelde penningen toevoegt. Vóor zoover mij bekend is, bestaat van dit geschrift nog slechts één exemplaar, namelijk in de collectie pamfletten van Mr. W. J. Roijaards van den Ham te Utrecht, die de goedheid had, het mij ten gebruike af te staan.

Thans komen wij tot de behandeling van Lodenstein's hoofdwerk, zijne „Beschouwinge van Zion", dat te gelijk het uitvoerigste zijner geschriften is. Het is gesplitst in vijf deelen, en elk deel weder in twee samenspraken, die alle gehouden worden tusschen Stephanus, eenen onlangs gekozen, Ahikam, eenen gewezen ouderling, en Urbanus, eenen predikant. Dat de laatste niemand anders is dan Lodenstein zelf, blijkt, wanneer deze spreekt van „mijn Weegschaal van der Heyligen gebreken en struyckelingen" [1]). Het onderwerp der samenspraken is de treurige toestand van de Gereformeerde kerk en van hare leden, dien Urbanus scherp gispt. Ahikam denkt in dit opzicht volkomen als hij, doch het oordeel van Stephanus, die bij zijne tegenwerpingen altijd tot toegeven genoodzaakt wordt, is veel zachter. Aan het geheel gaat eene voorrede van Lodenstein, in den vierden en volgende drukken bovendien nog een voorbericht, welks schrijver zich Christophilus Parrhesius noemt, vooraf. In welk jaar dit werk het licht zag, is niet met volkomen zekerheid te bepalen. Kruger spreekt in zijne lijkrede op Lodenstein [2]) van „sijne Beschouwingen van Zion, die

---

[1]) *Besch. v. Zion*, Amst. 1718, blz. 175.

[2]) blz. 13.

eens deels al gedrukt, en die wy verder nae sijnen doot verwachten". Van de waarheid, dat reeds bij Lodenstein's leven een gedeelte van dit werk uitkwam, heb ik mij door eigene aanschouwing kunnen overtuigen. Vóór mij ligt [1]) van het eerste deel een tweede druk van 1676, van het tweede eene uitgave van 1674, van het derde eene van 1675 [2]) en eene van 1676. Lodenstein moet dus minstens vier jaren vóór zijnen dood reeds bezig zijn geweest met de samenstelling van zijn boek. Voorzeker zag het eerste deel ook het eerst het licht, hetgeen, daar het tweede in 1674 verscheen, òf in ditzelfde jaar, òf reeds vroeger moet zijn geschied. Hierop sluit dan goed, dat het derde in 1675 gedrukt is. In 1676 werden het eerste en het derde deel herdrukt, en waarschijnlijk dus ook het tweede. Het gedeelte van het werk, dat Kruger na Lodenstein's dood verwacht, zou alzoo het vierde en vijfde deel kunnen bevatten. Maar nu zegt Willem Clerck, de uitgever van dit en andere geschriften van Lodenstein, in zijne voorrede vóór een dezer laatste, dat wij straks zullen vermelden [3]), aangaande de „Beschouwinge van Zion": „by hem [Lodenstein] uytgegeven anno 1677. in welken jare hy is overleden". Hieruit blijkt, dat Lodenstein in zijn sterfjaar eene volledige editie van het werk bezorgde. Toen schreef hij zeker ook de voorrede, die op het complete werk past, en voegde hij achter het eerste deel een vers, gedateerd „$^5/_{15}$ in Loumaand 1677", dat in de uitgave van 1676 niet kan zijn voorgekomen. Hoe, zal men vragen, is dit te rijmen met het bericht van Kruger, dat een gedeelte bij Lodenstein's dood nog niet was gedrukt? Volmaakt goed. Waarschijnlijk hadden de eerste vier deelen, want van het

---

[1]) Het exemplaar behoort aan Dr. A. W. Bronsveld, die zoo vriendelijk was, het mij ten gebruike af te staan.

[2]) Deze komt voor in de *Bibliotheca Duncann.* 1675, dl. II, op de koninkl. bibliotheek te 's Gravenhage.

[3]) *Laatste gedachten over de zedelijckheyt des vierden gebodts*, Utr. 1681.

vierde bestaat eene editie van 1677 [1]), de pers verlaten, toen de schrijver stierf. Op het vijfde, waaraan door zijnen dood het slot ontbreekt, moet dus Kruger het oog gehad hebben. Dit kan, daar het onvoltooid bleef, door Lodenstein zelven niet zijn uitgegeven, maar zag het licht in 1678 [2]), te zamen en ten nauwste verbonden met een ander onafgewerkt geschrift van den Utrechtschen leeraar, dat Willem Clerck onder diens nagelaten papieren vond [3]). Dit laatste werkje draagt den naam van „Geestelicke gedagten aangaande het ware wesen van 's Menschen Gelucksaligheit". Een kort voorbericht van den drukker, waarin deze mededeelt, het geschrift te hebben ontdekt, toen hij nog bezig was de „Beschouwinge van Zion" uit te geven, en dat in de vijfde en latere editiën is weggelaten, gaat aan het werkje vooraf. Dit laatste heeft ten doel, aan te toonen, dat de gelukzaligheid voor den mensch niet gelegen is in het voortbestaan na den dood op zich zelf, maar in heiligheid des levens. Voortaan bleef dit geschrift zóó nauw met de „Beschouwinge van Zion" verbonden, dat het steeds te zamen met deze werd gedrukt. Wanneer wij in Bijlage C de uitgaven van de „Beschouwinge" vermelden, zijn daaronder dus de „Geestelicke gedagten", evenals de reeds genoemde preek naar Ezech. 37: 7, 8, stilzwijgend begrepen. De Universiteits-bibliotheek te Utrecht bezit een exemplaar van dezen bundel.

Ten slotte moeten nog twee handschriften, die ik heb kunnen raadplegen, hier worden besproken. In den „Utrechtsche volksalmanak voor het jaar 1850" [4]) deelt de heer L. E. Bosch mede, dat hem door Ds. E. Heringa een handschrift van een onuitge-

---

[1]) In het exemplaar van Dr. Bronsveld.

[2]) Deze editie komt in hetzelfde exemplaar voor.

[3]) Zie de opdracht vóór het vijfde deel der *Besch. v. Zion* en het korte bericht vóór de *Geestelicke gedagten*, Utr. 1678.

[4]) blz. 48.

geven werk van Lodenstein werd vertoond, getiteld: „Meditatien van Ds. van Lodenstein, gemaakt in 't jaar 1657". Dit manuscript kwam voor op de auctie der boekerij van S. Gille Heringa [1]), in 1873 door den boekhandelaar J. L. Beijers te Utrecht gehouden, en werd aangekocht door Dr. P. J. Vermeulen, die het op de Universiteits-bibliotheek aldaar bracht, waar het thans berust onder „Aevum medium Scriptores ecclesiast. N°. 492". Dat dit het handschriftje moet zijn hetwelk de heer Bosch zag, blijkt, daar de titel volkomen gelijkluidend is, behalve dat als jaartal 1657, in plaats van 1659, werd genoemd; bovendien houdt het juist in, wat het volgens den heer Bosch moet bevatten, namelijk: „overdenkingen op elken dag des jaars", althans voorzoover het compleet is. Hieraan ontbreekt veel; het loopt geregeld door van 1 Januari tot 12 April en bevat vervolgens weinige dagen van October en December. Het telt 86 bladzijden en is omstreeks het jaar 1800 door drie verschillende handen geschreven. Het ontbrekende behoefde ik echter niet geheel te missen, daar een ander, veel meer volledig handschrift van denzelfden inhoud mij door den eigenaar, den heer Van Golverdinge te 's Gravenhage, ten gebruike werd afgestaan. Dit manuscript, dat ik voortaan HS. G. zal noemen en, met terzijdestelling van het eerste, gebruik, heeft geenen titel, maar is, behoudens de spelling, volkomen gelijkluidend met het zooeven besprokene. Het bevat 161 bladzijden, is, op de maand Mei en het begin van Juni na, compleet, en door ééne hand geschreven omstreeks het jaar 1700 of iets vroeger, zoodat het niet ver van Lodenstein's leeftijd verwijderd is. Achter dit handschrift is de reeds vermelde preek naar Hoogl. 1 : 4 gevoegd. De meditatiën van 7 Februari tot 2 April zijn afgedrukt onder den titel: „Meditatiën over het lijden Jesu

[1]) Catalogus, HSS. blz. 12, N°. 226.

Christi, door den heer J. van Lodensteyn", en in „De Bazuin", Jaarg. 1870 en 1871, is het manuscript gedeeltelijk artikelsgewijze opgenomen. Dat Lodenstein voornemens was, zelf het handschrift uit te geven, komt mij waarschijnlijk voor, daar hij den 8sten Maart 1660 in de classis van Utrecht mededeelde, dat hij „eenige meditatien veerdig hadde, die mogelijck in druck soude uijtgeven; versoeckende dat eenige tot de revisie mochten worden gecommitteert" [1]).

Johannes van Abkoude in zijn „Naamregister of verzaameling van Nederduytsche boeken", Leiden, 1754, stelt nog twee geschriften op naam van Lodenstein, die ook in het „Biographisch woordenboek" van Van der Aa [2]) onder diens werken worden opgegeven. Zij zijn: „Vrede Schrift", 4°. Delft, 1615, en „Monster der Nederlandsche geschillen", 8°. z. pl. en j.

Wat het eerste aangaat, reeds het cijfer 1615, d. i. vijf jaar vóór de geboorte van onzen Lodenstein, moet bevreemding wekken. Hier zou echter eene fout kunnen schuilen, doch in het „Archief" van Dodt van Flensburg [3]) lezen wij in de resolutiën der Generale Staten van 1 September 1615: „Opte requeste van Charles Silvius van wegen Johannis van Lodesteyn, predicant tot Soeterwoude, presenterende haere Ho. Mo. te vereeren eenige exempll. van zeecker bouck, by hem vuyten Latyne overgeset, beschreven door den Dr. David Pareus, professor in de theologie tot Heydelberch, genaempt *Eirenicon;* is het versoeck des suppliants affgeslagen". Hieruit blijkt ten duidelijkste, dat naamsverwarring oorzaak is geweest van eene fout, waartegen ten minste het jaartal had moeten waarschuwen. Ik haast mij alzoo, haar te herstellen, door

[1]) Acta der classis, 6—8 Maart 1660.
[2]) dl. XI, blz. 541, 542.
[3]) dl. VI, blz. 374, kol. 2.

het boekje van de lijst van Lodenstein's werken te schrappen.

Of het tweede geschrift, dat ik te vergeefs heb gezocht, van de hand van onzen Lodenstein is, waag ik niet te beslissen. In een werkje, dat wij zoo aanstonds vermelden [1]), zegt hij: „wat profijt of schade de Sabbathz-twist alhier te Utregt heeft veroorzaakt is van my elders aangeweezen". Dit „elders" kan niet slaan op een zijner, ons bekende, geschriften, doch, blijkens den titel, wel op het boekje, dat wij thans bespreken. Hoe dit zij, ik meen geene genoegzame zekerheid te bezitten om het onder Lodenstein's werken op te nemen.

De groep, die wij thans te bespreken hebben, draagt een geheel ander karakter dan al het voorafgaande. Zij bevat Lodenstein's Strijdschriften, die gevoegelijk in dogmatische en kerkelijke kunnen worden verdeeld.

Tot de eerste soort brengen wij twee werkjes, die bijéén behooren, namelijk het „Kort en zedig onderzoek van 't Berigt nopende den sabbath", en de „Laatste gedachten over de zedelijckheyt des vierden gebodts". Beide zijn opgesteld ter bestrijding van geschriften, die de Coccejaansche denkwijze over den sabbat voorstonden; zij verdedigen de strenge zondagsviering krachtens het vierde gebod, en staan beslist aan de zijde van Voetius. Het eerste gaf Lodenstein in het jaar 1668 met eene voorrede anoniem uit [2]), doch deze editie is, voor zoover ik heb kunnen nagaan, geheel verloren. Het tweede, waaraan eene voorrede van den drukker en eene van den schrijver is toegevoegd, werd niet door hem zelven, maar eerst na zijnen dood in het licht gezonden. Later werden beide werkjes opnieuw, onder éénen titel, uitgegeven, en ook deze editie, van welke ik een exemplaar bezit, is zeldzaam.

---

[1]) *Kort en zedig onderzoek van 't Berigt nopende den sabbath*, blz. 281.

[2]) v. d. Hooght, a. w. blz. 43.

Lodenstein's kerkelijke strijdschriften zijn drie in getal. Hiertoe behooren vooreerst zijne ,,Corte Aanmerckingen op 't geen hem raakt in seker Bouckje onlangs uit gecomen, onder de naam van Verdeding der Proceduren &c". Dit geschriftje, slechts enkele bladzijden groot, en in de „Uitspanningen, Tweede deel" [1]) gedrukt, bevat eene zelfverdediging. Het is hoogst zeldzaam, komt voor in de collectie pamfletten van Mr. Roijaards van den Ham en wordt beschreven in den ,,Catalogus" van Meulman, onder N°. 4467.

Vervolgens noemen wij: ,,Een t'Samenspraak, nopende de zaak der Formulieren van gebeden, ende onderrichtingen" [2]), een werkje, dat door Lodenstein naar aanleiding van de afzetting van Koelman, in den vorm van een gesprek tusschen Alethinus en Simplicius, geschreven en onder den naam van ,,Christianus Alethinus" uitgegeven werd [3]). Ondanks alle moeiten daartoe aangewend, is het mij niet mogen gelukken, het geschrift in handen te krijgen.

Gelukkiger was ik met een ander werkje, dat naar aanleiding van hetzelfde feit werd opgesteld en den naam draagt van ,,Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman". Deze samenspraken, van welke de eerste tusschen Eirenicus, Timotheus en Demas, de tweede tusschen Hechalia, Simplicius en Alethinus gehouden wordt, bleven door Lodenstein's dood onvoltooid en werden eerst twee jaar daarna, door wien weten wij niet, uitgegeven. De man, die ze voor de pers gereed maakte, voegde er eene „Aanspraak aan de ernstige leeraars, der Gereformeerde Kerke van Nederlandt" vóór, en besloot het

---

[1]) blz. 71—74.

[2]) Theophilus Parresius, a. w. blz. 366.

[3]) a. w. blz. 386; *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman*, blz. 3, 13.

geheel met het vroeger genoemd extract uit Lodenstein's predikatie naar Hosea 9 : 12. Het werkje, dat zeldzaam is, berust in de bibliotheek van Thysius te Leiden.

Lodenstein's Brieven, die ik chronologisch zal vermelden, dagteekenen alle uit het laatste gedeelte van zijn leven.

De oudste is geschreven uit Utrecht, $^{13}/_{23}$ Decemb. 1672, aan verschillende leeraars in het vaderland, om hen aan te sporen tot reformatie der kerk. Hij is geplaatst achter „Vier Zamenspraaken, over ettelijke Kerkelyke Zaaken, ingestelt door Christianus Parresius", vermeld onder N°. 5654 in den „Pamfletten-catalogus" van Meulman, en thans berustende op de bibliotheek te Gent, vanwaar het werkje mij door den bibliothecaris, den heer F. Vanderhaeghen, ten gebruike werd toegezonden.

Den tweeden brief schreef Lodenstein uit Rees aan het gezelschap te Utrecht, waarmede hij tot onderlinge stichting placht samen te komen, in het laatst van 1673. Hij is gevoegd achter „Lukas, heilig Euangelium berijmt", blz. 244—249.

Van den 1sten Augustus 1675 dagteekent een schrijven, door hem naar Sluis gezonden tot vertroosting der gemeente over de afzetting van Koelman. Het is opgenomen in Theophilus Parresius' „Historisch verhael van de proceduuren tegen D. Jacobus Koelman", blz. 375—381, zonder naam. Toch zijn wij zeker, hier eenen brief van Lodenstein's hand te hebben, daar de schrijver spreekt van „mijne beschouwinge van Zion".

Uit dezelfde maand van hetzelfde jaar is ons nog een brief van den Utrechtschen prediker bewaard gebleven. Deze is gericht aan zijne zuster, die van eene ernstige ziekte hersteld was, waarover haar broeder zijne vreugde betuigt. Den brief vinden wij gedrukt achter het werkje: „Lukas, heilig Euangelium berijmt", blz. 250—256.

Den vijfden brief, gedateerd 17 October 1675, vol vaderlijke vermaningen en raadgevingen, schreef Lodenstein aan eenen

student. Dit schrijven besluit den preekbundel, getiteld: „De heerlykheyd van een waar Christelyk leven".

Van 23 Januari 1676 dagteekent de laatste brief, van welken wij slechts een fragment bezitten, bewaard in het zoo even genoemde „Historisch verhael" van Parresius, blz. 491—493. Het schrijven van Lodenstein is een antwoord op dat van eenige kerkeraadsleden te Sluis, die den voormaligen leeraar om advies in de zaak van Koelman verzochten.

Meer brieven van Lodenstein heb ik niet kunnen raadplegen. Wel werd op de auctie van Heringa's bibliotheek, in 1841 door den boekhandelaar Nathan te Utrecht gehouden, een handschrift ter tafel gebracht, voorkomende in het tweede gedeelte van den catalogus, onder N°. 30 en getiteld: „Brieven en kleinere geschriften van G. Bucerus, J. Koelman, J. van Lodenstein, enz.", maar dit manuscript, voor *f* 20,— aangekocht door den boekhandelaar Alter te Utrecht, heb ik evenmin als het handschrift leerredenen kunnen terugvinden, ondanks mijne veelvuldige nasporingen bij bibliotheken, geleerden, verzamelaars en ook in „De Navorscher" [1]).

Wij hebben Lodenstein leeren kennen als een zeer vruchtbaar schrijver. Dat hij bij het nageslacht als auteur is gewaardeerd, blijkt uit het aantal drukken, dat het meerendeel zijner werken beleefde. Die waardeering is, zoowel om den inhoud als om den vorm zijner geschriften, niet onverdiend. In het vervolg dezer studie zullen wij gelegenheid genoeg hebben om met den eersten kennis te maken; wat den laatste betreft, mogen hier eenige algemeene opmerkingen volstaan. Het is bekend, dat de richting, die men gewoon is het Piëtisme te noemen, zich o. a. heeft gekenmerkt

---

[1]) Van Aug. 1879, door tusschenkomst van Dr. H. C. Rogge, die de goedheid had, de vraag voor mij te plaatsen.

door het streven om de landtaal in plaats te stellen voor het Latijn. In dit opzicht heeft Lodenstein zich verdienstelijk gemaakt; in geen enkel zijner werken gebruikte hij eene andere dan zijne moedertaal, die hij inderdaad vrij zuiver schreef. Aan buigzaamheid ontbrak het hem evenmin als aan kernachtigheid; juist gekozen woorden, aardige beelden, humoristische trekken, klank- en woordspelingen zoekt men bij hem niet te vergeefs. Letten wij verder op het groote aantal nieuwgevormde woorden, dat bij Lodenstein, evenals in de geheele Piëtistische literatuur der 17de eeuw, wordt aangetroffen, dan hebben wij vrijmoedigheid, hem tot de niet onverdienstelijke schrijvers van zijnen tijd te rekenen.

Aan het slot van dit Hoofdstuk wil ik de twee predikatiën, die naar aanleiding van Lodenstein's dood werden opgesteld, kortelijk bespreken.

Één dezer lijkredenen hield de Utrechtsche predikant H. van Rijp naar 1 Sam. 25 : 1, en gaf haar uit onder den titel: „Zions wee-klagen, of droevige na-gedachten, over het Leeven en Sterven van D. Jodocus van Lodenstein", Utr. 1677. Zij is 38 bladzijden groot, wordt voorafgegaan door eene opdracht en in de latere drukken gevolgd door een lijkdicht op Van Rijp. In de herdrukken van den bundel, die met de „Beschouwinge van Zion" aanvangt, vinden wij deze predikatie steeds achteraan. Zij is beschreven in den „Pamfletten-catalogus" van Fred. Muller, N. 7594.

De tweede lijkrede, over Klaagl. 5 : 16, werd den 12den Augustus 1677 te Utrecht uitgesproken door Simon Jodocus Kruger, beroepen predikant te Berkel. Hij zond haar in het licht onder den naam van „De kroone van het hooft der Kerken van Utrecht af-gevallen; door het droevig, doch salig af-sterven van den seer Eerwaerdigen, Godsaligen, Yverigen van God geleerden

D. Jodocus van Lodenstein", Utr. 1677. Eene opdracht aan Lodenstein's broeder Dirk, aan zijne drie zusters en aan de Utrechtsche gemeente gaat haar vooraf. De predikatie, die 16 bladzijden beslaat en van welke ik een exemplaar bezit, is tamelijk zeldzaam. In den „Pamfletten-catalogus" van Fred. Muller vindt men haar beschreven onder N°. 7595.

DERDE HOOFDSTUK.

LODENSTEIN ALS PREDIKER, CATECHEET EN HERDER.

Groot moet de indruk zijn geweest, dien Lodenstein als prediker maakte. Van Rijp verhaalt [1]), dat hij in bewondering werd medegesleept en bijna meende, Paulus op den kansel te zien, toen hij hem voor het eerst te Utrecht hoorde, en een beroemd vaderlandsch hoogleeraar in de godgeleerdheid getuigde na eene predikatie van Lodenstein: „Daar is in dien man iets Apostolisch, ik geloove dat de Apostelen soo gepredikt hebben" [2]). Dit verwondert ons niet, wanneer wij ons herinneren, hoe indrukwekkend het voorkomen van dezen prediker was, en bovendien vernemen, dat hij door zijne voordracht bij de toehoorders eene stemming wist te weeg te brengen, geheel overeenkomstig het onderwerp, dat hij behandelde [3]). Hij redeneerde niet, maar schilderde; wie onzichtbare dingen met levendige kleuren wilde zien afgemaald, moest hem hooren prediken [4]).

---

[1]) a. w. blz. 4.

[2]) v. d. Hooght, a. w. blz. 47.

[3]) a. w. blz. 46.

[4]) v. Rijp, a. w. blz. 5.

Bovenal wist hij den persoon van Jezus in diens leven en lijden met zulke bekoorlijke trekken te teekenen, dat ieder, die niet te veel aan de wereld verslingerd was, den Heiland moest liefkrijgen [1]). Ook zijn bidden met de vergaderde menigte moet wegslepend zijn geweest. In zijn gebed, dat hij dikwerf aanving met de woorden: „wy miertjens, wurmtjens, komen tot U, o Heere!", trachtte hij zichzelven en de schare tot een diep besef van Gods majesteit en 's menschen nietigheid te brengen [2]).

De vorm zijner leerredenen was zeer eenvoudig. Van hoogdravende inleidingen was hij een vijand, deels omdat zij schade doen aan datgene, waarop het aankomt, deels omdat zij vaak meer beloven dan de prediker in het vervolg kan geven, hetgeen de aandacht doet verflauwen [3]). Loopjes hield hij voor „lompjens", bloempjes voor niet beter dan de bloemen tusschen het koren, die het graan bederven; opgesmukte woorden vergeleek hij bij beschilderde kerkglazen, die het licht belemmeren. Hij wilde het eenvoudig Evangelie niet door woorden van menschelijke wijsheid verdonkeren, zijne toehoorders niet onthalen op ijdele woorden, maar hun de goddelijke waarheid zuiver verkondigen [4]). Toch was hij niet afkeerig van de rhetorische figuren, die hij op zulk eene juiste wijze in zijne preeken wist aan te brengen, dat geleerden zoowel als ongeleerden onweerstaanbaar werden geboeid. Voetius [5]) getuigde dan ook dikwijls van Lodenstein: „Onse Collega Lodensteyn kan, 't geen

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 47.

[2]) v. Rijp, a. w. blz. 8.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 65 v.

[4]) v. Rijp, a. w. blz. 7 v.

[5]) Hoe hoog hij Lodenstein schatte, blijkt hieruit, dat hij aan hem, Teellinck, Van de Velde en Gentman het vierde deel zijner *Selectae disputationes theologicae* opdroeg.

een ander niet kan seggen of doen" [1]). Tot staving zijner woorden beriep hij zich zoowel op plaatsen uit de Heilige Schrift als op uitspraken der kerkvaders, vooral van Origenes, Tertullianus, Augustinus en Basilius; om door ieder begrepen te worden, bediende hij zich veelvuldig van voorbeelden, meestal aan het dagelijksch leven ontleend. Zijne prediking was bij uitstek populair; hij richtte haar in overeenkomstig de behoeften en de bevatting van de bewoners der buurt, waar de kerk stond, in welke hij moest optreden, en gaf steeds acht op de gebeurtenissen van den dag, zoodat hij vaak verkeerde denkbeelden, die eenige dagen te voren onder het volk in omloop gebracht waren, op den kansel bestreed [2]).

Wat den inhoud zijner leerredenen betreft, Leydekker verhaalt ons [3]), dat hij in het begin zijner werkzaamheid te Utrecht „sig sette om *Geleert* [d. i. leerstellig] te prediken, dat hem seer vast in de Godsgeleertheyd maakte", maar daarna „sig schikte om de *Christelyke Zedenkunst* te behandelen, dat hy met soo een Hemel-wysheyd dede, door de Deugden der Heylige in haar aart en cieraad soo te beschryven, en de tegengestelde Sonden in haar boosheyd soo te vertoonen, dat men op de deugt verlieven moest, en zyn *Collegen* over zyn ervarene kunst en bescheyden oordeel sig verwonderden". Deze preekwijze is het, die ons hem doet kennen als den Piëtist, wiens ideaal was, het practisch Christendom, de heiligheid des levens te bevorderen in eenen tijd, toen bij velen rechtzinnigheid in de leer als het ééne noodige gold, terwijl de groote menigte den rijkdom, waarover zij kon beschikken, gebruikte om aan hartstochten en zonden den vrijen teugel te vieren. De man, voor wien leer zonder leven niets

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 66 v.

[2]) a. w. blz. 46.

[3]) a. w. blz. 14.

beteekende, die van letterknechten „eene groote walginge" had [1]), moest noodzakelijk een boetprediker worden. Dit is hij dan ook in den vollen zin des woords geweest. De rampen, die het land of de stad troffen, beschouwde hij als de voorboden van Gods naderend oordeel over het diep bedorven volk. Toen hij in 1664 en '65 of in 1665 en '66 zestienmaal achtereen met boetpredikatiën naar Jer. 45 : 1—5 optrad, zag hij in den Engelschen oorlog, die op handen of reeds uitgebroken was, het zeker teeken, dat de tuchtroede gereed lag, dat God het volk, hetwelk Hij had groot gemaakt, zou verderven. Na de rampspoedige jaren 1672 en '73 leverde hem Ezechiël's gezicht van de vallei vol doodsbeenderen (Ezech. 37 : 7, 8) de stof voor eene boetrede. Het volk, zoo klonk het uit zijnen mond, heeft zich niet bekeerd, ofschoon God het door de Franschen zwaar heeft getuchtigd, en daarom staat Hij gereed, het land geheel te verwoesten. En toen in 1674 de storm aan vele huizen en kerken te Utrecht groote schade veroorzaakte en zelfs een gedeelte van den Dom vernield had, zag Lodenstein daarin weder Gods opgeheven hand [2]). Eigenlijk draagt verreweg het grootste deel der leerredenen, die wij van Lodenstein bezitten, in meerdere of mindere mate het karakter van boetpredikatiën, al golden de bedreigingen niet altijd een gansch volk, maar meestal de zondaars persoonlijk.

Het bevreemdt ons dan ook geenszins, dat hij en één zijner gelijkgezinde ambtgenooten den naam van Boanerges verwierven [3]), hij, die „soo ernstig en krachtig het herte kon roeren, door het donderend geluyd van Gods Oordeel over den Sondaar" [4]).

---

[1]) Kruger, a. w. blz. 13.

[2]) *Het verhoogde Nederland*, blz. 334—353.

[3]) Van Eenhoorn, *Euthanasia, ofte wel-sterven*, Amst. 1746, dl. IV, blz. 415.

[4]) v. d. Hooght, a. w. blz. 47.

Lodenstein bemerkte geene zonde of hij stond gereed, haar te bestraffen, en dat hij dit op vrij heftige wijze moet hebben gedaan, blijkt, als Van der Hooght verhaalt [1]): „My gedenkt noch seer wel, hoe dikwils myne hayren te berge reesen, als ik hem hoorde donderen tegen de sonden".

Niet allen waren echter met zulke practische, zedenkundige preeken, zonder lange, geleerde tekstverklaringen en spitsvondige dogmatische redeneeringen, ingenomen. Wij weten reeds [2]), welk eene ontevredenheid zijne beroeping te Soetermeer veroorzaakte, juist omdat hij de richting volgde, met welke zijne wijze van prediken op het nauwst samenhing. De afkeer van deze laatste openbaarde zich dan ook spoedig. Nog geen drie maanden was hij te Soetermeer werkzaam, toen een zijner gemeenteleden hem beschuldigde van „ongesontheijt in Leere, omdat hij in sijn predicatie gesecht hadde, de Mensche een vrije wil te hebben tot quaet, verhandelende de 8ste vraege onses Catechismi" [3]).

Deze en andere beschuldigingen werden ook bij de classis ingebracht, die aan de visitatoren opdroeg, haar te onderzoeken [4]). De zaak bleef echter hangende, totdat den 9den October 1645 gecommitteerden der classis te Soetermeer kwamen om haar af te doen. Zij verklaarden Lodenstein voor volkomen rechtzinnig, stelden zijnen beschuldiger en diens medestanders in het ongelijk, en verzochten den ouderlingen en diakenen, de zaak te laten rusten. Deze laatsten waren hiermede niet tevreden, maar verlangden een behoorlijk vonnis der classis tegen de schuldigen [5]). Dit verkregen zij inderdaad, en zelfs werd een

---

[1]) t. a. p. Zie o. a. *Het vervalle Christendom*, Amst. 1742, blz. 21.

[2]) Zie boven, blz. 20.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 21 Nov. 1644.

[4]) *Acta der classis van Delft en Delfland*, 2 Jan. 1645.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad*, 13 Oct. 1645.

predikant gecommitteerd om het van den kansel te Soetermeer af te lezen [1]). Op verzoek van eenige leden der gemeente geschiedde het laatste echter niet, maar de kerkeraad behield zich voor, het classicaal besluit ten uitvoer te brengen zoodra dit noodig mocht blijken [2]). Het einde dezer geheele procedure was, dat de drie gemeenteleden, die tot hiertoe Lodenstein slecht gezind waren gebleven, in den kerkeraad verschenen, verklarende, dat zij voortaan in vrede zouden leven, en vergeving vragende voor het gebeurde [3]). Hoe weinig goedkeuring Lodenstein's prediking intusschen bij hen vond, blijkt hieruit, dat zij, ondanks deze belofte, bij herhaling klaagden over een en ander in diens leerredenen [4]).

Gedurende den tijd zijner evangeliebediening in zijne beide andere gemeenten treffen wij dergelijke openlijke beschuldigingen niet aan, doch dat de ingenomenheid met Lodenstein's strafpredikatiën te Utrecht verre van algemeen was, kunnen wij met de stukken aantoonen. Toen hij eens op den kansel hevig was uitgevaren tegen het slapen in de kerk, en dit met de woorden „vervloekt", „helsch", „duivelsch" en „zielverderfelijk" had bestempeld, was er eene hand, die naar de pen greep, om in 138 versregels [5]) hem zijne liefdeloosheid te verwijten, daar hij, in plaats van voor eenen zwakken broeder te bidden, dien verdoemde om eene kleinigheid. Hier wordt Lodenstein

---

[1]) *Acta der classis*, 8 Jan. 1646; *Acta v. d. kerkeraad*, 11 Jan. 1646.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 21 Jan. 1646.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 28 Jan. 1646.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad*, 31 Aug., 28 Sept. 1646, 16 Juli 1648, 8 Nov. 1649.

[5]) Getiteld: *Over de woorden van vader Lodesteen van dat Vervloekte, Hels, Duyvels, en Ziel-ver-derflick slapen, vyt-gebraakt in St. Catarijnens tot Utrecht*, 1656. Dit pamflet komt voor in de *Bibl. Duncann.* 1656, dl. III, op de koninkl. bibliotheek te 's Gravenhage.

de Christennaam ontzegd, omdat hij de liefde niet kent, en hem toegevoegd:

„'t Is swackheyds sonde in Gods Kerk te slapen,
Maer sulcx te Duyvlen, past ziel-moordsche Papen.
Die liefd' heeft, zal die'r slapen niet verdoemen,
Noch 't slapen Hels en ziel-verderflijk noemen.
Bidt voor uw broeder die niet dood-zondt, Vader,
Vloeck liefdloos niet de slapers allegader.
Waar 'k u niet Apokrief, 'k quam u belijden,
Dat ik by wijl de Kerk-slaep niet kan mijden
Wat dat ick doe, als 'k zelfs oock d'alderbeste
Hoor preken in 't Eerst-bisschoplijk geweste
(Want slaep ick onder uw' Ziel-moordend preken,
Zulcx opzet is, geen swackheyd nocht gebreken)
Dat dese swackheyd Hels en Duyvels is, die 't leeren:
Hels, Ziel-verderflijck en Duyvels is hun lere.
Als Vader Lodesteen eens dees slaep-vloeken braakte,
Zyn Voetjens Hoofdjen [1]) zelfs aan 't knickebollen raakte".

Op vrij wat krasser toon nog dan hier geschiedt, liet men zich over de preekwijze van Lodenstein en sommige zijner gelijkgezinde ambtgenooten uit. In een schotschrift naar aanleiding eener predikatie van zijnen collega Sanderus, getiteld: „Een Lickepotje voor den heeschen musicant, die de Christelijcke Gemeynte voorleden Sondagh den .. September een Deuntje uyt het Hoogeliet vereerde", 1668 [2]), heet het nu eens: „Of heeftje de H. Geest van Lodesteyn, een bezondere openbaringh gegeven daerje den staet der gelovige beter door

---

[1]) Het hoofd van Voetius.

[2]) Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 5670; Meulman, N°. 4533.

sonderen kont als den Apostel Paulus?" [1]), dan weder, dat „d'Uttersse Methodisten zomtijts een geslaegen uer van den Text af loopen" [2]). De schrijver beschuldigt Lodenstein en diens geestverwanten van nieuwigheden en tracht hen op deze wijze belachelijk te maken: „sooje nieusgierig bent om Leeuwen, om Beeren, om Tygers, om Panthers, om Luypaerden, om Olyphanten, of om Rhinocerossen te gaen zien, j'en hoeft'er niet veerr' om te loopen, kom maer in den Dom, of in een van d'andere Kerken, je zult'er voor een stuyver dieje in 't Sakje moet geven, het grootste contentement van de Werelt hebben. Houje selve by Sanderus of by Lodesteyn, by Van Vliet, of by Gentman, want die hebben alleen den onvervalsten Canis Marinus, en die alleen konnen d'Engelsche Vrouwe na de koord doen gaen" [3]). Verder beantwoordt de auteur de vraag, vanwaar het komt, dat er zoo weinig kennis bij vele Christenen te bespeuren is, op deze wijze: De oorzaak, zegt hij, is, „dat die nieuwe Methodisten door haer laffe Predikatien en Meditatien, door haer mufsche Pedanterien en Phantasien den sleutel der kennis hebben wechgenomen, en de Luy met Praetjes onderhouwen". Zijne meening licht hij nader toe, door te zeggen, dat de leeraren, op wie hij het oog heeft, over de verklaring van den tekst heenloopen en dadelijk komen tot de leer, die uit dezen kan getrokken worden, „want alsze op die Leer gekommen zijn, dan zijnze eerst in haer element". De bestraffing, zegt de schrijver, „is een van haer beste Honigbijtjes", waarbij zij zich, volgens zijn beweren, zeer partijdig gedragen [4]), en hoe Sanderus, om wien het hem voornamelijk te doen is, aan zulk eene preekwijze is gekomen, vermeldt hij in deze woorden: „dat heyt hum Vader Lodesteyn

[1]) blz. 4.
[2]) blz. 3.
[3]) blz. 5.
[4]) blz. 8 v.

geleert, die gaet ook daedelijk tot de Practycq" [1]). De auteur van dit pamflet beschouwt Lodenstein dus blijkbaar als den toongever dier predikanten, op welke hij zoo gebeten is. Als Sanderus zegt: „Christenen! Houtje zelven altijt aen die Predikatien die je staet, je Geestelijken staet, ter degen uyt haelen", vervolgt de schrijver: „'t Welk in der daet zo veel gezeyt is, als, Houtje zelve aen de Predikatien van Lodesteyn, van Gentman, van van Vliet, en van Sanderus &c. en en loop dog niet nae van den Hengel, nae Burman, of van Bree", waaraan hij toevoegt: „Dat moetje de Geest van Lodesteyn geopenbaert hebben, of 't is Tovery" [2]).

In een ander geschriftje, ter wederlegging van Lodenstein opgesteld [3]), veel minder ruw dan het zooeven genoemde, wordt hij van geestdrijverij beschuldigd en hem de raad gegeven, zich wat meer toe te leggen „om een bondige Theologie te verkrijgen" [4]). Verder wordt van hem gezegd, dat hij „sich so licht in sijn sermoenen laet vervoeren van de train van sijn discours, en niet gewoon is sich veel aen ordre, methode, of woorden te binden, en aen niemand is het gewoonders als aen hem te seggen dat hem dit of dat op stoel inde sin komt, en een goet deel van sijn Predikatie niet en schijnen als invallen te sijn" [5]).

Wij hebben de lofredenaars en de tegenstanders van den Utrechtschen leeraar gehoord, aan den eenen kant enkel verheerlijking, aan den anderen niets dan afkeuring vernomen. Zooals altijd in dergelijke gevallen ligt ook hier de waarheid

---

[1]) blz. 6.

[2]) blz. 13 v.

[3]) *J. van Lodenstein wederleyt*, 1667. Beschreven *Pamfletten-catal.* Meulman, N°. 4468.

[4]) a. w. blz. 6—10.

[5]) a. w. blz. 11.

in het midden. Lodenstein heeft ongetwijfeld groote verdiensten gehad. Ik moet hier nog eenmaal wijzen op het dogmatisme ter ééne en de wereldschgezindheid en zedeloosheid ter andere zijde, die in zijne dagen maar al te velen beheerschten. Dat hij door zijne prediking van het practisch Christendom de godsdienst trachtte te maken tot eene zaak des harten en haar heiligenden invloed op het leven poogde te doen oefenen, dat hij den zondaars het „bekeert u" toeriep en de zonde met edele verontwaardiging bestrafte, geeft hem aanspraak op onze hulde. In het midden der 17de eeuw, toen velen meenden, dat het kennen en verdedigen van kerkelijke leerstukken voldoende kon geacht worden, was eene herinnering van de waarheid, dat leer zonder leven niets beteekent, dat wie rechtzinnig is in belijdenis en onrein van wandel, erger is dan een heiden, ten hoogste noodig. Lodenstein heeft als prediker hieraan indachtig gemaakt met al den ernst, die in hem was, maar hij deed het op zijne wijze, namelijk als boetprediker. Vandaar zijne eenzijdigheid en overdrijving. Hij was blind voor het onderscheid, dat in waarheid tusschen zonde en zwakheid bestaat, en daardoor kon hij zich b. v. over het slapen in de kerk in bewoordingen uitlaten, die zeer wel zouden passen voor de gruwelijkste ondeugden. Bovendien merkte hij de lichtpunten niet op, die het onbevangen oog ook in den toestand zijner dagen wel zou hebben bespeurd. Kortom, in dezen prediker vinden wij meer de gestrengheid van Johannes den Dooper dan de zachtmoedigheid van Jezus terug.

Dezelfde streng-zedelijke opvatting van zijne taak, die wij in den prediker opmerkten, treffen wij ook bij den catecheet aan. Reinheid des levens te bevorderen, was het ideaal dat Lodenstein bij zijn onderwijs voor den geest zweefde. Dit poogde hij echter niet te verwezelijken ten koste van grondige kennis, want zijn stelregel was, dat de practijk der godzaligheid wel het hoogste

is, maar dat deze rusten moet op de kennis der waarheid. Dit blijkt uit de mededeeling van Van der Hooght [1]), dat Lodenstein „bekommert is geweest over de Kerken van Engeland; Om dat (zijns erachtens; de gronden van de Gereformeerde Religie aldaar spaarsaamer, als 't nodig is, wierden ingescherpt; en dat men de Praktijk der Godsaligheyd somtijds, meerder door menschelijk gelijkenissen, als door de eygene woorden van den H. Geest socht aan-te-prijsen". Dezelfde schrijver verhaalt ons [2]), dat hij „op een buyten gemeene wijse, geset was op de Heydelbergsche Catechismus" en „tot de gronden der Gods-geleertheyd, aanprees onse Confessie, Calvini Institutien, en andere Gemeene Plaatsen van onse oude Gereformeerde Schrijvers". Dat hij zijnen leerlingen bijbelkennis zocht te verschaffen, bewijzen zijne „Memoriale versen over seventien Histori-boeken des Ouden Testaments. Mitsgaders over de vijf Histori-boeken des Nieuwen Testaments" [3]), waarin hij den inhoud van ieder hoofdstuk der genoemde boeken met een paar woorden aangeeft, opdat deze gemakkelijk in het geheugen kon worden geprent. Dit werkje had hij, wat het O. T. betreft, reeds te Soetermeer opgesteld, en door eenigen laten lezen en uitschrijven, doch de kerkeraad vond het zóó nuttig, dat deze besloot, daarvan 200 à 300 exemplaren te doen drukken en de kosten uit de boetekas te bestrijden [4]). Toen hij predikant te Utrecht was, gaf Lodenstein deze „Memoriale versen" bij vernieuwing uit, thans vermeerderd met die over de vijf historische boeken van het N. T. en eene korte voorrede „Aen de catechisanten in de Gemeynte tot Utrecht", uit welke blijkt, dat hij zijne leerlingen ook over den Catechismus onderwees.

---

[1]) a. w. blz. 96.

[2]) a. w. blz. 94.

[3]) *Uitsp. Tweede deel*, blz. 1—14.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 28 Dec. 1649.

Lodenstein was echter van oordeel, dat tot bevordering van heiligheid des levens meer noodig is dan kennis van de letter van Bijbel en belijdenisschriften, en hield daarom reeds te Soetermeer afzonderlijke catechisatiën, waar òf de gehoorde preek òf andere punten met betrekking tot de practijk der godzaligheid besproken werden [1]). Dit zette hij te Utrecht op breeder schaal voort. Hier hield hij des Zondags te vier uren in de Nicolaï-kerk eene catechisatie, die steeds zeer druk bezocht werd, des Dinsdags eene in de Catharine-kerk voor hen, die zich tot het avondmaal wilden voorbereiden, des Woensdags wederom eene in de Nicolaï-kerk en eindelijk des Vrijdags eene „over de Praktijk" in het Wees-kerkje. „Uyt alle dese Oeffeningen", zegt de man, die ons hieromtrent bericht geeft [2]), „maar bysonder uyt die oeffening, welke des Vrydags gehouden wierde, kon men leeren de alderinnigste Praktijk des Christendoms, en de aldertederste gevallen der conscientie". Hij verhaalt ons verder, dat „men ook de selve doorgaans vervult sag met eèn groot getal ervarene Christenen, Leeden des Kerkenraads, Godvruchtige Studenten, en ook wel met Predicanten en Proponenten". Onder de studenten, die somtijds Lodenstein's catechisatiën bezochten, treffen wij er éénen aan, die zich later als geleerde heeft onderscheiden, namelijk Philippus van Limborch. In eenen brief aan zijne ouders [3]) maakt hij van zulk een bezoek en van eenige bijzonderheden dienaangaande melding. Lodenstein had gecatechiseerd over het priesterlijk ambt van Christus en gezegd, dat de leer der Remonstranten alleen deze was, dat Christus was

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 19 Aug. 1647.

[2]) v. d. Hooght, a. w. blz. 42.

[3]) De brief, gedateerd 22 Febr. 1654, is afgedrukt in de dissertatie van Abr. des Amorie van der Hoeven Jr. *De Philippo a Limborch Theologo*, Amst. 1843, pag. 130.

gekomen om een nieuw verbond op te richten en dat God door zijn lijden recht had gekregen om opnieuw met de menschen te handelen. Met plaatsen uit de H. Schrift bewees hij echter, dat Christus ook gekomen was, om voor onze zonden te sterven en ons met God te verzoenen. Limborch, die meende, dat de Remonstranten ook het laatste leerden, ging uit de catechisatie naar Lodenstein's woning en disputeerde twee uren lang met hem over het punt in quaestie.

Omtrent de Vrijdagsche bijeenkomsten weten wij nog de bijzonderheid, dat Lodenstein hier de „Medulla" van Amesius en den „Sleutel der Devotie" van Teellinck behandelde [1]), hetgeen wel bewijst, dat hij deze catechisatiën hield, om bij zijne toehoorders het practisch Christendom te bevorderen. De „Medulla theologica" van Amesius toch is een compendium der dogmatiek, waarin de theologie wordt gedefiniëerd als de „doctrina Deo vivendi", en van haar wordt gezegd: „circa aliud non potest versari quam circa vitam"; zij is, volgens Amesius, eene practische wetenschap, die goddelijk leven in den mensch wekt [2]). Waarschijnlijk hield Lodenstein, behalve al deze oefeningen, nog eene samenkomst met vromen, aan wie hij uit Rees eenen brief en zijne vier liederen overzond en die hij bestempelt met den naam van „soet geselschap" [3]). Of dit te zijnent of elders vergaderde, weten wij niet, maar wel, dat hij het zeer liefhad.

Lodenstein zag in, dat, zou de reinheid van zeden in de gemeente worden bevorderd, de leeraars door woord en voorbeeld daarop moesten aandringen. Volgens zijn oordeel bezaten

---

[1]) *Westfrisius in 't Hembd*, Rotterd. 1668, blz. 7. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 5669.

[2]) Heppe, a. a. O. S. 141.

[3]) Zie boven, blz. 42.

maar al te velen slechts letterkennis, waarom hij „twee Collegia voor de Studenten" hield, in welke hij hen voornamelijk in het prediken oefende [1]).

Werd Lodenstein's predikwijze volstrekt niet algemeen toegejuicht, ook als catecheet kon hij geene onverdeelde goedkeuring verwerven. Het gebruik van de „Medulla" en den „Sleutel" zag de starre orthodoxie met leede oogen aan, en het wekt dan ook de verontwaardiging van den pamfletschrijver, die ons omtrent deze bijzonderheid mededeeling deed, „datmen in plaets vande jonge jeught over de Catechismus te Catechiseren, als zijnde een boeck inde Gereformeerde Kercken van ons Landt universeelijck gerecipieert, die Catechiseert over particuliere boecken ende opinien, als de Medulla" enz. [2]). De auteur vergist zich hier in het noemen van de „jonge jeught", die Lodenstein wel degelijk den Catechismus inprentte, want des Vrijdags in de Wees-kerk onderrichtte hij ouderen van jaren. De schrijver staat echter niet alleen in zijn afkeurend oordeel over het gebruik der genoemde boekjes. Lodenstein's ambtgenoot Van Henghel ziet er eene afwijking in van het besluit der synode van Dordrecht, „die goet gevonden heeft dat de Catechizatien souden worden gedaen over den Catechismum of Kortbegrijpen des selfs" [3]), ja hij keurt in het geheel oefeningen zooals Lodenstein hield ten strengste af [4]), om dezelfde reden als de genoemde plamfletschrijver, die zegt [5]): „Dat yder Predikant soo veel ende soodanige Catechizatien op zyn eygen authoriteydt

---

[1]) v. d. Hooght, t. a. p.

[2]) *Westfrisius in 't Hembd*, blz. 6 v.

[3]) *Vredes-drangh, ofte accuraet ende leersaem Discours aengaende de Disputen ende onlusten in de Kercke tot Utrecht*, Harlingen, 1662, blz. 10. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 5012.

[4]) a. w. blz. 11.

[5]) *Westfrisius in 't Hembd*, blz. 7.

opricht als hy wil, jae sonder kennis des Kercken-Raedts, daer van daen komt dan dat het volck seydt, ick ben Apollos, ick ben Pauli, ick Cephas &c.". Lodenstein vond natuurlijk ook instemming [1]), en hij zelf tracht die oefeningen te rechtvaardigen Zij worden, zegt hij [2]), door wereldsche menschen gehaat en zelfs door vromen hoofdschuddend aangezien, doch zij dienen tot opwekking van den geest, van liefde en goede werken; worden zij misbruikt, dit doet niets af aan hare waarde. Het nut dier bijeenkomsten bestaat volgens hem ook daarin, dat men juist in zulke gezelschappen kan zien, wie geschikt zijn voor het ambt van ouderling of diaken, wie men tot zijne vrienden of dienstboden, ja zelfs tot man of vrouw zal kiezen.

Wij moeten hulde doen aan de zuivere bedoelingen, waarmede Lodenstein zijne oefeningen hield, maar mogen toch niet voorbijzien, dat die samenkomsten met vromen vaak eene eerste schrede tot separatisme zijn, en dat zij niet zelden de kweekplaatsen worden van dien geestelijken hoogmoed, waardoor zij, die ze bijwonen, wanen de uitverkorenen te zijn.

Niet minder dan als prediker en catecheet heeft Lodenstein als herder ware vroomheid zoeken aan te kweeken. Hij zou geen kind van zijnen tijd hebben moeten zijn, om van de kerkelijke tucht niet véél heil voor het zedelijk leven te verwachten. Reeds te Soetermeer predikte hij tegen hare geringschatting [3]), en in die gemeente werd zij onder zijne leiding streng gehandhaafd. Ook te Utrecht onthield men, blijkens de Acta van den kerkeraad, op Lodenstein's verzoek aan menigeen het

---

[1]) *Zelotes en Prudentius, beter onderricht over den Vreden-drangh*, Campen, 1662, blz. 10 v. Beschreven *Pamfletten-Catal.* Fred. Muller, No. 5015.

[2]) HS. G, 25 Oct.—21 Nov.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 12 Nov. 1646.

avondmaal, en hoeveel hij zich van de tucht voorstelde, blijkt hieruit, dat hij in 1674 aan den kerkeraad verzocht, „dat bij dit nieuw en swaer oordeel Godts over onse Stadt gekomen, op een bijsondere reformatie der Kercke mochte gearbeijt worden" [1]). Het gevolg van zijn verzoek was, dat „eenige middelen tot reformatie" op het papier werden gebracht [2]), iets wat in die dagen bij herhaling geschiedde.

Allereerst was Lodenstein pastor in zijn eigen huis, dat 's morgens en 's avonds, wanneer hij zijne beide dienstmaagden onderwees, met haar bad, den Bijbel las en zong, eene kleine kerk geleek [3]). Op huiselijke godsdienstoefeningen was hij zóózeer gesteld, dat hij een „Bybels-lees-ordre" uitgaf [4]), als handleiding om in één of twee jaar den geheelen Bijbel door te lezen.

Over het waarnemen van zijn herderlijk werk in de gemeente, vooral in zijne wijk te Utrecht, is maar ééne stem bij zijne levensbeschrijvers en lijkredenaars. Veelvuldig bezocht hij zoowel aanzienlijken als geringen, om door „familiare discoursen" het „innig en geestlijk Christendom" te bevorderen [5]). Gewoonlijk bracht hij met deze bezoeken den ganschen dag door, zoodat hij dikwijls ter nauwernood één enkel uur te huis was. Behalve de macht van het woord, stond hem ook die van het voorbeeld ten dienste. Zijn dagelijksche omgang met zijne gemeenteleden was als het ware eene zichtbare prediking; wat hij leerde, bracht hij in practijk; hij kon zeggen: „Doet nae mijne woorden, en doet ook nae mijne werken" [6]). Één zijner lijkredenaars [7])

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 27 Juli 1674.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 24 Aug. 1674.

[3]) v. Rijp, a. w. blz. 6; Kruger, a. w. blz. 12.

[4]) *Uitsp. Tweede deel*, blz. 15—25.

[5]) v. Rijp t. a. p.; v. d. Hooght, a. w. blz. 39.

[6]) Kruger, a. w. blz. 10 v.

[7]) v. Rijp, a. w. blz. 4.

deelt ons dit in deze woorden mede: „Hy donderde niet alleen met sijn stem, maer blixemde oock met sijnen heyligen wandel". Van der Hooght verhaalt [1]), als een staaltje van Lodenstein's groote nauwgezetheid in het waarnemen van zijne pastorale werkzaamheid, dat hij, eens aan eene bruiloft deelnemende, den tusschentijd, dien men niet aan tafel doorbracht, besteedde om dezen of genen zieke te bezoeken. Toen dan ook in 1664 en volgende jaren besmettelijke ziekten te Utrecht duizende slachtoffers eischten, ging Lodenstein de woningen niet voorbij van hen, die, zooals men het noemde, door de pestziekte waren aangetast, maar was te ieder uur bereid, aan ziek- of sterfbed te verschijnen en de kranken toe te spreken [2]). In die dagen schreef hij een vers [3]), waarin hij wel predikte, dat de volkszonden oorzaak waren van de pest, maar waarin toch ook deze regels voorkwamen:

„Houw! vluchters staat! het quaat
Is met de liefde-plichten
Te ontloopen, niet te ontloopen:
Laat geen lieve Ouders, Broeders, Zusters, Kint
Uw nodige hulp ontbeeren.
Schreumt niet u konst te bieden aan u vriend,
Schreumt, leeraar, niet een pestig oor te leeren".

Lodenstein zegt tot de leden der Utrechtsche gemeente [4]), dat hunne predikanten, en dus ook hij zelf, hen „als Vaders hare Kinderen vermaanden en vertroosteden", dat zij „met het

---

[1]) a. w. blz. 41.
[2]) t. a. p.
[3]) *Uitsp. Tweede deel*, blz. 28—30.
[4]) *Kort en zedig onderzoek*, voorrede, blz. 1, 4.

werk der bedieninge tot uwe stigtinge de handen gelyk hert en herzenen altyd even vol hadden", en dat zij daarvoor alles wilden opofferen, „om dat gy haar lief geworden waart". Dat dit laatste geene phrase is, en Lodenstein zijne gemeenten hartelijke liefde toedroeg, bewijzen deze versregels aan Sluis:

„Nu op! mijn Geest, waart gy eens stomp, eens traag,
eens droog.
Nu moet gy versen dichten.
Want siet! het lieve van u siel komt u in 't oog;
Daar's Sluys die u verheugd', en gy wel plag te stigten" [1]).

Nog in zijne ziekte droeg hij zorg voor de bewoners zijner wijk. Als Kruger, die zijn werk waarnam, hem bezocht, waren altijd zijne eerste vragen: „Hoe staen de saecken in mijn Quartier? Syn' er oock siecken? Besoeckt gyse oock naerstig? Hebbense oock om te leven? Ick sal'er anders wat nae toestuuren. Hoe vaerense nae haere ziele?" [2]).

Lodenstein was er echter de man niet naar, om armen en zieken alleen met woorden te troosten. Kwam er zelden vleesch op zijne tafel, in zijne keuken werd het vaak toebereid en verdeeld onder hen, die het niet konden koopen. Lekkere spijzen liet hij voor zieken gereed maken zonder er zelf van te proeven. Als de winter naderde, werden uit zijne woning wollen kleederen en dekens naar die der armen gebracht, en al deed hij dit zeer bedektelijk, zij, die zijne weldaden genoten, konden er niet van zwijgen [3]). Waartoe, zoo meende hij, had hij anders zijne aardsche goederen dan om ze in Gods dienst te besteden;

---

[1]) *Uytsp.* blz. 354.
[2]) Kruger, a. w. blz. 10.
[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 30.

Deze was immers de eigenaar, hij slechts de rentmeester, die ze moest beheeren overeenkomstig den wil zijns meesters. Gods wil was, volgens zijn oordeel, dat hij het in leen ontvangen geld en goed zou gebruiken om hen te ondersteunen, die door eene of andere ramp verarmd waren, krijgsgevangen waren gemaakt, of door Rome werden vervolgd. Het geld, zegt Lodenstein, is op zichzelf niet beter dan slijk; voor den vrek is een hoop zand even goed als een hoop goud, doch dit laatste verkrijgt eerst waarde door het gebruik, waarom onze zinspreuk steeds moet zijn: „Het is zaliger te geven dan te ontvangen". Die gedachten ontwikkelde hij in zijne „Op-dragt van eens Christens Tijdlijcke goederen aan haren Eygenaar", Utr. 1673, en hij heeft steeds dienovereenkomstig gehandeld. Ook gedurende zijne laatste ziekte vergat hij het weldoen in zijne wijk niet. Toen hij eens eenen verkwikkenden drank innam, zeide hij tot zijne dienstmaagd: „Ondersoekt en laet vraegen waer siecken sijn, stuurt haer soo veel als nodig is, waerom hebbe ick anders goederen als voor haer?" [1]). Kruger verhaalt ons [2]), ten bewijze hoezeer Lodenstein bij de armen bemind was, dat zij gedurende diens ziekte niet alleen hem, maar ook anderen dagelijks met tranen in de oogen vroegen: „Hoe vaert onsen Vader Lodensteyn? Is'er wel hoope? Of is'er ook perijkel?", en dat, toen Lodenstein pas gestorven was, eene behoeftige vrouw hem voorbijging zonder hem te zien, jammerende: „Lodensteyn doodt! Lodensteyn doot!" Dat hij zijne armen niet had vergeten, bleek ook nog uit de menigte legaten, door hem aan behoeftigen en aan inrichtingen van liefdadigheid vermaakt [3]).

Zijne hulpvaardigheid en zijne ondersteuning van hen, die in

---

[1]) Kruger, a. w. blz. 12.

[2]) a. w. blz. 12 v.

[3]) v. Rijp, a. w. blz. 7.

nood verkeerden, beperkten zich niet tot zijne wijk of zijne gemeente. Door Lodenstein's tusschenkomst en bemoeiing werd aan de Nederlanders, die in de Engelsche oorlogen krijgsgevangen gemaakt waren, geldelijke onderstand gezonden [1]). Ook onder hen, die niet tot zijne landgenooten behoorden, waren er, die hij in dit opzicht ten hoogste aan zich verplichtte. Ik bedoel de Protestanten in de valleien van Piëmont. Deze martelaars voor hun geloof hadden reeds menige bloedige vervolging doorgestaan, toen in 1661 eene nieuwe uitbrak, die eenige jaren aanhield en voor de arme Waldenzen de vreeselijkste rampen met zich bracht. Lodenstein was diep bewogen over het lijden zijner geloofsgenooten en wendde alle pogingen aan om het te verzachten. Den 2^{den} April 1662 verscheen hij met Essenius in de vergadering der Gedeputeerde Staten, om de ondersteuing, die namens de verdrukte valleibewoners gevraagd werd, aan te bevelen [2]). Ook persoonlijk werkte hij mede om gelden bijéén te brengen. Met tranen in de oogen schilderde hij op den kansel den treurigen toestand der vervolgden en wekte daardoor zijne hoorders op om rijkelijk te geven [3]). Hij smaakte dan ook de voldoening, reeds spoedig 3740 guld. 17 st. te kunnen overzenden [4]), waarvoor hij een schrijven van dankbetuiging ontving [5]). Voortdurend stond hij met de verdrukte broeders in briefwisseling [6]), en zond hun nog eenmaal eene som van 3450 gulden [7]). Bovendien stelde hij een kort ver-

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 23 April, 7 Mei 1666, 6 Dec. 1669.

[2]) *Utrechtsche volks-almanak voor het jaar* 1854, blz. 92, de noot.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 46.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 16 Nov. 1663.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 4 Jan. 1664.

[6]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 14 Maart 1664, 4 Maart, 17 Juni 1667.

[7]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 28 Maart 1664, 6 Nov. 1665; *Acta der classis van Utrecht*, 7 en 8 Nov. 1665.

haal van de vervolgingen der Waldenzen op [1]), om zijnen landgenooten te doen zien, hoe goed hunne gaven besteed waren, en de beurzen te openen van hen, die nog niet hadden bijgedragen. Ook gaven de rampen der valleibewoners hem eenen treurzang in de pen [2]).

Als herder werd Lodenstein door bijna ieder hooggeacht, over zijn leven was maar ééne stem. „Godtloose onder ons", zegt Kruger [3]), „alhoewelse niet deden, wat hy haer seyde, soo moestense nochtans sijnen goeden wandel prijsen, dat hy een Man was die nae conscientie leefde". Deze lijkredenaar van Lodenstein verhaalt ons [4]), eens iemand te hebben hooren zeggen: „Die goede Man leyd een kostelijck leven, een Heyligen wandel: Hy kan het oock doen: Maer hy meent dat wy oock soo leven konnen; dat is onmogelijk". Zelfs van Roomsche zijde bezitten wij uitspraken, die hem ten hoogste tot eer strekken. Een Katholiek zeide eens: „Is'er ymand onder de Gereformeerde die vroom is, soo is het de Heer Lodensteyn", een andere Roomschgezinde: „Indien gy om Lodensteyn niet bedroeft en waret, gy soudet onchristelijck handelen, was hy onder ons geweest, wy souden hem voor eenen Heyligen houden" [5]). Kruger zegt dan ook [6]), dat Lodenstein niet gestorven zou zijn, indien tranen en beschreide oogen hem hadden kunnen redden.

Toch kon de herder, zoo min als de prediker en catecheet, aan alle berisping ontkomen. Lodenstein vertoonde zich name-

---

[1]) *Ontfang-Schrift van de leeraren, en afgesondenen der Gemeynten, in de Valleyen van Piedmont*, Utr. 1666.

[2]) *Uytsp.* blz. 247—264.

[3]) a. w. blz. 11.

[4]) t. a. p.

[5]) t. a. p.

[6]) a. w. blz. 16.

lijk op de openbare straat met eenen platten driekanten hoed, overeenkomstig de mode, door de Franschen in 1672 medegebracht en ingevoerd. Dit gaf zulk eenen aanstoot, dat hij zich genoodzaakt zag, dit hoofddeksel weder tegen zijnen vroegeren ronden hoed te verwisselen, dien hij tot zijnen dood toe bleef dragen [1]). Wat den man, dien wij in eene zijner leerredenen hooren zeggen: „Salmen een kleed maken, soo moet men niet vragen, hoe doedmen nu, en wat is de mode? maar wat wil God hebben dat ik doen sal" [2]), heeft bewogen, de mode te volgen, weten wij niet; misschien vreesde hij, met zijn gewoon hoofddeksel den Franschen ergernis te zullen geven, en voorzeker kon alleen kleingeestigheid aan een kleedingstuk aanstoot nemen.

Lodenstein is evenzeer bewonderd als gehaat. Een zijner lijkredenaars zegt van hem [3]): „wiens loflijke deughden, en verwonderlijcke gaven soo groot waren, dat ick niet geloove yemant bequaem te zijn, om deselve nae waerdicheyt, recht levendich te beschrijven, ten ware daer noch een anderen Lodensteyn ware". Aan den anderen kant beschrijft de dichter van een „Klaag-lied" over hem de houding van sommigen bij zijnen dood aldus [4]):

„Nu komt nog de bitse Nijd,
Opgeswollen, dick van spijt,
Die verhind'ren wil 't beklagen,
Van soo swaar' een ongeval".

---

[1]) Kist en Royaards, *Archief* dl. VIII (Leid. 1837), blz. 329; Schotel, *Bijdrage tot de geschiedenis der kerkelijke en wereldlijke kleeding*, 's Gravenh. 1856, dl. I, blz. 150.

[2]) *Het vervalle Christendom*, Amst. 1742, blz. 416 v.

[3]) v. Rijp, a. w. blz. 2 v.

[4]) *Uytsp.* blz. 463.

De tegenstand, dien hij ondervond, drukte Lodenstein zwaar. Nu eens klaagt hij [1]), dat de leeraars bij hun moeilijk werk „nog dikwils den laster van eenige laster tongen moeten uytstaan", dan weder [2]), dat men hun verweet, dat zij hunne eigene, niet Gods eer zochten; ja zijne mismoedigheid steeg zóó hoog, dat hij, meenende toch geen nut te kunnen doen, eenige jaren vóór zijn overlijden zijn ambt wilde nederleggen. Van dit plan werd hij door zijne ambtgenooten en vooral door Voetius afgebracht [3]); tot zijnen dood toe bleef hij zijne bediening waarnemen, maar zijne sombere stemming is niet geweken en spreekt nog duidelijk uit de woorden van zijnen zwanezang [4]):

„Uw stemme roept ten Hemel uyt,
Swijgt Lodensteyn; want uw geluyt
Van woord heeft maar geklonckeu;
Wat Dood' is uyt sijn dood gestaan?
Wat wereldling te rug gegaan?
Wat slapend' uyt sijn roncken?
Al 't ligt, 't Gesigt
Van mijn wesen, Al mijn vresen
Is geweken;
Waar toe dan uw nood-loos spreken"?

---

[1]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 317.
[2]) a. w. blz. 322.
[3]) Leydekker, a. w. blz. 16.
[4]) *Uytsp.* blz. 438.

VIERDE HOOFDSTUK.

LODENSTEIN ALS DICHTER.

Lodenstein behoort niet tot degenen, die van zichzelven verzekeren, dat hun kunstenaarsbloed door de aderen stroomt; hij heeft geene aanspraak gemaakt op den dichternaam, maar den bundel, waarin hij de meeste zijner liederen verzamelde, „Uytspanningen" genoemd. Zijne verzen waren hem geene hoofd-, maar bijzaak; in de uren van ontspanning dichtte hij ze. Het doel, dat hij met zijne liederen beoogde, was geheel practisch. „Het is seldsaam te bemerken", aldus vangt hij de voorrede vóór zijne „Uytspanningen" aan, „wat op des menschen herte in 't gemeen vermag de Digt- en Sang-konst". Maar, zoo vervolgt hij, „den Vyand van 't menschelyk heyl" is het gelukt „menschen van groote bequaamheyd dese maniere van schryven t' synen dienste, tot opweckinge van onkuysche bewegingen, en and're Begeerlykheden te doen aanleggen". Dit is dan ook de oorzaak, dat hij zijnen bundel uitgaf, ten einde „UL. het ydele uit de hand te doen vallen, vertrouwende dat dese stoffe by UL. de kunst van d'andren opwegen sal". Ziedaar dus de ééne, de negatieve zijde van zijn oogmerk.

Aan den anderen kant waren zijne liederen bestemd, om te worden gezongen in den kring van vromen. Dit mocht, vol-

gens de meening van den dichter, niet op dezelfde wijze als met wereldsche liederen geschieden. Daarom gaf hij „eenig onderrigt", hoe men bij het zingen behoorde te werk te gaan [1]). „'t Herte dient", zegt hij, „tot den Sang opgeligt door eenige suchtingen of gebeden tot den Heere, 't sy dan eensame of gesellige, gestelde of uytgeschotene". Er moest „groote aandacht, opmerkinge en Eerbied tot dit werk toegebragt werden, benevens eene gestadige opgetogenheyd des herten, niet te onderlaten door voor of tusschen-vallen van burgerlyke beleeftheden of diergelyke". Omdat zulke bijeenkomsten van Christenen tot stichting moesten zijn, diende „na yder gesang yder der leden vryheyd en tyd te hebben vrymoedig voort te brengen 't geen de H. Godheyd in 't singen hem door den Geest geopenbaart of doen gevoelen heeft". Dit laatste behoorde zonder aanzien des persoons te geschieden, „gemerkt de vrye Godt wel dikwils de kleynste het nuttigst openbaart. Weshalven de kleyne niet schroomig syn en moeten voor te stellen 't geen de Heere haar geeft", en „de meerdere, in kennisse, ordinaire openbaringe, welsprekentheyd &c. die kleyne niet kleyn- of verachten". Het spreken zoowel als het zingen moet ordelijk en verstaanbaar geschieden.

Uit deze woorden van Lodenstein blijkt duidelijk, dat de dichtkunst, zoo goed als elke gave, die hij bezat, hem moest dienen tot verwezenlijking van zijn ideaal, de godsdienst te bevrijden uit de kluisters van het dogmatisme en haar den heiligenden invloed op het leven te doen herwinnen. Maar als hij ter bereiking van zijn doel de poëzie bezigt, hebben wij recht om te vragen, wat hij als kunstenaar is geweest.

Wij kunnen moeilijk met Max Goebel [2]) hem volmondig

---

[1]) *Uytsp.* voorrede, blz. 2—6.

[2]) a. a. O. Bd. II, S. 350.

eenen „vortrefflichen Dichter" noemen, of met dezen schrijver, zonder eenig voorbehoud, spreken van zijne „herrliche, geistliche und weltliche Lieder" [1]). Veel liever onderschrijven wij het oordeel van anderen, dat zijne verzen, behalve gemoedelijke godsvrucht, ook dichterlijk gevoel en vernuft ademen, en hem onder de godsdienstige dichters van vroegeren tijd eene niet onaanzienlijke plaats doen innemen, eene plaats naast Camphuysen en Sluiter [2]).

Lodenstein zondigt tallooze malen tegen den goeden smaak, tegen maat en rijm, ja sommige zijner gedichten zijn niet anders dan berijmd proza. Het is onbegrijpelijk, hoe een dichter op de ondichterlijke gedachte kan komen, om het Evangelie van Lukas in vers te brengen. Niet meer dan rijmelarij zijn ook de „Memoriale versen" over de historische boeken des Bijbels [3]). Ware zijne „Op-dragt van eens Christens Tijd'lijcke goederen aan haren Eygenaar" in weinige coupletten samengevat, waarschijnlijk zou dan de uitnemende gedachte eenen daarbij passenden vorm hebben erlangd, doch thans is het een gerekt vers van zeven en twintig bladzijden in 4°. Om Lodenstein als dichter te kunnen waardeeren, moeten wij niet zijne uitvoerige verzen, maar zijne „Uytspanningen" ter hand nemen.

Toch mogen wij het uitspreken, dat ook de eerste afdeeling van dezen bundel weinige gelukkige verzen telt. Het zijn altemaal uitbreidingen van bijbelteksten, die onder Lodenstein's handen veel van hunne schoonheid en eenvoud hebben verloren. Zoo wordt de vijfde bede van het „Onze Vader" veranderd in:

---

[1]) a. a. O. Bd. II, S. 163.

[2]) Witsen Geysbeek, a. w. dl. IV, blz. 206; Siegenbeek, *Beknopte Gesch. der Nederl. Letterk.* Haarl. 1826, blz. 356; Collot d'Escury, *Holland's roem in kunsten en wetenschappen*, dl. IV, st. II, blz. 423 v.; Ter Haar in de *Gesch. der Christel. kerk, in tafereelen*, dl. V, blz. 234.

[3]) *Uitsp. Tweede Deel*, blz. 1—14.

„Barmhertig en lanckmoedig
O Vader, is u naam;
Om Christi lijden bloedig
Neem al ons schulden t'saam,
Vergeefts' ons goediglijck,
Die, na u Wil, vergeven,
Wat menschen ons misdreven,
Al was 't boosdadiglijck" [1]).

Wie zal het schoon noemen, als het kruiswoord „mij dorst" tot een en twintig coupletten wordt uitgerekt [2]) en daaronder de volgende aan Jezus in den mond gelegd worden:

„Mijn sweet is my ontdropen,
Mijn bloed is my ontlopen,
Droog is my 't ingewand,
Mijn tong kleefd aan mijn raax, en 't innig herte brand.

Maar laas! de Helle-gloeden
Van 's Hemels grimmig woeden
Sijn 't, die my desen brand
Gestigtet hebben in 't borgtogtig ingewand".

Wat zal men zeggen van eene beschrijving van Jezus als deze:

„Een Lam dat altijd leefd,
En altijd voedsel geeft,
Dat eens geslagtet is,
En altijd op den disch

---

1) *Uytsp.* blz. 21.
2) a. w. blz. 41—44.

Weer vers-gebraden staat;
Ons voed, en noyt vergaat.

Een Lam aan 't schricklijck vier
Gebraden, dat van hier
Tot in de Helle gloeyd,
En ons had oyt geschroeyd,
Was dit Lam niet geblaackt,
Nu eetmen 't toegemaackt" [1]).

Als een staaltje van even slechten smaak noem ik het vers, getiteld „Dronkenschap" [2]), waarin gezegd wordt, dat wie dronken is van wijn, pracht, onkuischheid, een slaaf en een zot is, maar dat de ware Christenen dronken zijn met verstand, want, zegt de dichter,

„d'Heyl-fonteyn met duysend kranen,
Teugen van het wonden-bloed,
Opgeslorpte eygen tranen,
Die ons Liefde storten doet,
Maken ons dus hoog beschoncken".

Dat niet alleen de eerste afdeeling der „Uytspanningen" dergelijke proeven van smakeloosheid en valsch vernuft bevat, blijkt, als wij den dichter tot Jezus hooren zeggen [3]):

„doe
Gy 't steenig hert maar smelten in uw wonden",

---

[1]) a. w. blz. 51.
[2]) a. w. blz. 52 v.
[3]) a. w. blz. 116.

en als hij God aldus toespreekt [1]):

„Gedenckt O Heer! uwes Soons gerechtigheden,
En wat Hy heeft gedaan, en wat geleden;
Gedenckt Heer! sijner onderdanicheden:
Des bloets dat half gestolt; In 't sweet ter aarden rolt
En ons roept vreden".

Nog aan een ander euvel ging Lodenstein mank. Zijne vroomheid was innig en diep, maar zij was éénzijdig; hij vond geene gedachte waarlijk vroom, indien deze niet in bijbeltaal werd uitgesproken. Vandaar die weinig passende bruiloftsliederen, die wij van hem bezitten [2]). Hij moest zijn voorhoofd opzettelijk ontfronsen, om er een voor zijnen broeder te schrijven, en zichzelven herinneren, dat hij bij die gelegenheid wat „meer uyt-gelaten" dan gewoonlijk diende te zijn [3]). Toch zijn het geene bruiloftsverzen, maar stichtelijke liederen, vol dogmatische bespiegelingen geworden, en men zou nooit raden, dat zij bij een feestmaal zijn gezongen, indien niet enkele coupletten het vermeldden. Gelijkt het niet wat al te veel op profanatie, als bruiloftsgasten zingen:

„O! Jesu! Heylig' Heyligheyd
Der Heyligheden! Suyverheyd!
En wesentlijcke Goedheyd!
Wy suchten naar uw Bloed; om dat
Uw Geest (ons een'ge sielen-schat)
Ons' leven in uw Bloed leyt.

---

[1]) a. w. blz. 327.
[2]) a. w. blz. 355—363, 421—426, 431 v.
[3]) a. w. blz. 421.

Wat soud; Ons 't stout
Tot U komen; Kunnen vromen,
Was dit Leven,
Ons niet door uw Bloed gegeven" [1])?

Lodenstein schijnt de waarheid, dat de godsdienst niet in strijd is met de menschelijke natuur, maar juist de aandoeningen van het hart verhoogt en veredelt, te veel uit het oog te hebben verloren. Wij zouden zijne moeder bijna beklagen, die het op haren verjaardag moest stellen met het vers, dat hij haar toezond [2]). Denk u het opschrift weg, en gij leest eene meditatie over 's werelds ijdelheid, waarin geen woord u op het denkbeeld zal brengen, dat het voor een verjaardicht heeft moeten dienen. Niet één blijk van kinderlijke liefde, niet één teeder woord, geen vreugdebetoon, dat deze dag weer is aangebroken. Niet slechts in dit vers, maar in den geheelen bundel ontbreekt het aan klanken voor de teederste aandoeningen van het menschenhart. Alles moest voor God zijn, meende hij, maar hij bedacht niet, dat zulke klanken óók voor God zouden geweest zijn.

Het zou groote eenzijdigheid en onbillijkheid verraden, indien wij, na op zijne fouten gewezen te hebben, niet erkenden, dat Lodenstein liederen heeft gedicht, niet minder fijn van gevoel dan welluidend van klank, vol van vroomheid en innigheid. In zijne gevangenschap te Rees schreef hij twee gedichten, die hij „Hert-sterckte in Jehova" betitelde [3]). Het zijn waarlijk zangen des geloofs, vol eenvoud en diep gevoel. Zangerig is voorzeker het eerste:

---

[1]) a. w. blz. 362.
[2]) a. w. blz. 289—291.
[3]) a. w. blz. 78—81, 82—84.

„Soet Geselschap dat met my
's Hemels Heerscher vry en bly,
Pleegt te loven met gesangen,
In 't gesegend Vaderland;
Noch en swijg' ick niet, gevangen:
's Hemels Geest en kend geen band.

's Hemels Geest te dieren pand,
's Hemels Geest en kend geen band.
Voor des Heeren Lievelingen,
Paulus en sijn Met-gesel,
In de wreede boeyen singen:
's Hemels Geest en kend geen quel.

Israël in Babels dwang
Weygerde ('t is waar) den sang:
Want men vergde 't Heylig singen
Onder 't Goddeloos gejuych;
Dies sy liever treurig hingen
Aan de wilgen, 't Vreugde-tuyg.

Maar en is niet 's Hemels Oog,
Off wy laag zijn even hoog?
Sitten wy in treurig duyster,
Nog behoud dat eeuwig Ligt
Al sijn glans, en al sijn luyster
Weerdig al ons Loff en Digt".

Ik weerhoud mij, meer af te schrijven; dit vers van vijftien coupletten gaat op dezelfde wijze voort; men leest door, zonder het te weten. Van het begin tot het einde is het zoetvloeiend, vol van stille berusting in Gods wil.

Even schoon is het tweede lied, onder denzelfden titel samengevat. Ik schrijf er een paar coupletten van af.

„'t Hoort den Hemel alles toe,
Wat ick denck, en wat ick doe,
Wat ick hebb', of oyt vermooge,
Wat my lief is, was my lust,
Al 't begeren van mijnn' Ooge,
Mijn vernoegen, en mijn rust.

Ick ben maar tot Godes eer,
Krijgt Hy die, wat wensch ick meer?
En Hy sal die sonder feylen
Altijd krijgen, wat Hy doet:
Soo sal ick mijn Heyl beseylen
In het quaad, en in het goed".

Eene aardige woordspeling op den naam eener beroemde vrouw bevat het volgende couplet [1]):

„Sijn leden door sijn arbeyd moed
(Dien hy gewillig sorgloos doet)
De nagt, de rust, de slaap verquickt;
Dewijl geen droom van Tessel-scha,
Of vrees voor grooter ongena
Syn dunne slaap steurd, of verschrickt".

Het vers „Eensaamheyd met God" munt, zoo zeggen wij gaarne Simon Gorter na [2]), door teederheid van gedachte en zangerigheid van vorm uit. Men hoore slechts;

---

[1]) a. w. blz. 2.
[2]) a. w. dl. I, blz. 149.

„Al mijn tragten; Mijn verwagten
Is na U, Myn God alleen:
Want de klare; Segen-a'ren
Scheyden sig uyt u van een.
O! Heylig eensaam! Met God gemeensaam!
Was ick maar met U gemeen!
Was ick maar met U gemeen" [1]!

Volkomen stem ik in met het oordeel van Gorter [2]) en van Dr. Bronsveld [3]), dat het lied „Den Nederigen Christen" [4]) een juweel verdient genoemd te worden, zoowel om gedachte en vorm, als om de uiterst fijne en gelukkige klankspelingen. Ik schrijf slechts een zeer klein gedeelte uit, maar men leze het in zijn geheel.

„Heb ick my niet in billijckheyd
Gewilligheydt,
En stilligheyd
Ootmoedig neergeleyd?
Soo nedrig als een kind,
Soo nedrig als een kind,
Dat sig ten vollen vergenoegt
Als 't maar de Moeder mint.

Soo my Heer uw genade-stroom
Te stade koom;
Of spade koom;
Of sig van my vertreckt:

---

[1]) *Uytsp.* blz. 396 v.
[2]) a. w. dl. I, blz. 150.
[3]) a. w. blz. XVII.
[4]) *Uytsp.* blz. 74 v.

O! droevigen vertreck!
O! droevigen vertreck!
Nog sal mijn ziele swijgen stil,
Om dat het Vader wil".

Deze proeven te vermeerderen, zou weinig moeite kosten; als wij de „Uytspanningen" doorbladeren, ontmoeten wij telkens verzen, die werkelijk schoon kunnen genoemd worden. Wil men zich overtuigen, dat het Lodenstein ook niet aan alle verheffing en kracht ontbreekt, men hoore regels als deze [1]):

„Wat woeld de wereld om den Hemel te bestormen?
En stap'len haar gedagt als heuvelen op een,
Maar weet men niet, dat al haar magtigen maar wormen
En sijn! en haar gedagten niet dan ydelhe'en"?

Wanneer wij van Lodenstein's verdiensten als dichter spreken, moeten wij ook letten op zijne puntdichten. In dit genre heeft hij in waarheid iets voortreffelijks geleverd. Een paar dezer kleine gedichtjes, die ik hier laat volgen, kunnen het bewijzen.

„Op eene weder-horige schoon van Lighaam".

„Uw handen zijn wel sagt; sagt zijn u teere wangen;
Uw armen zijn wel sagt; sagt zijn uw preuytsche gangen;
Uw keel en stem is sagt: sagt is den ganschen treck
Uws aanschijns; 't is al sagt; hard is alleen uw Neck" [2]).

„Op eenen Leugenaar".

„De waarheyd, vriend zijt gy gewoon te sparen,

---

[1]) a. w. blz. 61.
[2]) a. w. blz. 411.

Maar die sich inbeeld, dat gy met'er tijd
Een grooten schat van waarheyd sult vergaren
Die mist; want dus raackt g'alle waarheyd quijd.
Ick waarschouw u, soo gy gewoon te liegen
Soo voortgaat, en uw even-mensch bedriegt,
Gy sult eerlang u selven oock bedriegen,
En menen dat gy waar segt als gy liegt" [1]).

Was het dichten van liederen voor Lodenstein slechts uitspanning na het volbrengen van zijne dikwerf moeitevolle dagtaak, toch schijnt hij de poëzie wel eenigszins tot een onderwerp van studie gemaakt te hebben. Dat hij met sommige werken van de beste Nederlandsche dichters uit dien tijd bekend was, weten wij. Met Huygens liep hij hoog; diens „Hofwijk" en „Oogentroost" kent hij, en bij herhaling worden regels uit deze werkjes door hem aangehaald [2]). Geen wonder, dat de geestige Hagenaar den volstrekt niet van vernuft ontblooten Utrechtschen leeraar aantrok, en zeker heeft deze zich, wat zijne puntdichten betreft, naar genen gevormd. Dat hij voor Sluiter sympathie gevoelde, blijkt uit het vers op diens „Buyten leven" [3]), en dat die sympathie wederkeerig was, bewijzen de anagrammen van den Eibergschen zanger op Lodenstein's naam, vóór de „Uytspanningen" geplaatst. De werken van de eersten onder de Nederlandsche dichters hebben Lodenstein tot model verstrekt. Een goed tegenhanger van Vondel's rei „O Kersnacht, schooner dan de daeghen" leverde hij in zijne „Kruys-schole van J. Christi Gemeynte" [4]), waarvan het eerste couplet aldus luidt:

---

[1]) a. w. blz. 412 v.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 123; *Uytsp.* blz. 218; *Kort en zedig Onderzoek*, blz. 259.

[3]) *Uitsp. Tweede Deel*, blz. 75 v.

[4]) *Uytsp.* blz. 328—331.

„O Kruys-nacht schoonder dan de dagen!
Hoe kan de werld het ligt verdragen
Dat in uw duysternisse schijnt?
De Kruycelingen kunnen selven
Ten gronde van dat heyl niet delven,
Daar al uw droefheid in verdwijnt".

Eveneens vinden wij eene navolging van Vondel's „Kinderlijck" in Lodenstein's gedicht van dienzelfden naam [1]), doch dit laatste is te gerekt, om met Vondel's juweeltje te kunnen wedijveren in eenvoud. Had Lodenstein na de eerste acht coupletjes, die, naar het mij voorkomt, onberispelijk zijn, de pen nedergelegd, hij zou een kunststukje hebben geleverd. Men oordeele!

„Henderickjes Soete blickjes,
Herte-strickjes Hadden 't hert
Van de Vader, En (kon 't nader)
Van de Moeder, Soo verwert,

Dat sy stonden; Vast gebonden
Aan de vonden Van sijn oog.
Mit ontglipten, Mit ontslipten
Hy, en gaf sig naar om hoog.

Om te schijnen; Onder fijne
Cherubynen In het rond,
Daar het Geesje, Salig weesje
Niet en is dan tong en mond.

---

[1]) a. w. blz. 363—366.

Om de ryen; Te geleyen
Die hem 't schreyen Van dit dal
Haast ontleeren; En vereeren
Met hem sullen 't eeuwig Al.

Siet daar speeld hy; Nu, daar queeld hy,
Daar verbeeld hy D'Heyligheyd.
Siet daar blinckt hy; Nu; daar drinckt hy
's Hemels dranck in eeuwigheyd.

In den hoogen; Slaat hy d'oogen
Onbedrogen Na bene'en,
En vol wonder; Siet hy onder
Al die tranen-dals geween.

Die sijn Hoeder,, En sijn Moeder
Waren, doeder Aderslag
In sijn vleesje, Was en 't Geesje
Nog in 't lichaams-grafje lag.

Vrouwe! seyd hy, Man! wat schreyd gy!
Waarom beyd gy Niet de tijd,
Dat gy na de Christen-dade'
Hier in ru-ste by my zijt"!

Vondel en Huygens waren niet de eenige dichters, die Lodenstein zich ten voorbeeld koos; ook van Hooft's herderszang, met welken de „Granida" aanvangt, leverde hij eenen tegenhanger [1]), dien ik voor de best geslaagde zijner navolgingen houd. Het wereldsch minnelied werd in een geestelijk veranderd, en

[1]) a. w. blz. 216.

het verlangen van Dorilea naar haren herder verwisseld met het verwachten van Jezus. Tot proeve een paar coupletten.

„Het vinnig stralen van de Son,
Ontschuyl ick in dees' lom-mer:
Oh! of dit bosje klappen kon,
Wat melden 't al een kommer?

Alleen mijn Herder altijt stuyrt,
Na d'oude liefd sijn sinnen:
Of 't weyg'ren lang hertneckig duyrd',
Stantvastig duyrt sijn minnen.

Dies treckt mijn hertje u so seer,
So seer, en ick sal 't wagen:
Want die my hare min bie'n meer
Haar minnen sijn maar vlagen.

Dus mym'rend treck ick na myn Son,
En wagt hem in dees' lommer.
Oh! of dit bosje klappen kon
Wat melden 't al een kommer"?

Dat Lodenstein niet schroomde, zijne krachten aan elken vorm te beproeven, vaak met gunstig gevolg, blijkt ook hieruit, dat hij één zijner liederen, „Jesus Min" [1]), als Echo schreef, een dichtvorm, die in dien tijd in zwang kwam, en waarin ook Anna Maria van Schurman verzen vervaardigde [2]). Dat zijne poging werkelijk gelukt is, bewijzen de volgende regels:

---

[1]) a. w. blz. 398—401.

[2]) Schotel, *Anna Maria van Schurman*, Aant. blz. 17.

„Na-botster Echo.! Die de stille Min
Van menig Harder, menig Harderin,
Verspied: sijt gy gestorven, nu ick leev'?
Echo. Ick leev'.

Mijn leven nu eerst warelijck begind
Nu 't hert, in 't minnen onervaren, mind.
Leefd gy nog Echo, spreeck op mijn vraag vry.
Echo. Vraag vry.

Wat soud' ick vragen? 't Hert is my vervuld
Van so een lieflijckheyd. Maar, Echo, sult
Gy noyd eerst vragen, wat my deerd? Noyd yet?
Echo. Noyd yet.

Nogtans die mind, wil self eerst sijn gevraagd.
Ick min Een Die my boven all' behaagd.
En, Echo, vraagd gy my niet eens, wie ist?
Echo. Wie ist?

Weer-kaatster, die noyt mensch vraagd, vraagd gy my?
Dat's seldsaam. Ligt om dat mijn vryery
Wat seldsaam is, wat Godlijcks (denk ick) oock.
Echo. Ick ook.

Ja Godlijck, want Hy is des Heeren Heer,
Een Koning aller Koningen, vol Eer,
Vol Heerlijckheid, vol glansch, vol schat en goed.
Echo. En Goed?

Ick sta verlegen, wat ick dees mijn Vriend
Sal doen. Seg, Echo, wat Hem deerd, of diend,
Wat Hem meest vriendschap doet, off 't meeste tart?
Echo. 'Et hart".

Wellicht heeft hij dezen dichtvorm van Hooft afgezien, die in zijn „Geeraerdt van Velsen" Timon den toovenaar door eenen schildknaap laat raadplegen, en dit gesprek in den vorm van eene Echo beschrijft.

Onder Lodenstein's liederen treffen wij enkele vaderlandsche zangen aan, die ons weder doen zien, hoe eenzijdig zijne vroomheid was. In deze verzen toch worden geene wapenfeiten bezongen; zij bevatten geene vereering van heldhaftige landgenooten; zelfs wordt de naam van De Ruyter niet eenmaal genoemd in den „Sege-sang" op den vierdaagschen zeeslag [1]). Onze Piëtist schijnt bang te zijn geweest, dat hij, door een schepsel te prijzen, aan Gods eer zou te kort doen. In zijne nationale liederen zien wij steeds de vrees doorschemeren, dat de liefde voor het aardsche vaderland die voor het hemelsche in den weg mocht staan. Eigenlijk zijn deze verzen dan ook niet anders dan boetdichten. Treffen rampen het volk, dan ziet hij daarin Gods toorn; geniet het voorspoed, hij schrijft dit toe aan Gods medelijden en barmhartigheid; altijd vindt hij aanleiding om tot bekeering op te wekken. Hoe hij dit deed, moge ons uit ééne proeve blijken. In 1659 was Lodenstein zóó zeker, dat de tuchtroede gereed lag, dat hij in zijn zangerig vers „Den Medicyn-meester Duc d' Alba" [2]) profeteerde, dat een andere Alva zou komen om het zondig volk van Nederland te straffen. Dit gedicht besluit hij met de regels:

„Of 't Spaansche of Franschen Balsem
Of 't Sweedsch (met Deenschen traan)
Of 't Schotsch' of Duytschen alsem
Sal zijn; kan ick niet ra'en.

---

[1]) *Uytsp.* blz. 313—316.

[2]) a. w. blz. 378—385.

Althoos Patroon Duc d' Alve,
Duc d' Alve, Duc d' Alve
Moet ons met sijner salve
Bestrijcken sal 't wel gaan".

Lodenstein bestemde zijne gedichten om te worden gezongen in de bijeenkomsten van vromen, en voegde er daarom melodieën aan toe, die voor het meerendeel bij wereldsche liederen behoorden. Dat er tusschen zijne verzen en de zangwijzen een groot contrast was, deerde hem weinig. „De voys en weegt Godt niet of die is swaar of licht", zegt hij in de voorrede zijner „Uytspanningen" Ds. Busshof na, en legt vervolgens omtrent die melodieën deze verklaring af [1]): „Sommige die soo wat de aanstootelyckste schenen, heb ick andere voysen op-enby-laten stellen, daar mense op singen kan, lust het ymand soo. My aangaande, ik houde het daar in met myn voorschreven Voorsaat, en meene soo een argernis is enckel genomen. Gelyck alle dingen, soo is de soetigheyd van de Maat-trant den Christenen eygen, heeft de wereld yets soets gevonden en gebruyckt, sy besitten het onregtveerdig; wij nemen het onse". Dit moest natuurlijk de starre orthodoxie aanstoot geven, maar evenzeer zal het haar geërgerd hebben, dat Lodenstein in de dagen, toen men meende, dat Gereformeerde Christenen slechts psalmen mochten zingen, en nog wel uitsluitend volgens de berijming van Datheen, de gemeente een liederboek in handen gaf, om in de bijeenkomsten van vromen te gebruiken.

De synode van Dordrecht in 1618 en '19 had de psalmberijming van Petrus Dathenus gesanctioneerd, en de poging om daarvoor die van Marnix in de plaats te stellen, op deze kerkvergadering gewaagd, was mislukt. Tegen dit bewijs dat

---

[1]) a. w. voorrede, blz. 7 v.

de synode geene hervorming wilde, gingen krachtige stemmen op. Mr. Anthonis de Hubert vervaardigde in 1624 eene nieuwe berijming; Camphuysen gaf eene uitbreiding over de Psalmen naar de Fransche dichtmaat van C. Marot en T. Beza; Jacob Westerbaen in 1655, Joachim Oudaan in 1680, Vondel en Henricus Geldorpius, predikant te Amsterdam, gaven berijmingen. Antonius Deutecom, muziekmeester te Utrecht, meende, dat men voor kerkelijk gebruik het rijm zou kunnen missen, en verlengde in 1657 het proza van de Staten-overzetting met zóóvele herhalingen, dat men evenveel lettergrepen kreeg als in de gewone psalmberijming, zoodat het op dezelfde wijzen kon worden gezongen [1]). Ondanks deze en tallooze andere pogingen, om Datheen's werk ter zijde te stellen, werd eerst in het jaar 1773 der gemeente eene nieuwe psalmberijming geschonken.

Het is niet onbelangrijk, na te gaan, hoe Lodenstein over het werk van Dathenus dacht. Reeds te voren verwachten wij, dat een man van zijne dichterlijke gaven geen vrede zal hebben gehad met het kreupele rijm, dat toen werd opgezongen, maar wij weten ook, dat hij den arbeid van Deutecom boven dien van Datheen stelde [2]), en als wij letten op het aantal psalmen, door hemzelven opnieuw berijmd [3]), kunnen wij hem wel rekenen tot het getal dergenen, die pogingen hebben aangewend, om eene hervorming in het kerkgezang dier dagen te weeg te brengen. Hiervoor was Lodenstein dan ook uitnemend berekend, omdat hij, hoewel (voor zoover wij weten) geen beoefenaar der muziek, toch genoegzame kennis van de toonkunst bezat en bovendien vrijzinnig genoeg was, om het schoone en goede te

---

[1]) Bennink Janssonius, *Geschiedenis van het kerkgezang by de Hervormden in Nederland*, Arnh. 1861, blz. 147—161.

[2]) v. d. Hooght, a. w. blz. 40.

[3]) Zie b. v. *Uytsp.* blz. 58—77.

waardeeren, al was het niet door eene Gereformeerde synode geijkt. Een treffend bewijs hiervan is zijne „Meditatie op 't Sacrament des H. Avondmaals" [1]), eene vertaling van het beroemde lied der Roomsche kerk „Lauda Sion Salvatorem", dat door Thomas van Aquino, op last van paus Urbanus IV, toen deze in 1264 den Sacramentsdag had ingesteld, werd vervaardigd [2]).

Lodenstein heeft voor zichzelven geenen lauwerkrans begeerd; zijn bescheiden wensch was, door zijne liederen te mogen stichten en vroomheid aan te kweeken. Die wensch is vervuld; in zijne „Uytspanningen", vijftien maal herdrukt, hebben duizenden stichting, troost en bemoediging gevonden, en „de tijd is nog niet geheel vergeten toen in godsdienstige gezinnen de Zondag met het een of andere lied van den beminden zanger werd geëindigd" [3]). Op dien dag worden nog heden in menig kerkgebouw, zoowel binnen als buiten ons vaderland, enkele liederen van den Utrechtschen dichter aangeheven.

In de jaren 1803—1805 schonken de synoden aan de Nederlandsche Hervormde kerk den bundel „Evangelische gezangen", in welken vier van Lodenstein's liederen werden opgenomen.

Het eerste, „I. Hert-sterckte in Jehova" [4]), komt, onder den titel „Tevredenheid in Gods beschikking", als N°. 21 in den gezangbundel voor, doch gewijzigd. Eerst werd het omgewerkt door A. Rutgers; vervolgens leverde Van den Berg eene nadere redactie, en uit die beide is door den predikant Jansen en den hoogleeraar Lotze, in wier handen ze gesteld waren,

---

[1]) a. w. blz. 418—420.

[2]) Bennink Janssonius, a. w. blz. 109; dezelfde, *Gezangen der Katholieke kerk*, Arnh. 1857, '59, st. I, blz. 23—26, 66 v.

[3]) Bennink Janssonius, *Geschiedenis v. h. kerkgezang*, blz. 111.

[4]) *Uytsp.* blz. 78—81.

eene redactie bezorgd, die door de gecommitteerden tot het samenstellen van eenen gezangbundel werd aangenomen [1]).

Gezang 43 „Zielverheffing tot Jezus" is Lodenstein's „Heerlyckheyds loff" [2]), veranderd en verkort.

Het derde lied, dat in de „Uytspanningen" voorkomt als „Jesus voorbeeld" [3]), is het minst van allen gewijzigd, en heeft ook, als N°. 62 der „Evangelische gezangen", den oorspronkelijken titel behouden. De noodzakelijke veranderingen werden door den predikant A. Rutgers zeer gelukkig aangebracht. De Hoogduitsche geleerde hymnoloog E. E. Koch roemt het gedicht van Lodenstein als „een parel in den Euangelischen liederenschat, als een echt christelijk zedekundig lied, gewichtiger dan honderd van de zoogenaamde zedeliederen uit de tweede helft der achttiende eeuw" [4]).

Eindelijk werd het vers van Lodenstein „II. Hert-sterckte in Jehova" [5]), evenals het eerstgenoemde door hem vervaardigd tijdens zijne gevangenschap op het fort Nieuw-Rees, als N°. 68, onder den titel van „Zelfsverloochening", in den gezangbundel opgenomen, echter door de omwerking van A. Rutgers tot onkenbaarwordens toe veranderd.

Niet slechts die afdeeling der Protestantsche kerk in Nederland, bij welke Lodenstein leeraar was, heeft aan eenige van zijne liederen eene plaats onder hare gezangen gegeven, maar

---

[1]) De bijzonderheden omtrent de opname van Lodenstein's liederen onder de *Evangelische gezangen* ontleen ik aan een exemplaar met aanteekeningen van Prof. J. A. Lotze, dat vroeger het eigendom was van dezen Hoogleeraar en thans aan de heeren J. Brandt en Zoon te Amsterdam behoort.

[2]) *Uytsp.* blz. 155—158.

[3]) blz. 152—155.

[4]) Bennink Janssonius, a. w. blz. 286.

[5]) *Uytsp.* blz. 82—84.

ook de Remonstranten [1]), Doopsgezinden [2]) en Hersteld-Evangelisch-Lutherschen [3]) vinden in deze hunne stichting.

Vóórdat echter de vaderlandsche kerk er zich op kon beroemen, dat binnen hare muren een lied van één harer edelste zonen werd aangeheven, behoorde diens gedicht „Jesus voorbeeld" onder de meest geschatte kerkliederen onzer Duitsche naburen [4]). Door Bartholomaeus Crasselius vertaald, werd het door Gottfried Arnold verder verbreid door de opneming onder de „Lob- und Liebessprüchen" in diens „Geheimniss von der göttlichen Sophia", waar het als opschrift draagt: „Um volle Jesusähnlichkeit". Niettegenstaande Arnold het onder de liederen plaatste, die hij van anderen had overgenomen, is het dikwijls ten onrechte aan hem toegeschreven. Max Goebel schat dit gedicht zóó hoog, dat hij daarvan spreekt als: „dieses in jedes gute Gesangbuch aufgenommene Lied" [5]).

Men kon voorzeker Lodenstein niet beter eeren, dan door aan enkele zijner liederen eene plaats in te ruimen onder de gezangen, die de Christelijke gemeente tot hare stichting aanheft.

---

[1]) *Christelijke gezangen, Tweede bundel*, N°. 16 (Evang. gez. 21), N°. 29 (Evang. gez. 43), N°. 45 (Evang. gez. 68).

[2]) *Christelijke liederen, Tweede bundel*, N°. 7 (Evang. gez. 21), N°. 34 (Evang. gez. 62), N°. 51 (Evang. gez. 68).

[3]) *Christelijke gezangen der Hersteld-Evangelisch-Lutherse gemeenten in Nederland*, N°. 78 (Evang. gez. 62), N°. 255 (Evang. gez. 68).

[4]) Het is ook opgenomen in twee officieele Noorsche gezangboeken, in dat van Guldberg als N°. 207, in dat van Hauge als N°. 526.

[5]) Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 164 f.; Bennink Janssonius, a. w. blz. 108, 187.

VIJFDE HOOFDSTUK.

LODENSTEIN'S GODSDIENSTIG-KERKELIJKE DENKBEELDEN.

Reeds een- en andermaal spraken wij over Lodenstein's Piëtisme. Thans moeten wij het wezen dier richting leeren kennen, waarbij wij ons niet behoeven te bepalen tot enkele grootere geschriften van den Utrechtschen leeraar, maar zijne denkbeelden kunnen opsporen uit den ganschen rijken schat, die ons ten dienste staat. Geen scherpzinnig godgeleerde der 17de eeuw zal voor onze oogen oprijzen, geen bouwmeester van een kunstig ineengezet stelsel, geen verkondiger van nieuwe geloofswaarheden, maar een vrome, zedelijk groote persoonlijkheid, die de godsdienst haren heiligenden invloed op het leven trachtte te doen herwinnen, de oudere tweelingbroeder van Philipp Jacob Spener, de man, die het grootst gedeelte van zijne taak had afgewerkt toen Labadie ons vaderland betrad, en velen zijner geestverwanten zag overloopen tot den Geneefschen leeraar, in wien hij zich bedrogen vond, toen deze den weg van separatisme insloeg.

Lodenstein wilde eene reformatie des levens tot stand brengen in de Gereformeerde kerk zelve; hare leer achtte hij de beste, en, in hoofdzaken althans, was hij rechtzinnig.

Als grondslag voor geloof en leven erkende hij de Heilige Schrift; op deze moest de practijk der godzaligheid gebouwd worden, en het bekommerde hem, dat zij, die in Engeland de richting, met welke de zijne overeenkwam, toegedaan waren, dit niet genoeg deden [1]). Dat Lodenstein de kennis der geloofswaarheden onmisbaar achtte, blijkt, als hij klaagt [2]): „hoe veel zijn' er, die, alsse lust krijgen in de practicale predicatien en boeken, dan het leeren van de Waarheden des geloofs, ende wederlegginge der Tegenpartijen, als ook het ondersoek van de kracht des Woords, tegen de borst is? Waar uyt dan volgt, dat men onbedreven blijft in de stukken des geloofs. Waar door dan ook de practicale wetenschap ten laatsten sal verdwijnen. Want alle practicale wetenschap moet uyt den grond van de leere der Waarheyd komen. Omdat de kennisse der waarheyd is na de godsaligheyd, waar toe se den mensch verwekt. En alle practijk sonder de kennisse, is maar een schijn van Godsaligheyd". De geestdrijvers, zegt Lodenstein elders [3]), meenen, dat zij het woord niet meer noodig hebben, maar de bediening van het woord is ten einde toe. De gansche Schrift is, volgens hem, door den Heiligen Geest ingegeven [4]) en ontleent haar gezag dus niet aan de onfeilbaarheid der schrijvers, maar Gods woord is waarachtig, al had de booze het gesproken; ook waren de opstellers op zich zelven wel, doch als heilige schrijvers niet feilbaar [5]). In den Bijbel onderscheidt hij twee

---

[1]) Zie boven, blz. 83 v.

[2]) *Het Vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 425 v.

[3]) *Het vervalle Christendom*, blz. 338.

[4]) a. w. blz. 405; HS. G, 5 Jan.

[5]) *Boet-predikatien*, blz. 83.

deelen: Wet en Evangelie. De onkundige menigte, zegt Lodenstein, weet niet wat het Evangelie is; velen meenen, dat het de vier Evangelisten zijn; anderen houden daarvoor de Roomsche almanak-teksten; weder anderen den geheelen Bijbel. Dit is de grootste onwetendheid. Het Evangelie, d. i. de blijde boodschap, loopt van Genesis tot het einde der Openbaring en wordt in Gods woord in tweeërlei zin gebruikt. Vooreerst bepaald, en dan duidt het aan de beloften omtrent Jezus' komst in het vleesch aan de vaderen gedaan met hare vervulling; ten tweede volstrekt, en beteekent dan eene volmaakte leer van het verbond der genade, eene aankondiging Gods, dat aan iederen zondaar, die zich bekeert en in Jezus gelooft, geschonken wordt vergeving, vrede met God, heiligmaking, genade, ja de eeuwige zaligheid om de genoegzame verdiensten van den Middelaar Jezus Christus [1]). Wij zien dus, dat volgens Lodenstein de geheele Schrift, behalve de wettelijke bepalingen aan Israël gegeven, het Evangelie of het genadeverbond bevat, en de beloften in het O. Testament alle op het Nieuwe zien en daarin vervuld worden. Door deze beschouwing werd natuurlijk zijne schriftverklaring beheerscht, en kon hij zeggen, dat David reeds het Evangelie had toegejuicht [2]), dat Mozes de smaadheid van Christus koos boven de schatten van Egypte [3]), dat de profeet Zacharia de genade des N. Testaments overdacht [4]). Daardoor kon hij het Hooglied toepassen op Christus en zijne bruid, de kerk [5]), ja zelfs het raadsel, door Simson opgegeven, eene schaduw en afbeelding noemen van de genade, die

---

[1]) *Verzameling van keurstoffen*, blz. 80, 99.

[2]) a. w. blz. 100.

[3]) *Het vervalle Christendom*, blz. 413.

[4]) a. w. blz. 414.

[5]) a. w. blz. 405 v.; *Geestel. Opwekker*, blz. 207 vv. 227 vv. 251 vv.

door het lijden van Jezus voor de geloovigen werd aangebracht [1]).

Het Evangelie is, volgens het oordeel van Lodenstein, van eeuwigheid door Vader, Zoon en Geest tot stand gebracht; elk deed indertijd iets om de genade vol te maken; de Vader legde een fondament, namelijk de verkiezing; Hij roept en neemt rechtvaardigen tot zijne kinderen aan; de Zoon verdient; de H. Geest baart opnieuw, troost en heiligt [2]).

Lodenstein's beschouwing van de Schrift stemde dus overeen met de leer der kerk, en eveneens was hij, wat de triniteit [3]), de godheid van Christus [4]), de voldoening [5]), de angelologie [6]), de vrije verkiezing en verwerping Gods [7]) betreft, ja i. é. w. ten opzichte van alle kenmerkende leerstukken, ten minste in theorie, volkomen rechtzinnig. Hij verklaart dan ook [8]), dat hij zich voorneemt, nooit aan de waarheid der Gereformeerde leer te twijfelen.

Deze was het dan ook niet, die in zijn oog verbetering behoefde, want toen men zag, dat de Christenheid zoo weinig geleek op Jezus' kerk ten tijde van het N. Testament, en men bemerkte, dat de oorzaak hiervan de verbastering der genadeleer was, ging men die herstellen, zoodat het Evangelie weer zuiver werd geleerd. Weinigen waren er echter, die het verstonden en in beoefening brachten, daar velen zonder geest en met slinksche oogmerken tot de zaak der Hervorming overgingen, die haar eene richting gaven, welke haar hoe langer hoe

---

[1]) *Het vervalle Christendom*, blz. 404.

[2]) *Verzameling van keurstoffen*, blz. 109.

[3]) *Boet-predikatien*, blz. 100; *Uytsp.* blz. 188 v.

[4]) *Verzameling van keurstoffen*, blz. 126, 137.

[5]) a. w. blz. 85.

[6]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 136—140.

[7]) a. w. blz. 140.

[8]) HS. G, 6 Jan.

verder van haar doel deed afdwalen, zoodat men nu kan zeggen:

„Op Heyligheyd was 't toe-geleyd,
En d' uytkomst was On-Heyligheyd".

Wel erkent hij, dat sommigen, tot wie hij Voetius rekent, van de kracht der waarheid getuigenis geven, maar hun aantal is gering en zij vinden geen gehoor [1]). Aan de „hedendaagsche Gereformeerde Kerke" ziet men niets, zegt Lodenstein, wat naar eene „Christen Kerke" gelijkt [2]). Zij, die zich Gereformeerde Christenen noemen, moesten, omdat zij de leer der waarheid bezitten, boven de leden van de Roomsche en andere kerken in geheel hun leven uitmunten; als zij meenen, hierom alleen uitstekender te zijn, dat zij de waarheid leeren, dan zijn zij gelijk aan blinden, die in de theorie der kleuren onderwezen zijn, en de weldaad Gods, die zonder vrucht blijft, maakt den mensch in de oogen des Heeren niet beter, wel slechter [3]). Deze verkeerde beschouwing, zoo vervolgt hij, komt hieruit voort, dat men het herstel der leerstukken voor het eenige of voornaamste doel der Reformatie houdt, terwijl dit de ware verloochening en heiligmaking moest zijn, waartoe de hervorming in de leer een noodzakelijk middel is [4]). Toen zij eerst in haren aanvang was, kende men de belijders aan hun stichtelijk leven; ieder die haar aanhing, deed dit enkel uit liefde tot God, omdat hem de marteldood te wachten stond, en toch nam zij stormenderhand hoofden en harten in. Thans is er niet slechts stilstand gekomen, maar zij verliest dagelijks aanhangers; vorsten verloochenen, vervolgingen bedreigen haar, en dat is nog slechts het uiterlijk [5]).

---

[1]) *Besch. v. Zion*, voorrede, blz. 1 v.
[2]) a. w. blz. 3.
[3]) a. w. blz. 8 v.
[4]) a. w. blz. 9.
[5]) a. w. blz. 10.

In beginsel mocht Lodenstein ten hoogste met de Reformatie der 16de eeuw zijn ingenomen; dat de dwalingen der Roomsche kerk afgeschaft waren en daarvoor de waarheid in de plaats gesteld was, mocht hij eenen onberekenbaren zegen achten; hij meende tevens, dat door het louteringsvuur te gelijk met het kaf ook koren was vernield, dat het radicalisme had neêrgeworpen wat staande had moeten blijven. De leuze, zoo zegt hij, was reformatie of herstelling, d. i. zuivering, geen wegwerping, maar in vele opzichten heeft men het goede met het kwade uitgedreven en der waarheid groot nadeel gedaan. De misbruiken had men moeten wegnemen, maar de zaken zelven, hersteld, laten blijven bestaan. Tot die instellingen, welke met ruwe hand zijn verwijderd, rekent hij vooreerst het kloosterwezen. Te recht meent hij, dat de veelvuldige kloosters en geestelijke orden haar ontstaan te danken hebben aan de oude asceten, die zichzelven wilden oefenen in de godzaligheid. Uit deze afkomst oordeelt hij, dat men ze niet had moeten afschaffen, maar gebruiken voor hen, die zich voorbereiden tot den dienst der kerk, of werken van barmhartigheid willen verrichten [1]). Geheel overeenkomstig deze ingenomenheid met het kloosterwezen is voorzeker, dat Lodenstein zijn leven lang ongehuwd bleef en groote achting had voor het coelibaat. Ronduit verklaart hij dit voor beter dan het gehuwde leven, omdat zij, die ongehuwd blijven, van vele zwarigheden bevrijd zijn, en vooral, omdat de ongehuwde, kuisch blijvende, grooter loon zal hebben, daar het beoefenen dier deugd hem meer moeite kost. Alsof hij bevreesd is, aan het leven in den echt de eer te onthouden, die het toekomt, voegt hij er bij, dat hij ongehuwd te zijn en te blijven niet volstrekt beter wil noemen, omdat ook gehuwden God kunnen verheerlijken door kinderen voor Hem op te voeden. „'t Is dan

[1]) a. w. blz. 11.

niet beter", aldus schijnt hij zijne conclusie te maken, „maar alleen van die deugd der Vrye, welke beter is als de andere, die gebonden zijn, en aan veel moeyte en slavens en verdriet zoo vast gemaakt, datze wel dikwils wenschen het nooyt begonnen te hebben". Hij schijnt het echter met zichzelven niet eens te zijn, want vervolgens heet het: „de getrouwde bekommert zig met huysselijke zaken, en wereldse dingen; de vrouwe zoekt de man te behagen, maar de ongetrouwde zoekt alleen den Heere te dienen". Onmiddellijk hierop zegt hij: „de getrouwden: indien zy een goed portuur hebben, kunnen zy Gode dikwils beter dienen als buyten het Huwelijk. Soo spreek ik dan niet van de beter staat der ongehuwden" [1]). Ondanks dit wankelen, is het m. i. niet twijfelachtig, dat Lodenstein, bij alle waardeering van het huwelijk, aan het ongehuwde leven hooger waarde toekent.

Een tweede gebruik der Roomsche kerk, volgens hem ten onrechte door de Hervorming afgeschaft, zijn de metten en vespers, die, gewijzigd, tot stichting en opwekking der gemeente zouden kunnen geschieden [2]). De oorbiecht, zegt hij, heeft haren oorsprong in het raadplegen van den voorganger; de misbruiken, die daarbij ingeslopen waren, had men moeten verwijderen, maar men heeft het goede met het kwade verworpen. Daardoor belijdt men onder de Gereformeerden de zonden niet aan elkander en vraagt evenmin in geestelijke dingen raad aan de voorgangers, waardoor eene groote onkunde omtrent zichzelven, verstoktheid van het geweten, verharding en ongevoeligheid des harten is ontstaan [3]). Door de verwerping van de pauselijke heerschappij, meent Lodenstein, is men tot ver-

---

[1]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 77 v.

[2]) *Besch. v. Zion*, t. a. p.

[3]) t. a. p.

achting van de kerkelijke macht en tucht gekomen [1]); door die der transsubstantiatie is men het geheele genieten van Jezus' vleesch en bloed door het sacrament kwijt geraakt, heeft men dit laatste als teeken en zegel opgevat, en ten hoogste geloofd, eenige weldaden in plaats van den persoon te verkrijgen [2]).

Het verwondert ons niet, dat wij den man, die geen vrede had met de afschaffing der kloosters, hooren zeggen [3]): „Hoe is 't met 't bygeloovig vasten en lichaam-quellen, alle ware vasten en t'onder-brenginge van 't lichaam vergaan en verloren". Lodenstein was te zeer een waarlijk vrome, om niet zelfbeheersching te stellen boven uitwendig vasten, maar tevens hechtte hij aan dit laatste groote waarde. In zijnen tijd waren, gelijk wij weten, vasten- en bededagen zeer gebruikelijk; deze werden door de Staten des lands of der provincie uitgeschreven, telkens wanneer het land door eene of andere ramp gekweld, of door voorspoed of hoop op zegen verblijd werd, ja zelfs had men maandelijksche biddagen [4]). Dat Lodenstein met deze zeer was ingenomen, bewijzen zijne leerredenen, bij die gelegenheden uitgesproken. Na de afschaffing der Roomsche vastendagen, zegt hij, vasten sommigen nooit meer, daar zij dit voor eene nuttelooze lichaamskwelling houden, maar eten op deze dagen evenals op andere, „daar dog den sin der H. Waarheyd was, beyde Vasten en Onthoudinge na 's Geestes sin te vergeestelijken. Ende 't Vasten aangaande, by alle gelegentheden, 't zy publijke, 't zy particuliere Vasten-dagen te houden, ende die (met geheele onthoudinge van spijs en drank) door te brengen in Vernederinge voor den Heere met Gebeden, en de oeffe-

---

[1]) t. a. p.

[2]) a. w. blz. 12.

[3]) t. a. p.

[4]) Kist, *Neêrland's bededagen en biddagsbrieven*, Leid. 1848, dl. I, blz. 136—139, 157—162.

ninge der warer Bekeeringe". Verder moet de Christen, zijn geheele leven door, zeer sober zijn in spijs en drank, opdat hij tot afsterving aan zijne lichamelijke begeerten moge komen. De Gereformeerden verwerpen het vasten, omdat het Roomsch is, maar nemen wel deel aan de „brasdagen" van het pausdom, zooals kermissen en vastenavonden, omdat zij hierbij aan hunne zinnelijke begeerten kunnen voldoen [1]). Dit alles vindt, volgens Lodenstein's meening, hierin zijne oorzaak, dat de reformatie zonder geest geschiedt en daarom niet anders is dan „sig nog snoder deformeren", dat men voor hoofdzaak heeft gehouden de herstelling der leer, terwijl „eerst en eygentlijk 't herstel van 't leven in geestelijke kragt en Heyligmakinge 't oogmerk geweest moest hebben, en 't herstel van de Leere een middel daartoe" [2]). Groot nadeel is, naar zijn oordeel, aan de zaak der Hervorming toegebracht door het aanstellen van zoo weinig leeraren. De Roomsche kerk heeft hierover steeds anders gedacht, en omdat in deze zoovele luie en vleeschelijke priesters waren, had men de leeraars niet tot zulk een klein getal moeten brengen, maar de zaak reformeeren [3]).

De treurige toestand komt, volgens Lodenstein's meening, niet hieruit voort, dat aan de leer der Gereformeerde kerk iets ontbreekt; integendeel zou deze, in toepassing gebracht, heerlijke vruchten voor het leven afwerpen. De Nederlandsche geloofsbelijdenis en de Catechismus zijn volkomen in overeenstemming met de H. Schrift, doch als eene der oorzaken van het verval beschouwt hij, dat men de waarheid wel letterlijk kent, maar, niet door Gods geest geleerd zijnde, misverstaat en alzoo in ieder stuk der belijdenis dwaalt [4]). Dit is het geval

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 188.
[2]) a. w. blz. 12.
[3]) a. w. blz. 14—17.
[4]) a. w. blz. 22, 141 v.

in de opvatting van de gelukzaligheid, 's menschen hoogste doel, die men beschouwt als soortelijk verschillend van de heiligheid of zelfverloochening, daar men in de eerste een genoegen, in de laatste iets bitters ziet, waardoor men heen moet om het genot te verkrijgen, wel niet als verdienste, maar als loon uit genade, zóó, dat men door den nauwen weg tot den wijden hemel gaat [1]). Ten andere bestaat eene algemeene volksdwaling omtrent de inwoning van den H. Geest in den mensch, van welke men zich gewoonlijk geen ander begrip maakt, dan dat eenige gaven des Geestes ons worden medegedeeld [2]).

Eene der grootste misvattingen, die de heiligheid en deugdzaamheid onder de Gereformeerden den doodsteek geeft, is die omtrent de leer van de onvolmaaktheid der geloovigen op aarde [3]). Naar aanleiding van deze volksdwaling schreef Lodenstein zijne „Weeg-schale der onvolmaacktheden", waarin hij haar op de volgende wijze tracht te weêrleggen. De mensch, door liefde getrokken, geeft zijn hart aan God, geheel en ongeveinsd, wordt een nieuw schepsel, zet zich tot de beoefening van alle deugden, maar kan niet dadelijk den hoogsten trap van volmaaktheid bereiken. De deugd moet hem eene hebbelijkheid worden; hij moet haar door oefening verkrijgen, zooals men ook de zangkunst door veelvuldig zingen machtig wordt. De volkomen godzaligheid is het voorrecht van de toekomende eeuw, en daaruit volgt dus, dat in den geloovige altijd onvolmaaktheden blijven. Over het gewicht, dat men aan deze te hechten heeft, heerscht eene verderfelijke en hooggaande dwaling onder het volk. Mannen als Jezaia, David, Paulus hebben bitter geklaagd over hunne onvolmaaktheid, maar de

---

[1]) a. w. blz. 143.

[2]) a. w. blz. 165.

[3]) a. w. blz. 174—180.

menschen dezer eeuw beseffen niet, dat zij waarlijk zoo rampzalig maakt. De onvolmaaktheden zijn zonden, omdat zij strijden tegen Gods wet. Hiertegen brengt men in, dat wij niet onder de wet, maar onder de genade zijn, dat onze gebreken naar den vriendelijken eisch van het Evangelie en dus niet zoo streng moeten beoordeeld worden. Dit is onkunde, zegt de schrijver, want geen ander richtsnoer voor ons leven is er ooit geweest, of zal er ooit zijn, dan des Heeren wet, die de Zaligmaker geenszins heeft te niet gedaan. Een ander voorwendsel is, dat, hoe afschuwelijk de zonde ook moge zijn, men dit niet kan zeggen van de onvolmaaktheden der geheiligden, die wedergeborenen en godsvrienden zijn, in welke de Heer het kwaad over het hoofd ziet. Maar zonde is zonde in wien ook, zegt Lodenstein, en in Gods oogen even gruwelijk, ja te meer, naarmate Hij hen, die ze begaan, te meer liefheeft. Die onvolmaaktheden brengen, als zonden, schuld en dus verdoemenis over de menschen. Maar het verdorven verstand heeft het bijna zóóver gebracht, dat ze, hoewel als zonden erkend, toch niet verdoemelijk gerekend worden. Dit zijn zij echter wel degelijk, en deze leer is geene verminking van de leer der genade, volgens welke God in den geloovige de zonde voorbijziet, want juist als men ze voor niet-verdoemelijk houdt, loochent men de genade. De onvolmaaktheden der heiligen zijn bovendien te gruwelijker, omdat zij gepaard gaan met ondankbaarheid tegenover God, en Zijne kinderen en evenbeelden bezoedelen, en te meer strafwaardig, daar zij op rekening moeten gesteld worden van de eigen schuld der geloovigen. Men maakt echter uit de leer der onvolmaaktheid verkeerde gevolgtrekkingen, gebruikt haar tot een oorkussen der gerustheid en noemt hen, die ijverig in goede werken zijn en de wet handhaven, onrechtzinnigen, volmaaktheiddrijvers of Puriteinen. Zij, die meenen, dat uit de genoemde leer verslapping volgt,

zijn „met haar vyf sinnen dul". De Christen weet, dat het zijn plicht is, voort te gaan, en dat in het toekomend leven zijne heerlijkheid evenredig zal zijn aan de mate zijner deugdzaamheid op aarde. De oorzaken van de volksdwaling zijn, volgens Lodenstein, de vleeschelijkheid, de algemeenheid der zonde, het feit, dat deze noodzakelijk aan de menschelijke natuur verbonden is, het vertrouwen op Gods vergeving, de meening, dat de onvolmaaktheden den geloovige, die toch zalig wordt, niet schaden, en de onkunde omtrent de leer van het Evangelie. De geneesmiddelen bestaan hierin, dat men God bidde om „verlichte oogen des verstands", des Heeren wet onderzoeke en op Gods Zoon in het vleesch als voorbeeld stare. Uit de onvolmaaktheid der geloovigen komen hunne zonden en struikelingen voort, die, als dadelijke overtredingen van Gods geboden, niet gering zijn te achten, maar volkomen gelijkstaan met andere zonden, en dus verdoemelijk, ja, om de reeds gemelde redenen, nog voor zwaarder te houden zijn. Op dezelfde wijze als over de onvolmaaktheid der heiligen en de volksdwaling dienaangaande, wordt nu gesproken over deze zonden en struikelingen der geloovigen, en het geheel aldus besloten: De Christen moet die struikelingen der wedergeborenen als zonden en derhalve als verdoemelijk en helwaardig beschouwen. Dit brengt hem echter niet tot wanhoop, daar hij weet, dat zóó zeker als zijne zonden Christus' moordenaars zijn, Christus' dood even zeker haar verzoening en rantsoen is. Dagelijks moet hij arbeiden aan zijne verbetering, het gezelschap van vromen zoeken en bidden.

Nog andere leerstukken worden, volgens Lodenstein, algemeen verkeerd opgevat, namelijk dat van de rechtvaardigmaking [1]), van de goede werken [2]), die men onnoodig acht, omdat

---

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 192.

[2]) a. w. blz. 193.

zij ons den hemel niet kunnen doen verdienen en Jezus dit voor ons gedaan heeft; ja, die misvattingen hebben op ieder punt der Gereformeerde belijdenis plaats [1]). Aan de natuurlijke verdorvenheid des menschen wordt niet geloofd [2]). De leer van 's menschen onmacht ten goede wordt tot verontschuldiging der zonde gebruikt. Dat er vergeeflijke zonden zijn, die de hel niet verdienen, is volksmeening. Men vat de noodzakelijkheid der voldoening niet, spreekt daarom steeds van Gods barmhartigheid, erkent Jezus zelden als verzoener en huldigt het gevoelen, dat wie hier lijdt, namaals zeker zalig wordt, zoodat men eene eigene voldoening waant te bezitten [3]).

Meer nog dan de verkeerde opvatting der Gereformeerde leer berispt Lodenstein het onheilig leven zijner tijdgenooten. Zij moeten uit zijnen mond de verwijtingen hooren, dat zij letterknechten, geestelooze naamchristenen, stinkende leden zijn eener kerk, die op een lichaam zonder ziel gelijkt.

De Reformatie, „regt gevattet", zegt hij, zou een „waaragtigen herstel van de Apostel-eeuwe" zijn, maar zonder den geest is zij de weg tot ongebondenheid, vleeschelijkheid, ongodsdienstigheid, zooals wij dit thans bij de Gereformeerde Christenen zien, die de instellingen van het pausdom, welke de menschen nog eenigszins in bedwang konden houden, verworpen hebbende, „God- en godsdienstlose Belials-kinderen" zijn [4]), want een Gereformeerde in belijdenis, die niet waarlijk is wedergeboren en niet door Gods geest geleid wordt, is een atheïst [5]). De zonden worden gepleegd, klaagt Lodenstein, alsof het geene zonden

---

[1]) a. w. blz. 237.
[2]) t. a. p.
[3]) t. a. p.
[4]) a. w. blz. 29.
[5]) a. w. blz. 30; *Boet-predikatien*, blz. 77.

waren, en die men nog als zoodanig erkent, winnen dermate veld, dat men ze oogluikend toelaat, zooals de weelde in huizen en huisraad, in maaltijden en kleeding, die algemeen, zelfs onder de leeraren, wordt aangetroffen [1]). De aanzienlijken houden het voor eene schande, God te dienen; als men van Hem spreekt, of toont dat Zijn dienst ons ter harte gaat, wordt men veracht en met den nek aangezien; men tracht zijne zonden slechts voor de menschen te verbergen, en bekommert er zich niet om, dat zij onder het Alziend Oog bedreven zijn [2]). De voorname zaak, welke den mensch „ont-Christent", is zijne „verdoemelijke Eygenliefde", het misbruik van den ingeschapen drang tot zelfbehoud, dat hem in zichzelven, in plaats van in God, het hoogste en eenige voorwerp van zijn streven doet zien [3]). Dit is zichzelven tot God maken, de meest afschuwelijke afgoderij, de oorzaak van Adam's val, en het tegendeel van de zelfverloochening, door welke de mensch zichzelven en al het zijne aan den Heer ten offer brengt [4]). God wordt gediend als „een aanhangsel"; men gaat soms ter kerk, leest in den Bijbel, doet een lippengebed, alles op hoop van in den hemel te zullen komen. Maar als het om wereldsche goederen te doen is, ziet men gejaag, gewoel en rusteloos arbeiden; het goud is der menschen God, zij schrapen het uit alle hoeken bijeen door leugen, ongerechtigheid, valschheid, afpersing der armen, bedrog en woeker. Om eereposten te verkrijgen gebruikt men list, leugen en bedrog. Aan zinnelijke lusten viert men den vrijen teugel; Gods gaven worden misbruikt, de spijs tot brasserij, de drank tot zwelgerij en dronkenschap, de schoonheid tot ontucht en onkuischheid. Zoo handelt het grooter

---

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 32.

[2]) a. w. blz. 33.

[3]) a. w. blz. 47.

[4]) a. w. blz. 48.

deel der Gereformeerde Christenen, die met den mond belijden, dat zij den Heer eigen zijn, maar verzonken liggen in verdoemelijke eigenliefde [1]). Zij zijn meer gedeformeerd dan gereformeerd. De waarheid, dat ieder mensch de H. Schrift moet lezen en onderzoeken, wordt wel door hen beleden en tegen de Roomsche kerk verdedigd, doch de zaak zelve door hen nagelaten. Zij hebben geen lust in bijbellezen, maar geven voor, daartoe geenen tijd te hebben, schoon zij dien wel kunnen vinden tot luiheid, ijdelheden, zonden en het lezen van verderfelijke boeken [2]). Men houdt het er algemeen voor, zegt Lodenstein, dat de Reformatie eene godsdienst heeft aangebracht, die gemakkelijk is voor het vleesch, terwijl zij juist de geheele dooding daarvan op den voorgrond plaatst. Door deze dwaling vinden de Gereformeerden het een groot gemak, dat de oorbiecht is afgeschaft, en meenen nu naar hun welbehagen te kunnen leven, zonder aan iemand, zelfs aan God, verantwoording schuldig te zijn. Door de afschaffing van het coelibaat en van de meerdere heiligachting van het echteloos leven gelooft men vrijheid tot ontucht te hebben. Men meent al een wonder goed aanhanger der Reformatie te zijn door het bespotten van eenen monnik om zijn ordekleed, terwijl men zelf naar de orde van de wereld of den duivel gekleed gaat [3]). Er is eene doodende geesteloosheid over onze eeuw gevaren; men bezit niet anders dan letter- en hersenkennis van de waarheid [4]). Met deze alleen, zonder inwendige roeping, aanvaarden de leeraars hun ambt [5]), en zelden hoort men dan ook uit hunnen mond geestelijke,

---

[1]) a. w. blz. 83—88.
[2]) a. w. blz. 181 v.
[3]) a. w. blz. 187—189.
[4]) a. w. blz. 115 v.
[5]) a. w. blz. 17 v. 218—224.

stichtelijke, godverheerlijkende gesprekken, zoodat het schijnt, dat zij alleen op den kansel predikanten zijn [1]). Even geesteloos als zij is het „gros des volks". Letterkennis zonder practijk, een eerlijk, burgerlijk leven, schijndeugd, die niet voortkomt uit een bekeerd hart, maar uit voorzichtigheid om eenen goeden naam te behouden, ziedaar wat een Gereformeerd Christen zijner dagen, volgens de getuigenis van den Utrechtschen hervormer, te aanschouwen geeft [2]). Geene beoefening van de leer der waarheid, maar een napraten van woorden uit den Catechismus is al wat men bij de Gereformeerden vindt [3]). Op dien weg voortgaande, zal men er nog toe komen, zulke letterknechten heiligen te noemen, en hen, die dezen tegenspreken, voor onrechtzinnigen uit te maken. Een diepe doodsslaap zal over de kerk komen, „de Belijdenis sal een Christen maken; en den hoop der Belijderen de Kerk; en van die dan gesegt, den Tempel des Heeren zijn dese, t. w. een lichaam sonder ziel, een Tempel sonder Godheyd" [4]). Zoover zal het komen, meent de Utrechtsche leeraar, omdat God, vertoornd door de algemeene bedorvenheid der kerk, zijnen geest wegneemt en hen, die nog door dezen worden geleid, hetzij door den dood, hetzij door afscheiding, uit de gemeente verwijdert.

Lodenstein heeft niet slechts den treurigen toestand blootgelegd, maar ook den weg gewezen, om dien te verbeteren. Erkenning van de zonde is hiertoe de eerste voorwaarde, en hun, die de aloude vraag hebben herhaald: „Wat moet ik doen om zalig te worden?" is hij het antwoord niet schuldig gebleven.

Allereerst moeten wij nagaan, waarin, volgens zijn oordeel,

---

[1]) a. w. blz. 123; *Het vervalle Christendom*, blz. 196 v.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 126—130.

[3]) a. w. blz. 134.

[4]) a w. blz. 135 v.

's menschen zaligheid bestaat. De meening, dat deze gelegen is in het genot hiernamaals, te verkrijgen door bittere zelfverloochening op aarde, noemt hij eene volksdwaling, die ontstaan is uit de letterlijke opvatting van de Schrift. Reeds de heidenen, zegt hij [1]), wisten dit beter. Seneca noemt een gelukkig leven een deugdzaam leven, overeenkomstig de natuur, die volgens anderen het wezen van alle wezen is, wat wij God noemen. Epictetus stelt het geluk in het volgen van God, in het onderwerpen van het gemoed aan den wil, die alles regeert. Zoo spraken zij, geleid door het sprankje licht, dat de mensch na den val nog overig heeft, tenzij men mocht meenen, dat eenigen van hen bij de Joden de Schrift gelezen hebben. Al die wijsheid der philosofen was slechts „water-verf" bij de openbaring van Jezus, die uit den hemel kwam, om hetgeen reeds door hen was verkondigd onfeilbaar te leeren, en die dus zelf het hoofd werd van de secte der waarachtige philosofen, die de waarheid, dat het deugdzaam leven 's menschen gelukzaligheid is, op uitstekende wijze in de wereld moeten gaan betrachten en toonen, dat, zoo er een Zeno, Cleanthes, Plato, Socrates geweest zijn, wier volgers men kende aan hun uitnemend leven, er ook een Jezus geleefd heeft en nog leeft, die de waarheid zóó leert, dat alle heidensche wijsheid daarbij slechts schijn is.

De gelukzaligheid des menschen, het einddoel van zijn streven, beschrijft Lodenstein aldus [2]): God is des menschen hoogste goed; zal deze nu waarlijk zalig zijn, dan moet hij dit deelachtig worden, wat niet anders geschieden kan dan door heiligmaking, deugdzaamheid, conformiteit met des Heeren wet, hetgeen hetzelfde is als zelfverloochening. Dus is heilig zijn, gelukzalig wezen. Bestaat dit nu in het genieten van God, dan

---

[1]) *Geestelicke gedagten*, blz. 253—255.

[2]) a. w. blz. 261—337; *Besch. v. Zion*, blz. 144—146.

is de vraag, met welke organen de mensch Hem kan genieten. Deze kunnen geene andere zijn dan het verstand en de wil, en dus zal die mensch zalig wezen, wiens verstand en wil God tot voorwerp hebben, wat geheel op het kennen en liefhebben van Hem neerkomt en juist de eisch is van des Heeren wet, die, vervuld, ons gelukzalig maakt. Het heeft God echter behaagd, die wet voor te stellen als een verbond, zeggende: „Doet dat, en gy sult leven", maar doen en leven zijn hetzelfde; „de Deugd is sijns-selfs loon", gelijk de zelfverloochening, die met moeite gepaard gaat, het werk en de volmaakte zelfverloochening het loon is. De staat der geloovigen op aarde verschilt in wezen niet van dien der verheerlijkten in den hemel, maar wel in graad, zooals het onvolmaakte van het volmaakte. Het heil van een schepsel bestaat zonder twijfel in de bereiking van het doel, waartoe het geschapen is, en dit is bij den mensch de verheerlijking van God, die het meest geschiedt door een deugdzaam leven. Ofschoon de volmaakte gelukzaligheid bestaat in een „Contemplatijv leven, in suyvere beschouwinge, in tegenstellinge van de practijke der deugden so als de selve hier op aarden geoeffent werden", zijn deze toch de daden, die uit de „Hemelsche beschouwingen van de Godlijke Volmaaktheden" voortvloeien. De gelukzaligheid des hemels is dus niet anders dan „een versinken in gemelde beschouwinge, dat 't redelijk schepsel sig (als in een verrukkinge) verliest, en in alle eeuwigheyd niet anders doet, als in verwonderinge uytroepen, Heylig, Heylig, Heylig is Hy, die is, die was, die komen sal".

Duidelijk blijkt uit deze beschrijving der zaligheid, dat de beschouwing en kennis van God en Zijne eigenschappen voor Lodenstein de grondslag is van het waarlijk vroom leven, terwijl die vroomheid niet een loon verwacht van eenen geheel anderen aard, maar in zichzelve de zaligheid bezit. Hierbij ontbreekt het geenszins aan plaats voor Jezus' verschijning,

doch het hoogste doel van zijne komst is voor Lodenstein niet de voldoening aan Gods gerechtigheid en de verzoening met Hem. Wel heeft hierop geheel zijn lijden betrekking, doch dit was slechts de wegneming van den hinderpaal, zonder welke wij het heil niet zouden kunnen deelachtig worden, terwijl hij als het voornaamste oogmerk de heiligmaking beschouwt, daar wij door Christus God en Zijne eigenschappen hebben leeren kennen. Die kennis en de bepeinzing daarvan doet ons Gods ontzachelijkheid, aanbiddelijkheid, algenoegzaamheid gevoelen, geeft ons i. é. w. het klare inzicht, dat God alles, het schepsel niets is, en daardoor komen wij tot zelfverloochening, d. i. tot geheele onderwerping van onszelven en al het onze aan des Heeren wil, waarin juist de gelukzaligheid bestaat, zoodat Jezus dus volkomen te recht onze Zaligmaker genoemd wordt [1]).

Het middel om waarlijk Christenen te worden, m. a. w. om tot de zelfverloochening te komen, is de bekeering. De onherboren mensch zoekt alleen zichzelven en het zijne, de herborene daarentegen alleen God, zoodat de bekeering niet bestaat in het nalaten van eenige zonden, maar in eene geheele omkeering [2]). De eerste voorwaarde hiertoe is de erkenning, dat wij nog niet wedergeboren zijn; de tweede is het leeren kennen van God [3]). Wij zagen, dat voor Lodenstein de gelukzaligheid in het genieten van God met verstand en wil gelegen is. Het eerste dezer organen is werkzaam bij het leeren kennen van God, en de bron, uit welke die kennis geput wordt, is de H. Schrift. Ofschoon nu de mensch bron en middel beide bezit, baat dit hem niet, want, zelf aan het werk gaande,

---

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 146—153; *Geestel. Opwekker*, blz. 195—197; *Geestelicke gedagten*, blz. 266—268.

[2]) *Geestel. Opwekker*, blz. 183—185.

[3]) *Verzameling van keurstoffen*, blz. 73.

komt hij slechts tot letterkennis, tot een historisch of letterlijk, niet tot het zaligmakend geloof. Het natuurlijk verstand des menschen is onbekwaam om de waarheid te bevatten en God te leeren kennen. Daartoe is de verlichting van boven, de openbaring van den H. Geest noodig. Wij moeten stilzitten en niets doen, slechts zuchten, begeeren, gaan liggen onder den dauw des hemels, ons den geheelen dag stellen onder Gods invloed, en dan zal het licht komen [1]). Met deze inwendige verlichting, door welke de mensch tot de klare kennis der Schrift komt, valt eigenlijk de bekeering samen, die evenmin door eigen kracht tot stand gebracht kan worden, maar door God moet worden uitgewerkt [2]). Hierbij treedt nu het tweede orgaan, de wil, in werking, waardoor wij tot liefhebben van God komen, dien wij door het verstand, verlicht door den H. Geest, hebben leeren kennen. Als deze in den mensch werkt, deelt hij hem niet slechts eenige gaven mede, maar komt in hem wonen, hij zelf, de derde persoon der triniteit, de Schepper, de Oneindige. De „ware Godheyd, de H. Drie-eenigheyd", komt in den mensch, die te zaligen is, als in eenen tempel, hetgeen Lodenstein uit de Schrift tracht te staven. Hiertegen strijdt niet, zegt hij, dat de H. Geest als waarachtig God alomtegenwoordig is, want God zelf is dit ook, schoon Hij in den hemel woont, en eveneens bleef dit de Zoon, toen hij het menschelijk lichaam had aangenomen. Daar de H. Schrift ons die inwoning leert, moet men daaraan niet twijfelen, al begrijpt men haar ook niet, en ten strengste verzet zich Lodenstein tegen de opvatting, dat door deze inwoning alleen de werkingen zouden bedoeld zijn. Ook wijst hij de meening af, alsof hierdoor de mensch vergood en van iederen geloovige een God in het vleesch gemaakt zou worden, want God wordt

---

[1]) a. w. blz. 74 v.; *Besch. v. Zion*, blz. 25—28.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 101 v.

niet wezenlijk één met den mensch, zóó, dat Hij en niet deze werkt, maar de twee naturen blijven gescheiden, zóó, dat de daden wel door den H. Geest als eerste, doch door den mensch als tweede en eigenlijke oorzaak geschieden, en de godheid niet is de inwendige bewerker van der menschen handelingen, maar bij deze assisteert. Dat die opvatting de ware is, wordt aldus aangetoond: De mensch kan niet tevreden zijn dan met het oneindige, d. i. met God; omdat alles eindig en geschapen is, kan geene gave, welke ook, hem voldoen, en het is dus noodzakelijk, dat de Schepper zelf in hem wonen komt, zal hij gelukzalig zijn. Dit wordt door de belofte van Jezus, dat hij eenen anderen trooster zou zenden, bevestigd, daar dit niet van eenige gaven, maar van de inwoning van eenen persoon moet verstaan worden; bovendien wordt de geloovige in de Schrift een tempel van den H. Geest genoemd [1]).

De aldus bekeerde mensch komt door zich te verdiepen in de beschouwing van Gods eeuwigheid, heiligheid, wijsheid, alomtegenwoordigheid, genade, goedertierenheid, onveranderlijkheid en andere volmaaktheden, waardoor hij niets anders ziet dan God en met Hem verkeert, alsof hij met Hem alleen ware op een eiland of in eene woestijn [2]), tot de zelfverloochening, waardoor hij, van den morgen tot den avond, al wat hij denkt of doet, richt naar den wil en tot eer van zijnen Schepper. „Wyst my", zegt Lodenstein, „zoo een, en ik zal u een Christen wyzen" [3]). Deze geloovig geworden mensch heeft echter niet onmiddellijk de volmaaktheid bereikt, maar slechts een begin daarvan. Zij kan eerst traspgewijze worden verkregen door oefening, zoodat men te recht van de gebreken en zonden der

---

[1]) a. w. blz. 165—167.

[2]) *Het vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 741.

[3]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 57.

geheiligden spreekt. Vandaar ook, dat op de eerste bekeering, die een overgang is uit de natuur tot de genade, uit de duisternis tot het licht, uit de wereld tot God, eene tweede moet volgen, de bekeering van onze dagelijksche struikelingen, die dus niet tot één tijdstip beperkt is, maar levenslang voortduurt [1]). De ware Christen, alzoo in beginsel volmaakt zijnde, moet, al bereikt hij dit op aarde niet, steeds streven, het volkomen te worden, en daartoe dagelijks zijne begeerten dooden, waardoor het Christenleven zoo moeilijk is [2]).

Om de volmaaktheid steeds nader te komen, dient het devote leven. De Christen moet — en hier komt het methodistisch karakter van Lodenstein's vroomheid te voorschijn — den dag aldus doorbrengen [3]): Vooreerst ontwaken met gedachten aan God, overdenken hoe genadig Hij hem in den afgeloopen nacht beschermd heeft, of peinzen over Jezus' wondervolle geboorte, leven en lijden. Hij moet vroeg opstaan, daar lang slapen voor ziel en lichaam verderfelijk is. Het eerste werk behoort een dankgebed te zijn; daarop moet het lezen van Gods woord volgen, dat niet mag worden nagelaten onder voorwendsel, dat de tijd daartoe ontbreekt. De geheele Bijbel moet in één jaar worden uitgelezen door dagelijks drie kapittels te nemen, en het gelezene onder het werk worden overdacht. Als hij eenige oogenblikken van zijnen arbeid rust, moet hij over hemelsche dingen peinzen, en over deze behooren ook zijne gesprekken met anderen te loopen. In zijn beroep moet hij zich rechtvaardig en conscientieus betoonen en zijne uitspanningen niet zoeken in spel of drank, maar in dingen, op zijn eeuwig heil betrekking hebbende. De Christen moet den dag goed besluiten door des

---

[1]) *Het vervalle Christendom*, blz. 47 v.

[2]) a. w. blz. 380 v.

[3]) *Lukas, heilig Euangelium berymt*, blz. 239—243.

avonds den tijd, die achter hem ligt, te overdenken. Heeft hij iets kwaads gedaan, hij moet het beschreien, zichzelven veroordeelen, nieuwen ijver beloven, wederkeeren tot God en het verbond met Hem vernieuwen. Bevindt hij, eenig goed te hebben verricht, hij danke daarvoor God, want Deze alleen is de bewerker daarvan. Maakt hij zijne rekening zóó op, dan ontdekt hij, veel te kort te komen, maar wie zijne zonden bekent, zal barmhartigheid vinden, terwijl zij in hem, die haar niet uitroeit, diep wortel schieten. De Christen moet ook God danken voor de ondervonden bescherming gedurende den afgeloopen dag, over hemelsche dingen denken als hij zich tot de rust gereed maakt, zich tot den slaap bereiden als tot den dood en, indien hij des nachts wakker wordt, bidden, dat hij des daags goede gedachten moge hebben.

Eene ruime plaats in Lodenstein's devotie beslaat het zoeken van de eenzaamheid, om met God te verkeeren. Deze omgang is van Gods zijde „een heylsame aangrijping en omhelsing van sijne kinderen met sijn gunste en liefde, waar mede hy sijne kinderen soo omvangt, dat sy haar selven verliesen in die heylige verrukking". Men kan ter wereld niets bedenken, zaliger dan „dese kusse van Gods mond, dese omhelsing van liefde". Van de zijde der geloovigen bestaat dit verkeeren met den Oneindige in de geheele afzondering van al het wereldsche, om zich alleen met God bezig te houden, hetgeen kan geschieden door het lezen der Schrift, het gebed en de meditatie [1]). Het gebed van den Christen bestaat, volgens Lodenstein, niet in een vragen om aardsche dingen, maar in een voorstellen aan God van de begeerten, die de H. Geest in den geloovige gewrocht heeft. Daarom kunnen deze nooit strijden tegen Gods geopenbaarden, en behooren zij steeds tot Zijnen verborgen

[1]) *Het Verroly v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 727 v. 731, 733.

wil. De Christen bidt altijd, dat Gods wil geschieden moge, en daar dit zeker het geval zal zijn, wordt zijn gebed zonder twijfel verhoord [1]).

Niet slechts in de eenzaamheid, maar ook in de onderlinge bijeenkomsten moet de geloovige dien hemelschen omgang met God hebben, want al zijn daar vele menschen tegenwoordig, de geheiligde ziel is toch zóó alleen met den Heer, alsof er niemand ware [2]).

Dit verkeeren met den Onzienlijke, door Lodenstein als het belangrijkste werk van den Christen beschouwd, bereikt zijn toppunt op de vasten- en bededagen, door hem, gelijk wij gezien hebben, zoo hoog geschat. De onthouding van spijs en drank maakt den mensch te beter geschikt voor de geestelijke oefeningen, waarmede hij die dagen moet doorbrengen, en die bestaan in bidden, onderzoek der conscientie, biecht der zonden, heilige overdenkingen enz. [3]). Voegen wij bij het genoemde nog de samenkomsten en oefeningen met vromen, die, gelijk wij weten [4]), onder Lodenstein's eigene leiding gehouden werden, dan hebben wij de voornaamste middelen vermeld, die volgens dezen Utrechtschen leeraar moeten worden aangewend, om den Christen vorderingen te doen maken in zelfverloochening en goede werken.

Met de aanprijzing van deze geestelijke oefeningen gaat een groote afkeer van al het wereldsche gepaard. Wereld en zonde zijn voor Lodenstein woorden van ééne beteekenis; „dansen" en „Comedien te gaan sien" houdt hij voor „aanlokselen tot onkuysheid" [5]), ja, toen hij predikant te Soetermeer was, reisde

---

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 77 v.

[2]) *Het Vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 737.

[3]) *Besch. v. Zion*, blz. 226.

[4]) Zie boven, blz. 85 v.

[5]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 84.

hij naar 's Gravenhage, om den ambachtsheer zijner gemeente, die aldaar woonde, te verzoeken, de gevraagde vergunning tot het oprichten eener rederijkers-kamer te Soetermeer te weigeren [1]).

Het komt mij voor, dat Lodenstein's heilsleer sterk sprekende trekken van mystiek vertoont. Het zich verdiepen in de beschouwing der goddelijke volmaaktheden, de geringachting der rede, de ascese en zelfverloochening, of eigenlijk zelfvernietiging, die hij aanprijst, zijn zoovele kenmerken van mystiek. Verscheidene latere schrijvers hebben hem hiervan dan ook een verwijt gemaakt, terwijl anderen getracht hebben, hem van die beschuldiging te zuiveren. De laatsten hebben Lodenstein geen dienst bewezen, daar hij zelf erkent, een beoefenaar der mystiek te zijn. Hierover laat hij zich aldus hooren [2]). De „Mystijke Theologie en is niet anders als eene beschrijvinge van de practijke en oeffeninge van de H. Waarheyd, voorstellende den verborgenen mensche des herten, dat is de gevoelens, bewegingen, ende werkingen van een mensche in welke Christus woont, en die geleydet werd door den H. Geest, ofte dat, 't geen den verstandigen verborgen, den kinderkens geopenbaart werd". Zij is een oceaan van gedachten, daar zij de leer van den H. Geest omtrent alle deelen der Godgeleerdheid tracht uit te drukken, doch houdt zich voornamelijk bezig met de zelfverloochening, die het voornaamste is. Zoo gezond opgevat, zegt Lodenstein, is zij zeer te prijzen, geeft den verlichte groote stichting, en is niet anders dan „de Theologie van de Mystijke Kerke of van 't verborgen lighaam onses Heeren J. Christi, ofte de H. Waarheyd der Gereformeerde Leere, door Gods Geest aan 's menschen ziele geleerd". Een kenmerk der mystiek is, dat zij alleen verstaan wordt door

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 9 Mei 1650.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 39—46.

hen, die dezelfde werkingen gevoelen. Lodenstein onderscheidt eene gezonde en eene ongezonde mystiek, van welke hij natuurlijk alleen de eerste goedkeurt, die hieraan is te herkennen, dat zij tot in het geringste met de rechtzinnige leer der Gereformeerden overeenkomt. Op deze wijze schijnt zij zóó veranderd te worden, dat zij ophoudt mystiek te zijn. Maar na de Hervorming moet ook zij worden gereformeerd, omdat zij de beschrijving is van de bewegingen van den inwendigen mensch, die eveneens naar de leer der waarheid hervormd zijn. Het is er verre van af, dat de Gereformeerde leer die werkingen zou wegnemen of voor enthousiasme en onschriftmatig houden. Het onvoorwaardelijk verwerpen van de mystiek acht Lodenstein „een loosen greep van onse Geestelijke vyanden, om den belijder van de H. leere alle bewegingen des Geests, en beschrijvinge daar van te doen verwerpen". Hiermede zou men te gelijk „'t Mystijke Christi lighaam, de Mystijke gemeynte, de Mystijke inwooninge van de H. Dryeenigheyd in den mensche, en al wat Mystijk of verborgen is" wegnemen. Wat de woorden aangaat, door de mystieke schrijvers gebruikt, Lodenstein stemt toe, dat zij voor hen, die niet verlicht zijn, vaak onverstaanbaar zijn en met de kerkleer schijnen te strijden, doch iedere wetenschap heeft kunstwoorden, die door de onkundigen niet begrepen worden. Evenwel is het niet volstrekt noodzakelijk, dezulke te gebruiken, want de eenvoudigen drukken hunne bevindingen met hunne eigene woorden uit, ofschoon het een groote zegen is, als zij de termen kennen en zoo elkander kunnen verstaan. Onder mystiek is niet alleen te begrijpen, zegt Lodenstein, de „via illuminativa" of hoogste verlichting, maar ook de „via purgativa et perfectiva" of de practijk der deugden. Hiervoor beroept hij zich op Thomas a Kempis en Tauler, doch houdt de „via illuminativa" toch voor een belangrijk bestanddeel der mystiek. Lodenstein erkent dus volmondig zijne

verwantschap met de middeleeuwsche mystiek, en het ongezonde van deze vinden wij dan ook bij hem terug. Wel tracht hij haar binnen de perken te houden door als voorwaarde te stellen, dat zij tot in het geringste moet overeenkomen met de leer der Gereformeerde kerk, maar hier gaat in waarheid de natuur boven de leer. Als b. v. in Joh. 6 : 55, 56 gesproken wordt van het drinken van Jezus' bloed, dan betwijfel ik zeer, of de zuiver Gereformeerde exegese van die plaats is:

„Teugen van het wonden-bloed
Maken ons dus hoog beschoncken" [1]).

Zal men de mystiek van Lodenstein, die zich verlaat op allerlei bevindingen, gezond noemen? Hij zelf klaagde dikwijls, zooals één zijner lijkredenaars ons mededeelt [2]), dat hij „weynig gevoelig gesigte van God hadde", en deze voegt er bij: „'t was by-na of hy gedurig in het lichtende aangesigte van God onbemiddeld sag: en niet te min was hy donker, in opsigt van gevoelige genade". Lodenstein's mystiek draagt bovendien eenigermate eene pantheïstische kleur. Zekere Anna Catharina van Lochorst was zalig ontslapen. Haar tegenwoordige staat wordt door den dichter aldus bezongen [3]):

„Daar swemt sy nu, gedompelt mede,
In d' afgrond van d' Oneyndighede':
d' Oneynd'ge wil, 't Oneyndig wel:
't Oneyndig woord, d' Oneynd'ge Reden,
(O Heyligheyd der Heyligheden!)
Daar is sy dood, en sonder quel.

---

[1]) *Uytsp.* blz. 52 v.
[2]) v. Rijp, a. w. blz. 11.
[3]) *Uytsp.* blz. 237 v.

Daar 's Catharyn al heel verdroncken,
En in de Godheyd weg-gesoncken.
(Sy had 'er hier een voor-smaack van).

Maar als wy opsien, en haar in den
Maalstroom van 't Algenoegsaam vinden
Wensch yder, dat hy daar oock was".

God wordt door hem beschreven als

„'t On-eyndig, Heerlijck, Onbegrepen, Magtig,
Onsigtbaar Al" [1]).

Ik geef gaarne toe, dat wij, met deze uitspraken voor oogen, den man, die ze neêrschreef, niet mogen maken tot verkondiger van een pantheïstisch stelsel, maar wij zien in eene dergelijke beschrijving van God de nog al weelderige loten eener niet zeer gezonde mystiek. In deze meening worden wij versterkt door zijne geestelijke minneliedjes, die zoo talrijk in de „Uytspanningen" voorkomen, en waarin al de aandoeningen der aardsche liefde worden overgebracht op die tusschen Jezus en zijne bruid, de ziel [2]). Ik kan ze niet alle uitschrijven, maar slechts enkele noemen, als: „Jesus met sijn Bruyd in Twee-spraack" [3]), „Lied der minne tusschen Emanuel en Sulamith" [4]), den vroeger afgeschreven herderszang, door Lodenstein aan Hooft's „Granida"

---

[1]) a. w. blz. 427.

[2]) Samenspraken van de minnende ziel en Jezus waren onder onze mystieken in de 15de eeuw reeds bekend en bemind. Zie Moll, *Kerkgesch. van Nederland vóór de Hervorming*, dl. II, st. II, blz. 367; Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, dl. I, blz. 269, noot 2 en 3, 270, noot 4.

[3]) *Uytsp.* blz. 103.

[4]) a. w. blz. 104—109.

ontleend [1]), en de boven medegedeelde Echo [2]), in welke laatste gedichten eene menschenziel voorkomt in de gestalte van eene herderin. Ik wijs op het liefdesproces, dat in drie verzen wordt uitgewerkt, onder de opschriften: „De minnende Jezus en weigerende ziel", „De minnende ziel en weigerende Jezus", „De minnende Jezus en minnende ziel" [3]). Als een verliefd minnaar komt Jezus met zijne aangebedene, de menschenziel, samen, en nu ontstaat het volgende gesprek:

„M. J. Ach mijn vriendin,
W. z. Zeg mij uw zin,
M. J. Mijn hart gloeit als vuur van minnen,
W. z. En 't mijne is zoo koud als ijs van binnen".

Reeds terstond wordt de minnaar op niet zeer beleefden toon afgewezen, en alle moeite, die hij verder aanwendt om liefde te winnen, is vergeefsch. Bij de volgende ontmoeting staat de zaak juist omgekeerd; de ziel is thans in liefde ontvlamd, doch de vroegere minnaar weigert die te beantwoorden. Eenigen tijd later ziet Jezus echter van zijne weigering af, en wordt het verbond met deze woorden bezegeld:

„M. J. Ik neem u tot mijn vrouw,
M. z. En ik blijf U getrouw",

terwijl het geheel aldus besloten wordt:

„M. J. Wend af uw oogen,
M. z. Zijt Gij bewogen?
M. J. Och ja, men doet mijn ziel geweld aan,
M. z. En uwe schoonheid doet mijn ziel versteld staan.

---

[1]) Zie boven, blz. 110 v.
[2]) blz. 111 v.
[3]) *Verzameling van keurstoffen*, blz. 41—44.

M. J. Och liefste, gij zijt mijn,
M. z. En ik zal d' uwe zijn,
Beide. Komt, laat ons dan om wijn zaâm in het veld gaan".

Het Hooglied, dat met Oosterschen gloed ons de liefde teekent, wordt door Lodenstein een enkele maal toegepast op Christus en zijne bruid, de kerk, doch meestal, niet slechts in verzen, maar ook in leerredenen, door hem beschouwd als de verheerlijking van de min tusschen Jezus en de geloovige ziel. Zulk eene mystiek, ofschoon wij haar niet gezond kunnen noemen, achten wij verklaarbaar in den Utrechtschen leeraar, wiens vroomheid behoefte had aan meer, dan de leer zijner kerk vermocht te geven, en die dus zijns ondanks, ja meenende zich volkomen binnen de grenzen van het stelsel te houden, uit de wereld van het denken in die van het gevoel overging, en zoo den weg insloeg van onmiddellijk verkeer met God en met Jezus.

Tot nog toe hielden wij ons alleen bezig met Lodenstein's godsdienstige denkbeelden; het wordt tijd, een blik te slaan op zijne gedachten over de kerk, hare macht, vertegenwoordiging, uitbreiding en instellingen.

Goed Gereformeerd is zijne onderscheiding van eene zichtbare en eene onzichtbare kerk, van welke de eerste bestaat uit personen, die volgens het feilbaar oordeel der menschen ware geloovigen zijn, de laatste uit hen, die de onfeilbare God voor waarlijk wedergeborenen erkent [1]). De zichtbare kerk, de opvoedster der menschen tot leden der onzichtbare, is uit haren aard niet volmaakt, en ofschoon de Gereformeerde kerk de zuivere leer bezit, ware het beter, haar „Ecclesia Reformanda"

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 4; *Boet-predikatien*, blz. 90.

dan „Reformata" te noemen, omdat men altijd bezig moet zijn, haar te hervormen [1]). Als middel tot de genoemde opvoeding staat haar, behalve onderwijs, prediking en vermaning, de kerkelijke tucht ten dienste. De leeraars hebben, volgens Lodenstein's meening, het recht om de lidmaten in ieder opzicht, ook waar het hun maatschappelijk bedrijf geldt, te vermanen en te waarschuwen, zoo noodig door de tucht te straffen. Van deze laatste maakt men zich eene geheel verkeerde voorstelling, waardoor zij gehaat wordt. Dit komt, omdat het grooter deel der Christenen, vleeschelijk zijnde, niet begrijpt, dat zij absoluut geestelijk, geene eigenlijke straf, maar de afbeelding daarvan is. Daar zij dit karakter draagt, schaadt zij in geen enkel opzicht den uiterlijken mensch, noch zijne goederen, noch zijne vrijheid, noch zijne eer, maar raakt alleen zijnen geestelijken staat. Door de verkeerde opvatting veroorzaakt de toepassing der kerkelijke tucht niets dan onaangenaamheden voor de leeraars [2]). Dit bevreemdt ons niet. In die dagen toch werd vaak om zeer onbeduidende redenen, b.v. omdat men op eene bruiloft gedanst had, aan iemand het avondmaal onthouden, en daar men toen nog groot gewicht hechtte aan de kerkelijke tucht, laat het zich gemakkelijk begrijpen, dat men iemand, op wien zij was toegepast, minder achtte, zoodat dus door eene kleinigheid diens goede naam of bedrijf veel schade kon lijden. Lodenstein klaagt dan ook, dat men, om zooveel mogelijk het kwaad te ontgaan, uiterlijk berouw en beterschap voorwendt, terwijl het doel der tucht bestaat in het brengen van den mensch tot waarachtige droefheid over zijne zonde en zóó tot bekeering. Zóóver, zegt hij, is men zelfs gekomen door zijn verkeerd begrip, dat men deze heilzame instelling als eenen politie-

---

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 184, 241.

[2]) a. w. blz. 197; HS. G, 6—16 Juni.

maatregel beschouwt; de voorgangers, zoodra zij den mond maar opendoen van bestraffing, niet anders wil aanhooren dan in tegenwoordigheid van notaris en getuigen, en de aanzienlijken, indien hen eenige tucht treft, geregeld hunne toevlucht tot de overheid nemen. Volmondig erkent Lodenstein, dat in het dagelijksch leven de toepassing van kerkelijke straffen nadeel voor den persoon, dien zij worden opgelegd, met zich brengt, maar dit maakt haar op zichzelve niet afkeurenswaardig, evenmin als wanneer een voorganger ze onrechtvaardig toepast [1]). Natuurlijk was zij het meest schadelijk voor hen, die eenig overheidsambt bekleedden. Het is dan ook niet te verwonderen, dat men, met de werkelijkheid rekening houdende, bij hooggeplaatste personen heel wat meer door de vingers zag — niet zelden ook uit vrees voor hunnen machtigen arm — dan bij de geringen. Herhaaldelijk klaagt de Utrechtsche „zoon des donders" over zulk eene handelwijze [2]), die hij „pluijmstrijcken" der grooten noemt [3]). De overheidspersonen, zegt hij, zijn even goed voorwerpen der tucht, ja meer nog dan anderen, omdat, naarmate zij hooger staan, aan hun goed gedrag te meer gelegen is. Vermaning, bestraffing, afhouden van het sacrament, uitwerping uit de gemeente zelfs heeft met hun ambt niets te maken en vermindert hun aanzien in dit opzicht niet het minst. De zonden kunnen eenen regeeringspersoon wel tot een slecht Christen maken, maar evenmin als de kerk hem zijne waardigheid kan verleenen, evenmin kan zij die verminderen. Deze heeft hij rechtstreeks van God ontvangen, en Christenen moeten immers zelfs aan heidensche overheden onderdanig zijn, wanneer God dezen over hen gesteld heeft. Men kan dus eenen

---

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 197—199.

[2]) *Het vervalle Christendom*, blz. 368.

[3]) HS. G, 17 Juni.

overheidspersoon om zijne zonden niet de minste, doch om zijn ambt de hoogste achting toedragen. Volkomen juist is nu Lodenstein's conclusie, dat men, zóó oordeelende, met alle vrijmoedigheid op hooggeplaatsten de kerkelijke tucht kan toepassen, zonder vrees van hun aanzien daardoor te verminderen. Daartoe is het echter noodig, dat de leeraars bij alle gelegenheden het volk inprenten, dat de tucht de achting voor en de gehoorzaamheid aan hen nooit kan doen ophouden. Het is laster, zegt Lodenstein, deze leer van de kerkelijke macht eene nieuwe pauselijke heerschappij of inquisitie te noemen, want zij staat lijnrecht daartegenover. Volgens de Roomsche kerk toch is zij eene heerschende, volgens de Gereformeerde eene dienende macht, die dan ook door dienaars wordt uitgeoefend in naam van God of Christus, waarom zij niet minder maar hooger geacht moet worden, omdat de goddelijke autoriteit in plaats van de menschelijke gekomen is [1]).

Zijn de leeraars dienaren van God, zij maken echter volstrekt geene aanspraak op onfeilbaarheid. Nochtans mogen zij van hunne eigene woorden zeggen: „So spreekt de Heere", daar zij, volgens de Gereformeerde leer, niet anders mogen verkondigen dan hetgeen God hun gebiedt [2]). Zij zijn niets anders dan instrumenten, dan boden, en weten uit de Schrift, dat de menschen hun woord als dat van God moeten achten. Genieten zij hierdoor eer bij het volk, dan mogen zij zich daarop niet verheffen, anders zijn zij gelijk aan den ezel in de fabel, die het heilige droeg en zich verhoovaardigde, dat de menschen zich voor hém neêrbogen [3]). De Utrechtsche prediker velt ech-

---

[1]) *vanden Bogaarts Laatste Uyren*, blz. 137—142; *Besch. v. Zion*, blz. 199 v.; HS. G, 19 Jan., 14, 17, 18 Juni.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 200—202.

[3]) HS. G, 19—21, 30 Juli.

ter een weinig gunstig oordeel over de leeraars zijner dagen. Letterdienaars zonder geest is de naam, waarmede hij hen bestempelt. De oorzaak hiervan is volgens hem deze, dat jongelingen zich tot het leeraarsambt bekwamen, alleen om den kost te kunnen verdienen. Hebben zij hunne studie aan de academie voleindigd, zij meenen dan al wondere kennis te hebben, omdat zij de leer der waarheid weten, en durven op den predikstoel komen, ofschoon zij enkel letterkennis bezitten en geen begrip hebben van het inwendige woord [1]). Dit is, naar de meening van Lodenstein, voor een groot deel te wijten aan de opleiding aan de hoogescholen, waar hun niet anders wordt geleerd dan de gronden der waarheid en de stellingen der godgeleerdheid, terwijl zij moesten onderwezen worden in de leidingen van Gods geest, zelfverloochening, afsterving van het vleesch enz. Hij stemt volmondig toe, dat er professoren zijn, die deze dingen aan hunne studenten leeren, maar dit is niet genoeg, „'t moeste oeffenen zijn". De hoogleeraren zouden geene bewijzen van bekwaamheid moeten afgeven, vóór en aleer zij in hunne discipelen merkbare teekenen hadden bespeurd van den H. Geest en diens werkingen [2]). Op dit punt kon het „drijven van den Geest", dat Lodenstein als den plicht van iederen Gereformeerde beschouwde, weinig kwaad, omdat de hoogescholen en professoren onder de wereldlijke overheid stonden, maar gevaarlijker kon het in een ander opzicht worden.

In de dagen, die wij bespreken, berustte het hoogste gezag in kerkelijke zaken bij de provinciale synoden. Nu zou het voorzeker ongerijmd zijn, deze colleges voor onfeilbaar te houden, maar als Lodenstein de meening verdedigt, dat men zijn

---

[1]) *Het Vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 478; *Het vervalle Christendom*, blz. 17, 335 v.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 218—220.

gevoelen mag stellen tegenover dat dier wettige vergaderingen, en zich aan hare besluiten niet altijd behoeft te onderwerpen, op grond, dat God vaak aan geringen openbaart, wat Hij den leden eener synode verborgen houdt, en dat in deze de stemmen geteld, niet gewogen worden, dan zien wij in de verkondiging van zulke beginselen een groot gevaar voor de éénheid en de orde der kerk. Wanneer Lodenstein van oordeel is, dat men in zulk eene kerkelijke vergadering moest besluiten door de stemmen te wegen, en dat allen zich zouden moeten onderwerpen wellicht aan één enkele, wien God iets had geopenbaard [1]), dan kunnen wij dit niet anders dan onzinnig noemen. Bij zulk eene wijze van handelen zou de grootste verwarring in de kerk ontstaan, zou men overgegeven zijn aan het drijven van eenigen, die den geest wanen te bezitten, en niet ver af staan van de leer der Kwakers.

Deze denkwijze komt te veel met die van Labadie overeen, om ons niet aan den invloed van dezen separatistischen hervormer te doen denken. Dit vermoeden wordt zekerheid, wanneer wij ons herinneren, dat Lodenstein eerst na 1668 het genoemde gevoelen voorstond. In dit jaar toch hooren wij hem zeggen: „zeker het anderzins gevoelen van eenige weynigen, 3 a 4 en konde de andre niet prejudiceren nog de eendragt steuren, ten ware men (tegen de gemene ordre van alle welgestelde vergaderingen) een perzoon 3 a 4 tegen het gansche lichaam in authoriteit op wegen wouden", en, dat „de meerderheid van stemmen in kas van verschil in alle welgestelde vergaderingen by gebrek van hoger vergaderinge, een einde van twist moet zijn" [2]).

Liefde voor de Christelijke godsdienst mogen wij Lodenstein

---

[1]) *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman*, blz. 26—31.

[2]) *Kort en zedig onderzoek*, blz. 256, 300.

zeker niet ontzeggen. IJverde hij met mond en pen, om hen, die tot zijne kerk behoorden, tot waarachtige Christenen op te leiden, zijn blik reikte veel verder en ontdekte een groot aantal menschen, deels Joden, deels heidenen, die nog beroofd waren van den zegen des Evangelies. Hij wilde dezen gelukkig zien door hen de ware leer der zaligheid te doen kennen. Rome brandde in die dagen van zendingsijver; de volgers van Ignatius van Loyola maakten duizenden bekeerlingen; Gregorius XV had de congregatie „de fide catholica propaganda" gesticht; zijn opvolger Urbanus VIII verbond daarmede het „Collegium de propaganda fide". De Protestanten hadden de handen te vol met de zaken hunner eigene kerk om veel aan zending te kunnen denken. Engeland wees op dit gebied den weg; daar werd in 1649, in den stormachtigen tijd van Cromwell's bestuur, een genootschap voor de verbreiding van het Evangelie in N. Amerika opgericht [1]). In ons vaderland verhief Lodenstein telkens en telkens weder, krachtiger dan één zijner tijdgenooten, zijne stem ten gunste van de voortplanting van het Christendom. Nu eens heet het [2]): God heeft Nederland gezegend, de Hervorming, ondanks alle vervolging, krachtig doen doorbreken, het land rijk gemaakt aan wereldsche goederen. Duizenden moesten gezonden worden tot bekeering van heidenen, Joden, Papisten, daartoe colleges opgericht en jongelingen opgeleid worden, en niets van dit alles is geschied! Dan weder klinkt het verwijt [3]): Hoe ongunstig steken de Gereformeerden bij de Roomschen af in zendingsijver! De laatsten hebben op elke plaats hunne priesters. Naar West-Indië, N. Amerika en andere landen zenden zij dezen in menigte, en wat doen wij,

---

[1]) Baur, *Geschichte der christlichen Kirche*, Bd. IV, S. 463—475.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 19—21, 34.

[3]) *Het vervalle Christendom*, blz. 205.

die de waarheid bezitten? 't Is zoo, zegt deze zendingsvriend [1]), enkelen arbeiden in onze koloniën aan de verspreiding van het Evangelie, maar hoe gering is hun aantal, en dat in landen, vanwaar Nederland zijne schatten haalt! Tot tweemaal toe vermaant hij dan ook in zijne „Op-dragt van eens Christens Tijd'lijcke goederen aan haren Eygenaar", om mild te geven tot uitbreiding van de Gereformeerde godsdienst, en hoezeer hij verlangt naar de bekeering der Joden, zien wij uit zyne „Aan-spraak aan Israël", waarin hij hen dringt om, acht gevende op de profetieën huns volks, tot Jezus, hunnen waren Messias, te komen. Het ideaal van dezen dichter is geen minder dan dit:

„Dat Heyden, Turk, Jood, Afgodisten
Als eenen man, als eenen Christen
Den Koning volgen in sijn sleep" [2]).

Thans moeten wij het oor leenen aan Lodenstein's denkbeelden omtrent de instellingen zijner kerk. Vooraf dient echter ter sprake te komen, wat hij dacht van hare liturgische geschriften, voornamelijk van de Formulieren. Wel heb ik de voornaamste bron hiervoor niet kunnen machtig worden [3]), doch van elders wordt ons dit gemis voor een groot deel vergoed. Tegen het gebruik van formulieren verzet Lodenstein zich beslist, rekent dit tot de geesteloosheid zijner eeuw en noemt het een sleurdienst, dien men half slapende kan waarnemen. Zij, die op het gebruik der formulieren aandringen, zegt hij, staan op dezelfde lijn als de Episcopalen in Engeland met hun „Common prayer", dat de Non-conformisten met recht ter zijde leg-

---

[1]) *Het Vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 532.

[2]) *Uitsp. Tweede deel*, blz. 85.

[3]) Zie boven, blz. 69.

gen [1]). De Gereformeerde Christenen gebruiken bij het bidden formulieren, die zij niet tot handleiding nemen, maar altijd opzeggen of aflezen, waardoor het bidden onder hen den naam van lezen gekregen heeft. Als vóór en ná het eten de ouders tot de kinderen zeggen: leest, dan rammelen zij uit een boek een gebed af, waarbij men het onnoodig keurt met eerbied toe te luisteren, en 's avonds zegt men half slapend, half wakend een formulier op [2]). Eenen dienaar des N. T^s., aldus oordeelt Lodenstein, moest zijn toegestaan, in het gebed en bij andere gelegenheden te spreken naar de tijdsomstandigheden. Het is waar, zegt hij, Jezus heeft zijnen discipelen het „Onze Vader" leeren bidden. Niet ongeoorloofd is het, dit voorschrift des gebeds woordelijk te gebruiken, maar daar het door Christus gegeven is, kan men hieraan geenen grond ontleenen voor de verplichting tot woordelijk gebruik van formulieren, door menschen opgesteld. Hij weet wel, dat men verscheidene redenen bijbrengt om hunne bindende kracht te bewijzen, b. v. dat zij in kernachtige termen zijn vervat, dat het geene woorden zijn van eenen leeraar, maar van de geheele Gereformeerde kerk, waardoor zij in gezag winnen. Het eerste argument geeft hij volkomen toe, en is van oordeel, dat men, daar het zeer onwaarschijnlijk is, dat de kerk in zijne dagen eenen catechismus en formulieren zou verkrijgen, indien zij die niet reeds bezat, deze in eere moet houden. Doch hieruit volgt niet, dat men ze woordelijk zou moeten aflezen, zoodat het eene sleur wordt, neen, de formulieren behooren voorbeelden te zijn, naar welke de leeraren zich „eenigsins" te voegen hebben; zij kunnen met geheel andere woorden hetzelfde zeggen, en doen daarmede zeker meer

---

[1]) *Het vervalle Christendom*, blz. 347; *Het verhoogde Nederland*, blz. 340.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 76, 228; *Het vervalle Christendom*, blz. 14.

nut dan met de formulieren, waaraan men zoolang gewoon is, die men van buiten kent en zonder eenig gevoel uitspreekt of aanhoort. Eene groote dwaasheid is het, volgens het oordeel van Lodenstein, in het letterlijk gebruik een teeken van rechtzinnigheid te zien, want een leeraar kan ketterijen genoeg verkondigen, ook al houdt hij zich stipt aan de letter. Zijne conclusie is derhalve, dat ieder leeraar vrijheid heeft, andere woorden te gebruiken om den zin van Catechismus, Belijdenis en formulieren uit te drukken [1]).

Wat de beide eerste geschriften aangaat, Lodenstein erkent deze wel voor zeer goed en volkomen in overeenstemming met de H. Schrift, maar acht ze daarom niet volmaakt. Dit te doen, zou geheel in strijd zijn, zegt hij, met de Gereformeerde leer van de onvolmaaktheid in dit leven en met de uitspraak des Bijbels „wij kennen ten deele" (1 Cor. 13 : 9). Bovendien is het zeker, dat deze belijdenisschriften door duidelijker wijze van voorstellen, bijgebrachte bewijzen als anderszins zouden kunnen verbeterd worden. Wat de formulieren betreft, aarzelt hij niet, aldus te spreken: „ja niet selden gebeurt het, dat men de woorden van de Formulieren houdende, van den sin des H. Geests notoyrlijk afdwaalt. Wis in so een geval is de Reformatie seer van noden" [2]). Hierbij komt nog, dat het woordelijk gebruik onmogelijk is, daar dit soms comediespel en spotternij zou worden. Stel eens, zegt Lodenstein, dat een leeraar twee menschen van zestig of zeventig jaar in den echt verbond, en hun te gemoet voerde, dat zij de kinderen, die zij mochten krijgen, in Gods vreeze moeten opbrengen, of dat hij bij den doop van een kind, welks vader niet tegenwoordig is, de derde vraag, ook met toepassing op dezen, deftig zou

---

[1]) *Het vervalle Christendom*, blz. 347—350.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 185.

voorlezen. Tot zulke ongerijmdheden, zegt hij, vervalt men, door zich te binden aan de letter. Nu weet hij zeer goed, dat geen zijner ambtgenooten in het geheele land de formulieren woordelijk leest, doch daarmede is niets gewonnen, want thans heeft men eene „mode van verandering" gekregen, en ieder, die deze niet volgt, wordt als overtreder der kerkelijke ordonnantiën beschouwd [1]). Lodenstein's oordeel is dus, dat de formulieren goed zijn als voorbeelden, en derhalve alleen wat den geest, niet wat de woorden aangaat, bindende kracht hebben.

Het zal ons echter blijken, dat de kerkelijke rechtbank in dit opzicht volstrekt niet eenstemmig met hem dacht. Of hij zijne denkbeelden omtrent de formulieren steeds consequent in practijk heeft gebracht, weten wij niet, maar wel, dat hij het deed met betrekking tot den Doop. Deze moet, volgens zijn oordeel, daar hij in plaats van de besnijdenis is gekomen, welke op den achtsten dag verricht werd, zoo spoedig daartoe gelegenheid bestaat bediend worden. Lodenstein acht den doop echter niet absoluut noodzakelijk voor de zaligheid; hij berispt integendeel het groot misbaar, dat vele Gereformeerden maken, wanneer een kind kort na de geboorte ongedoopt sterft, en zegt van dezulken, dat zij nog niet vrij zijn van den Roomschen zuurdeesem en het sacrament voor een opus operatum houden. Door den doop wordt het kind geene meerdere inwendige genade deelachtig. Op de vraag, of men alle kinderen mag doopen, antwoordt deze leeraar ontkennend, en staat alleen toe, dit sacrament te bedienen aan kinderen, die geheiligd zijn door het geloof van één der beide ouders, zoodat zij moeten gesproten zijn uit Christenen of geloovigen. Onder de laatsten zijn niet te verstaan de leden der onzichtbare kerk, die wij niet

---

[1]) *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman*, blz. 4, 36, 38.

kunnen kennen, maar dezulken, welke naar ons oordeel ware geloovigen zijn. Daarom kan hij het niet goedkeuren, dat met hunne kinderen tot den doop komen allen, die betuigen, het met de kerk te houden, ofschoon men hen volstrekt niet kent, en er onder hen menschen zijn, die niet de minste kennis der waarheid hebben [1]). Had Lodenstein naar het gestelde criterium bij den doop willen te werk gaan, dan zou hij dien aan een groot aantal ouders voor hunne kinderen hebben moeten weigeren, en hierdoor de kerk van eene menigte leden hebben beroofd. Dezen weg sloeg hij dan ook niet in, maar even weinig kon hij het doopwater sprenkelen op het kinderhoofd, wanneer de ouders geheel ongeloovig of onkundig waren. Tusschen beide lag een middenweg, dien hij koos. Het is alleszins waarschijnlijk, dat deze bezwaren eerst in het laatst van zijn leven gerezen zijn; althans vroeger dan in het jaar 1672 vinden wij daarvan geen gewag gemaakt. Toen verscheen hij op éénmaal in den kerkeraad met de vraag: „wat te doen aengaende het doopen van een kint, welckers ouders geheel onwetende sijn van het Christendom, sodat niet weten vande h. Drie eenicheijt, wie de Saelichmr. is etc. en hoe dickwils het haer voorgeseijt wort, het selfde niet kunnen naseggen, bij na noijt inde kerck gaen", waarop deze besloot „den doop des kints een wijnich wt te stellen, ende dat men de ouders ondertusschen inde gronden des Christendoms sal onderwijsen" [2]). Lodenstein begon hiermede onmiddellijk [3]). Dit was wel de eerste, maar niet de eenige maal, dat door hem eene dergelijke vraag den kerkeraad werd voorgelegd, en bij herhaling zien wij hem de ouders tot de kennis van de godsdienst, de moeders van onechte kin-

---

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 216, 231.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 21 Oct. 1672.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 28 Oct. 1672.

deren tot berouw brengen, alvorens den doop te bedienen [1]).

Niet om deze, maar om eene andere reden vond de wijze, waarop hij den doop bediende, geene goedkeuring bij de kerkelijke overheid. De zaak in quaestie was het doopformulier. Daar wij Lodenstein's meening omtrent deze voorschriften der kerk in het algemeen reeds kennen, verwondert het ons geenszins, dat het formulier voor den doop evenmin als alle andere zijne goedkeuring kon wegdragen. Eene zijner grieven is ons bekend. „Men mag", zegt hij [2]), „met regt swarigheyd maken, als men verstaat der Gereformeerde Leere is, de kinderen van de alleronheyligste menschen, die gebannen, of Heydenen zijn, te doopen, als'er maar Christen belovers over stonden, begond in bedenken te nemen, hoe en op wat gronden der H. Schriften, op deselve dan toepasselijk konde zijn, datse in Christo geheyligt zijn, en als leden zijner Kerke gedoopt worden, en daarom over die woorden swarigheyd maken". Het zijn dus de woorden van de eerste der drie vragen, welke de leeraar bij den doop aan de ouders heeft voor te stellen, die voor hem bezwaar opleveren. Laat hij nu op de aangehaalde zinsnede volgen, dat ieder vrijheid heeft, andere woorden te kiezen, dan zou men het waarschijnlijk kunnen achten, dat hij alleen die, welke hij meende niet te mogen gebruiken, gewijzigd heeft. Wij weten echter, dat hij veel verder is gegaan. Koelman zegt, dat hij „merkelijke vryheit ontrent den Doop gebruykte, ende zich niet wilde binden aan dat Formulier" [3]), en een ander zijner tijdgenooten deelt ons rondweg mede, dat

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 23, 30 Juni 1673, 9 Mei, 9 Nov. 1674, 23 Aug. 1675.

[2]) *Het vervalle Christendom*, blz. 349 v.

[3]) Cristophilus Eubulus, *De Pointen van nodige Reformatie, ontrent de Kerk, en Kerkelijke, en Belijders der Gereformeerde Kerke van Nederlandt*, Vliss. 1678, blz. 197.

Lodenstein en zijn collega Gentman „het Formulier van den Doop niet leesen" [1]). Hoe lang hij dit ongestoord kon doen, weten wij niet. Eene hooge kerkvergadering zou hem echter in deze vrijheid belemmeren. Een predikant te Amersfoort bracht eveneens in het doopformulier wijzigingen, waarover zijne ambtgenooten een „quaeritur" bij de classis indienden. Deze antwoordde daarop, dat men zich nauwkeurig moest houden aan het formulier, doch achtte hiermede niet genoeg gedaan te hebben. In de synode der provincie Utrecht bracht zij in het jaar 1675 de vraag ter tafel, of niet ieder leeraar zich stipt had te houden aan de formulieren van doop, avondmaal en huwelijk. De vergadering gaf hierop dit antwoord: „alsoo de formulieren sijn banden van eenicheijt der Kercke bij de gemeene Kercke aengenomen, dat men daer soo blijven sall, dat den Sin daer van niet werde gecontrarieert" [2]). Hiermede was weinig gezegd, en aan ieder zijne vrijheid gelaten. De aanklagers waren met zulk een besluit natuurlijk niet tevreden en brachten in het volgend jaar de zaak weder ter sprake. Thans slaagden zij beter, daar de synode in haar Art. 42 vaststelde: „D: D: Deputatis Sijnodi te lasten inde respective Classen eernstelijck te recommandeeren om stip te blijven bij gemelte formulieren sodat men die altoos uijt een boeck sal voorlesen, en 't geen men uijt die formulieren leest, so sal lesen als in de formulieren staet sonder eenige veranderinge. Sullen oock D: D: Deputati in den Classe vernemen of hier oock eenige inbreuck geschiet" [3]). Door dit synodaal besluit werd ook Lodenstein, die, evenals Gentman, de Amersfoortsche predikant, Koelman e. a., in

---

[1]) Theophilus Parresius, a. w. blz. 527.

[2]) *Acta Synodi Trajectinae*, 7—11 Sept. 1675.

[3]) *Acta Synodi Trajectinae*, 5—9 Sept. 1676; Cristophilus Eubulus, a. w. blz. 196; Theophilus Parresius, a. w. blz. 524 v.

dien tijd eene beweging tegen het gebruiken van formulieren had veroorzaakt, getroffen, doch hij was er de man niet naar om zich stilzwijgend te onderwerpen. Of hij ten slotte dit laatste zou hebben gedaan, of bij weigering zijne afzetting zou gevolgd zijn, ziedaar vragen, wier beantwoording door de ziekte, die hem kort daarop aan allen arbeid onttrok en hem ten grave sleepte, onmogelijk wordt gemaakt. Dat hij echter de in zijn oog verderfelijke beslissing der synode niet alleen voor zichzelven, maar openlijk afkeurde, verhaalt ons Koelman met deze woorden [1]): „Wanneer desen Artikel in de Classis van Utrecht opgeleesen wiert, heeft D. Lodensteyn daer tegen opentlijk geprotesteert". Deze getuigenis wordt evenwel niet rechtstreeks door de Acta der classis bevestigd. In de classicale vergadering van 31 October en 1 November 1676 werd, onder meerdere, Art. 42 der synode ernstig gerecommandeerd, doch van eenig protest van de zijde van Lodenstein wordt niets gemeld. In de vergadering der classis, gehouden 6—8 Maart 1677, werd echter eene missive van een der leden, die wegens ziekte afwezig was, ingeleverd en voorgelezen, doch de resolutie daarop tot de volgende vergadering uitgesteld. Het lijdt geen twijfel, wie de schrijver was, als wij in dezelfde Acta vinden aangeteekend: „D. Blaesius ende Rodenburch D. Essenium ende Lodesteijn wt den naeme des Classis in haer swakheijt begroet hebbende, rapporteren, dat haer EE. den E. Classi hebben bedanct, ende dat D. Lodesteijn nochmael versocht hadde datmen op sijnen missive den E. Classi toegesonden doch souden willen letten". Wat zij bevatte, blijft ons verborgen, doch met het oog op Koelman's bericht, dat zeker niet geheel onjuist zal zijn, acht ik het waarschijnlijk, dat Lodenstein schriftelijk tegen het besluit

---

[1]) Cristophilus Eubulus, a. w. blz. 197.

der synode heeft geprotesteerd, daar zijne ziekte hem verhinderde, dit mondeling te doen. Hiermede komt goed overeen, dat men de netelige quaestie tot de eerstkomende vergadering verschoof, en van die weder tot eene volgende [1]). Deze werd 14 en 15 Augustus gehouden; Lodenstein was inmiddels overleden, en zijne missive kwam niet ter tafel.

Meer eigenaardigs nog heeft zijne denkwijze over het andere sacrament der kerk, het Avondmaal. Het is reeds a priori te verwachten, dat een mystieke geest als de zijne zich meer tot de opvatting van Calvijn dan tot die van Zwingli aangetrokken gevoeld heeft, en dit is ook werkelijk het geval. Nadat door de Hervorming de leer der transsubstantiatie verworpen is, zoo klaagt Lodenstein, heeft de naam-Christen het sacrament beschouwd enkel als eene uiterlijke plechtigheid, ter gedachtenis van Jezus. Men blijft staan bij de woorden der Belijdenis, dat het een teeken en zegel is, doch dringt niet door tot hunne kracht en beteekenis. Het brood, bij het avondmaal gebruikt, aldus zet Lodenstein zijne meening uiteen, is „een heylig en boven sijn eygene natuur verheven schepsel", en biedt ons het „waaragtige lichaam des Heeren: ja den Heere selve na sijne Godheyd en Menschheyd" aan. Lodenstein noemt hen, voor wie het genieten van het sacrament enkel in het eten van een stukje brood bestaat, welke goede en heilige gedachten men daarbij ook moge koesteren, geesteloos. Wel verwerpt hij het mondelinge genieten van het plaatselijk tegenwoordig, getranssubstantiëerde lichaam van Christus, maar stelt daarvoor een geestelijk eten in de plaats. Door het avondmaal verkrijgt men, volgens hem, niet slechts eenige weldaden en gaven van Jezus, maar ontstaat eene waarachtige vereeniging met Hem, zooals die van man en vrouw, van de spijs met

[1]) *Acta der classis van Utrecht*, 5 en 6 Juni 1677.

het lichaam [1]). Nu is het volstrekt niet Lodenstein's meening, dat ieder, die zich aan de tafel des Heeren nederzet, deze vereeniging deelachtig wordt; integendeel oordeelt hij, dat niet elk, die den Christennaam draagt, mag toetreden, maar alleen zij, die geestelijk zijn. Hij betreurt het, dat allen maar aan het sacrament deelnemen, vaak omdat de predikanten daartoe vermanen met de drangreden, dat men anders zijnen doop verwaarloost [2]). Wanneer hij dus tot stelregel neemt, dat alleen zij, die waarlijk Christenen zijn, het avondmaal gebruiken mogen, moet het in zijn oog grootelijks ontheiligd worden. Dit is inderdaad het geval. De kinderen, zegt hij [3]), in het ouderlijk huis opgevoed in geringachting van de godsdienst, worden ter catechisatie gezonden. Daar spannen zij hunne hersenen in en wordt hun eenige letterkennis ingegoten, opdat zij de proef der belijdenis kunnen doorstaan. Als zij maar niet heel ergerlijk van leven zijn, al bezitten zij volstrekt niets van den geest, worden zulke jongelieden van achttien of twintig jaren tot lidmaten der kerk aangenomen en gaan ten avondmaal, ofschoon zij niet anders zijn dan „stinkende verrotte leden, Bakken daar 't ingedra gen water haast of uyt verdroogt, of in stinkt". Men houdt het sacrament voor een opus operatum, evenals al wat daartoe behoort. De „Proef-predicatie", die vooraf gehouden wordt tot onderrichting, dat de voorbereiding in het beproeven van zichzelven bestaat, wordt aangehoord, en dan meent men voor het avondmaal bereid te zijn, waarom zulk eene godsdienstoefening in het algemeen „Voorbereydinge" genoemd wordt, schoon deze daarna behoorde te volgen. Ontheiligd wordt het sacrament, dus roept de dichter [4]), door hen, die in pracht en weelde tot de tafel na-

[1]) *Besch v. Zion*, blz. 168 v. 190, 192, 241.

[2]) *Het vervallè Christendom*, blz. 337, 367.

[3]) *Besch. v. Zion*, blz. 137, 227.

[4]) *Uytsp.* blz. 385—387.

deren, waar men het ontzettend lijden van Jezus zal gedenken.

„Men denckt om 't hayr met bloed en sweet geklit'
En laat den lock in pracht den kouden borst
Die liefdeloos bevriest, verwermen.

Men denckt om band en touw die arm en hand
Gekneveld hadden: en het prachtig hert
Kan nog in weeld haar arm in doeck en kant
Onroerlijck kneev'len is dat niet die smert
(O Goddelose rotten)
Als magteloos bespotten?

Men denk aan 't lichaam naakt aan 't kruys gehecht;
En siet die onbeschaamde dert'le daar
Ontbloot haar arm ter elleboog, en segt,
De naacktheyd van den Heyland smertet haar.
Lust u dat te geloven?
My segt gy 't aan een dooven".

Aan wien de schuld van zulk eene handelwijze? Indien wij het Lodenstein vragen, aarzelt hij niet, te zeggen: aan leeraars en kerkeraden! Die geen ware Christenen zijn, moest men immers van het avondmaal afhouden. Maar, zoo klaagt hij [1]), men beschouwt alle leden der Gereformeerde kerk als heiligen, terwijl daaronder zoovele wereldsche, vleeschelijke menschen, formalisten, letterknechten, goddeloozen zijn. Hen, in wie men niets van Christus' geest kan bespeuren, die leven als eerlijke heidenen, plaatst men onder de levenden en zegt, dat het allen goede Christenen zijn. Hoe zou het anders kunnen? Men neemt hen tot lidmaten der zichtbare kerk aan, die volstrekt geene blijken geven van zulke gezindheden als in Christus' leden worden

[1]) *Besch. v. Zion*, blz. 121, 230.

vereischt, want men beweert, dat zij dit kunnen worden door belijdenis en onergerlijken wandel, terwijl zij door gemis aan waarachtig geloof niet tot de onzichtbare kerk behooren. Die van de tafel des Heeren zijn afgehouden, zegt hij, laat men veel te gemakkelijk weêr toe, wanneer zij slechts het kwaad nalaten zonder berouw des harten. Als iemand misnoegd is, dat de kerkelijke tucht op hem werd toegepast, en weigert weder aan het avondmaal te verschijnen, dringt men hem, alsof de bekeering in dat ten avondmaal komen bestaat, terwijl men de menschen alleen na waar berouw en dringend verzoek, bij wijze van weldaad, weder moest toelaten, want het sacrament is een privilegie [1]). Men houdt alleen groote en ergerlijke zonden voor redenen om de tucht toe te passen, sluit alleen hen, die deze bedrijven, van het avondmaal uit, en maakt tusschen de overigen geen onderscheid, ofschoon sommigen door Gods geest geheiligd zijn, anderen niet. De eersten, niet de laatsten, wil Lodenstein tot de tafel des Heeren toelaten. Of die weinigen of velen zijn, beteekent niets; den leeraars is niet bevolen, allen toe te brengen [2]). Deze denkbeelden, door welker toepassing velen van het avondmaal zouden zijn uitgesloten, ontstonden bij Lodenstein uit zijne beschouwing der sacramenten. Hij oordeelde, het Evangelie aan allen te mogen verkondigen, maar de particuliere toeëigening der genade slechts aan de ware geloovigen te mogen uitdeelen. Om dezen nu te onderkennen van de schijn-Christenen, meent hij te kunnen afgaan op hun gedrag, uitgaande van den stelregel, dat de boom aan zijne vruchten gekend wordt, hoewel hij toegeeft, dat dit oordeel altijd feilbaar blijft en tót voorwaarde heeft, dat de

---

[1]) Brief van Lodenstein achter Christianus Parresius, *Vier Zamenspraaken, over ettelijke Kerkelyke Zaaken.*

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 230.

menschen inwendig zijn, zooals zij zich uitwendig voordoen [1]). Waartoe ook zou men anderen dan denzulken het brood en den wijn uitreiken? Den „fatsoenlijken Christenen", die slechts wat woorden voor het afleggen hunner belijdenis van buiten hebben geleerd, baat het toch niet; zij zullen in den jongsten dag zeggen: „Heere hebben wy niet in uwe tegenwoordigheyd gegeten en gedronken, maar de Heere sal seggen, wijkt van my, ik en heb u noyt gekent". Voor den predikant, die dezen het sacrament geeft, heeft hij geenen beteren troost, dan dat uitdeeler en ontvanger beiden verloren gaan. „Die ten Avondmaal wil gaan, daar moet een geestelijk leven in zijn; want 't is geen spijse voor dooden, maar voor levende", zoo luidt in korte woorden Lodenstein's beschouwing [2]).

Het verwondert ons niet, dat de man, die zoo dacht, bezwaar heeft gemaakt, het avondmaal te bedienen. Men heeft elkander nagezegd, dat deze onthouding zou dateeren van het jaar 1665, toen hij door eene zware ziekte was aangetast, in welke zijn besluit werd genomen. Geene mijner bronnen vermeldt dit; integendeel spreken Van der Hooght [3]) en Koelman [4]) van „het eynde van zijn Leven", voor welke uitdrukking een tijdsverloop van twaalf jaar (1665—1677) wel wat lang is; ook schijnt het zeer twijfelachtig, ik zou haast zeggen onmogelijk, dat Lodenstein zoo langen tijd straffeloos zich van een gedeelte zijner bediening zou hebben kunnen onthouden. Heeft, zoo vragen wij, die ziekte dan niets te maken gehad met de weigering om het sacrament uit te reiken? Voor-

---

[1]) Genoemde brief; *Verzameling van keurstoffen*, blz. 36; v. Rijp, a. w. blz. 9.

[2]) *Het vervalle Christendom*, blz. 367, 371; *Verzameling van keurstoffen*, blz. 37.

[3]) a. w. blz. 95.

[4]) Voorrede vóór *De schriftmatige leere der Geesten*, Utr. 1695.

zeker, doch slechts middellijk, gelijk wij duidelijk uit de drie berichten, die wij omtrent dit punt bezitten, vernemen. Het eerste [1]) luidt aldus: „Seer teerhertig was hy in 't bedienen van het Avondmaal aan menschen, by welke hy de rechte vreese Gods niet vinden konde. En dit wel te meer, na dat hy in den jare 1665. van den Heere besogt was geweest met een zware siekte". Hieruit blijkt niets meer, dan dat Lodenstein na zijne krankheid ten opzichte van het avondmaal angstvalliger werd. De tweede plaats bij Van der Hooght is duisterder en heeft waarschijnlijk tot de vergissing aanleiding gegeven. Daar zegt hij [2]): Twee predikanten waren van meening, dat Lodenstein's collega's de bediening van het sacrament gemakkelijk voor hem konden waarnemen, „door dien sy wisten, dat hy, door sekere beloften, in sijn vorige siekte sich daar tegen aan God den Heere hadde verbonden". De woorden „sekere beloften", die deze plaats duister maken, ontvangen nu uit de derde getuigenis het noodige licht. Zij bevat het volgende [3]): „Sijn maximen en practijk was, in dubiis abstinendum. Dit is bysonderlijk vermeerderd, sederd die groote siekte welke sijn Eerw: gehad heeft in 't jaar 1665. in welke hy (soo hy my over eenigen tijd seyde) sig sterkelijk aan God verbonden hadde, om niet te doen, daar in sijn conscientie scrupul vond". Thans schijnt de zaak volkomen opgehelderd; de belofte bestond hierin, dat hij alles zou nalaten, wat niet ten volle met zijn geweten overeenkwam; zoodra hij dus, volgens dit criterium, bezwaar vond in de uitdeeling van brood en wijn, wilde hij daarmede niet voortgaan, en zoo werd zijne ziekte hiervan de middellijke oorzaak. De vraag is nu, sinds wanneer hij zich van de bediening van het

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 44.

[2]) a. w. blz. 95.

[3]) v. Rijp, t. a. p.

avondmaal althans heeft pogen te onthouden. In December 1672 schrijft hij [1]), dat vrome leeraars, zoolang men niet door gestrenge toepassing der tucht de kerk tracht te zuiveren, moeten verzoeken, van het uitreiken des avondmaals ontslagen te worden. Toen was dus Lodenstein's besluit tot rijpheid gekomen; een jaar lang wachtte hij echter om het ten uitvoer te leggen. In de Acta van den kerkeraad te Utrecht toch staat den 3den October 1673 het volgende aangeteekend: „Heeft d. Loodenstein de vergaderinge voorgesteld, dat hij eenige scrupulen hadde ontrent de bedieninge van het H. Avondmaal, om welker wille hij het selve niet soude konnen bedienen; versoekende dat de vergaderinge de bestellinge van sijn beurt voor dit maal soude gelieven op haar te nemen". De kerkeraad was op deze vraag niet geheel onvoorbereid. Eenigen tijd vroeger was een ongedrukt geschrift van Lodenstein, hetwelk hoogstwaarschijnlijk inhield, dat men de bediening van het avondmaal bij den toenmaligen toestand der kerk geheel behoorde achterwege te laten, door een lidmaat der gemeente met een request bij den kerkeraad ingeleverd, ter bespreking waarvan eene buitengewone vergadering werd gehouden [2]). Deze had echter geen ander resultaat, dan dat men, na herhaalde lezing van het geschrift, goedvond, eene commissie te benoemen, om de vergadering van advies te dienen [3]). Terwijl deze commissie nog bezig was, deed Lodenstein het genoemde verzoek, hetwelk de kerkeraad aldus beantwoordde: „dat sij tot de bestellinge van sijn beurt niet soude konnen verstaan, maar verstond dat hij de bedieninge van sijn ampt selve behoorde te vervullen" [4]). Volgens dit be-

---

[1]) In zijnen reeds genoemden brief.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 15 Sept. 1673.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 19 Sept. 1673.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 3 Oct. 1673.

sluit was Lodenstein genoodzaakt, ondanks zijne bezwaren het avondmaal te bedienen, doch tien dagen later werd „aangaande het schrift van d. Loodenstein, ingeleverd bij iemand der ledematen, waar van boven den 15 en 19 Sept. verstaan, I. dat de redenen in het selve geallegeerd niet concludent en sijn tot stilstaan van de bedieninge des H. Avondmaals. II. dat daar over met d. Loodenstein te handelen is; ende word de gecommitteerden daar toe last gegeven, om met hem te spreken. III. dewijle men van goeder hand verstaat, datter een schrift van die natuur van d. Loodenstein ten druk bereid word; word goedgevonden, dat hij sulkx behoord na te laten, of te laten visiteren na ordre der kerken. Als ook dat hij afgemaand sal worden, dat hij geene nieuwe schriften van bijsonderheden van sig geve om in handen der Gemeinte te raken. IV. dat ook de KKraad, soo veel mogelik is, op alle ongeregeldheden en misbruiken des H. Avondmaals agt geve, ende die in de Gemeente soeke te verbeteren" [1]). Het geschrift over het avondmaal, dat Lodenstein onder handen had, schijnt door hem niet in druk te zijn gegeven. Van verschillende zijden wordt ons nu verzekerd, dat hij zich van de uitdeeling van het sacrament onthield [2]), ja, dat zijn verzoek daartoe door den kerkeraad werd ingewilligd [3]). Wij kunnen moeilijk de getuigenis van twee tijdgenooten als ongeloofwaardig verwerpen, hoewel de weigering van den kerkeraad om hem van zijne avondmaalsbeurt te ontslaan ons daartoe zou kunnen leiden. M. i. geven de Acta van 13 October in de zaak het noodige licht. O. a.

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 13 Oct. 1673.

[2]) v. Rijp, t. a. p.; Koelman, t. a. p.; Cristophilus Eubulus, a. w. blz. 498.

[3]) Koelman, *Historisch Verhael nopende der Labadisten scheuringh*, Amst. 1683, voorrede, blz. 21.

toch werd besloten, dat de gecommitteerden met Lodenstein zouden handelen over de avondmaalsbediening. Verder vernemen wij uit de notulen van den kerkeraad over deze quaestie niets meer, en ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat Lodenstein van de ambtsverrichting, tegen welke hij zoo groot bezwaar maakte, ten gevolge van die samenspreking werd ontheven. Ik kan mij niet voorstellen, dat hij, wanneer hij gedwongen ware, haar te blijven vervullen, zijne bediening niet zou hebben neêrgelegd, daar hij zoowel den Utrechtschen burgemeester De Gruyter [1]), als één zijner collega's [2]), toen dezen hem over de zaak spraken, toevoegde: „'t is of een emmer met koud water over mijn hert gegoten wierd, als ik denke om het Avondmaal uyt te deelen; 't en ware, de Kerk eerst gesuyverd wierd in Zeden, gelijkse is in de Leere". Deze is waarschijnlijk de loop der zaak geweest, en dus bediende hij sedert 1673 het sacrament niet meer. Dat dit op verre na niet aller goedkeuring wegdroeg, is licht te begrijpen; dit was het geval ook met hen, die zich zijne geestverwanten toonden; zelfs Koelman betuigt, hiervan sprekende [3]): „ik zoude om verscheyde redenen dit niet allesins kunnen goedt keuren". Één reden, de voornaamste wellicht, is niet moeilijk te gissen. De Utrechtsche prediker zelf wijst ons haar aan, als hij mededeelt, dat men zijne denkbeelden omtrent het avondmaal „Labadistery" noemt [4]). Men had goed gezien. Lodenstein's meening komt volkomen met die van Labadie overeen [5]), en nu het vaststaat, dat hij zich niet in 1665, maar in 1673 aan de uitdeeling van het sacrament heeft onttrokken, aarzelen wij dan ook niet, den invloed

---

[1]) v. d. Hooght, t. a. p.

[2]) v. Rijp, t. a. p.

[3]) Cristophilus Eubulus, t. a. p.

[4]) *Het vervalle Christendom*, blz. 367.

[5]) Koelman, a. w. blz. 245—247.

van den separatist op den trouwen zoon der kerk te erkennen.

Thans moeten wij met Lodenstein's denkbeelden over de Feestdagen der Gereformeerde kerk, behalve den Zondag, over welken straks, kennis maken. Het is niet van belang ontbloot, vooraf na te gaan, hoe de Hervormde kerk langzamerhand eenen cyclus van feesten heeft verkregen, alle aan hare Roomsche zuster ontleend. Daartoe nemen wij de bepalingen der voornaamste synoden sedert de Hervorming tot die van Dordrecht over dit punt achtereenvolgens in oogenschouw. De provinciale synode te Dordrecht, in 1574 gehouden, bepaalt in haar 53ste Artikel, „dat men met den Zondag alleen te vreden zal zyn. Doch zal men de gewoonlyke materien van de geboorte Christi Zondags voor den Christdag in de Kerke handelen, ende het Volk van de afschaffinge dezes Feestdaags vermanen, ende ook van der zelver materie op den Christdag prediken, indien hy valt op een Predikdag. Men zal ook de Paaschen, ende Pinksterdag van de verryzenisse ende zendinge des Heiligen Geestes prediken mogen, welke in de vryheid der Dienaren staan zal" [1]). Hier zien wij dus eene volkomene afschaffing van alle feestdagen, die ook de nationale synode van 1578, in dezelfde stad vergaderd, zeer wenschelijk acht, doch aangezien door autoriteit van de overheid sommige feesten onderhouden worden, moeten, volgens deze, alle kerken de afschaffing zoeken te verkrijgen van de feestdagen, „behalven den Christdag, dewyle Paasschen ende Pinxsteren, op een Zondag komen" [2]). In strijd dus met het eerst uitgesproken beginsel, zwichtte zij voor macht en gewoonte en trachtte zij de feestdagen tot weinige te beperken. De nationale synode te Middelburg van 1581 ver-

---

[1]) Hooijer, *Oude kerkordeningen der Nederlandsche Hervormde gemeenten*, Zalt-Bommel, 1865, blz. 104.

[2]) a. w. blz. 155 v.

maant de gemeenten, bij de overheid aan te houden op terzijdestelling van alle, uitgezonderd Zon-, Kerst- en Hemelvaartsdag [1]); die van 1586 te 's Gravenhage schrijft voor, Zondag, Kerstdag, Paschen en Pinksteren te houden [2]), waarmede de provinciale synode te Middelburg van 1591 volmaakt overeenstemt [3]). Die, welke in het jaar 1612 te Utrecht bijeenkwam, stelt een veel grooter aantal feestdagen vast, namelijk: den eersten en tweeden Kerst-, den Nieuwjaarsdag en den Goeden Vrijdag, den tweeden Paasch- en Pinksterdag en den Hemelvaartsdag, natuurlijk benevens den eersten Paasch- en Pinksterdag, die op Zondag vallen [4]). Hier hebben wij dus den geheelen cyclus van feesten, zooals die in de Hervormde kerk van Nederland burgerrecht verkregen heeft. En toch heeft de synode te Dordrecht van 1618 en '19 deze feestdagen niet alle gesanctioneerd. Zij spreekt van twee Kerstdagen, die benevens den Zondag en twee Paasch- en Pinksterdagen moeten gevierd worden, weet echter van den Goeden Vrijdag niets, doch wil de besnijdenis en de hemelvaart van Christus algemeen herdacht zien [5]).

Hoe staat nu Lodenstein tegenover de feestdagen? Om de menschen gevoelig te doen worden voor Jezus' leven en lijden, zegt hij, hebben de Roomschen feestdagen bedacht; het doel was goed, maar het middel deugde niet. Zoo gaan zij in den kouden Kerstnacht het kindje wiegen, hetgeen niet anders dan afgoderij is [6]). De Reformatie kwam; haar doel was, alle feesten uit te roeien, doch men oordeelde het nuttig, naar het voor-

---

[1]) a. w. blz. 206.
[2]) a. w. blz. 277.
[3]) a. w. blz. 316.
[4]) a. w. blz. 404.
[5]) a. w. blz. 457.
[6]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 222 v.

beeld der oude kerk op sommige dagen den Christenen bijzondere gebeurtenissen uit Jezus' leven in gedachtenis te brengen. Daaruit is een hangen aan, eene overschatting van feestdagen ontstaan, waardoor men ze hoogtijden is gaan noemen [1]). In het N. Testament is het onderscheid der dagen weggenomen; geene zijn thans meer heilig. Nu brengen wij wel, zegt hij, sommige dagen in godsdienstoefening door, andere niet, doch daarom mag aan de eerste geene heiligheid boven de overige worden toegekend [2]). Men moet alle gedachten van hoogtijden ver van zich werpen, zoo roept de prediker de schare toe; daar is geen Paschen meer onder de Christenen; wie dat zegt, spreekt leugen; Christus is ons Pascha. De feesten zijn afgeschaft; in hem, die ze nog houdt, is Christus niet, „een Feest Christen, is geen regt Christen" [3]). Het moet feest zijn in uw hart, maar niet daarbuiten, zoo klinkt het op eenen Kerstdag. Deze dag is niets meer dan iedere andere, en met den rustdag kan hij voor geen duizendste deel vergeleken worden. De geboorte van Jezus kan men even goed op elken anderen tijd gedenken. De feestdagen zijn werkdagen, zoo goed als de overige; alleen de Zondag niet, want deze is door God, gene zijn door menschen ingesteld [4]). Ten slotte zegt Lodenstein nog, dat de feestdagen „by tollerantie" in de kerk zijn toegelaten, en vraagt: „heeft men niet altyd gezeid dat'et beeter was dats'er niet en waaren"? Zijne conclusie is dan ook: „men moet de Feestdagen niet houden" [5]).

Heeft hij deze stelling in beoefening gebracht? Zeker niet consequent. Uit de leerredenen, die wij van hem bezitten,

---

[1]) *Besch. v. Zion*. blz. 216.

[2]) a. w. blz. 196.

[3]) *Het vervalle Christendom*, blz. 404 v.

[4]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 210 v.

[5]) *Het verhoogde Nederland*, blz. 348, 340.

weten wij b. v. dat hij op feestdagen predikte, maar aan den anderen kant deed hij wat hij kon, om hun luister en heiligachting te verminderen. De Dordsche vaderen hadden het stichtelijk geoordeeld, dat het avondmaal zooveel mogelijk op den Paasch-, Pinkster- en Kerstdag zou gehouden worden [1]), en, met uitzondering van enkele gemeenten, was dit overal in gebruik gekomen; ook op Lodenstein's eerste standplaats. In het tweede jaar van zijnen dienst aldaar deed hij echter eene poging om het van den Kerstdag los te maken, eene poging, die onmiddellijk zóó goed slaagde, dat hem werd toegestaan, het op den voorafgaanden Zondag te bedienen [2]). Dit nieuwe, door Lodenstein ingevoerde gebruik bleef bestaan gedurende den geheelen tijd, dien hij te Soetermeer arbeidde [3]). Wat zijne eigenlijke bedoeling met deze verandering was, blijkt uit één der opgegeven redenen, aldus luidende: „Opdat het nachtmael des Heeren gehouden werden op den dach des Heeren: door welcke den selven dach geeert, en sijn achtinge vermeert ende de conscientie des Feests vermindert sal cunnen werden" [4]). Duidelijk zien wij dus, dat hij reeds in het begin van zijn openbaar leven dezelfde meening omtrent de feestdagen koesterde als later, hetgeen ook gestaafd wordt door de wijze, op welke het laatste Kerstfeest in zijne eerste gemeente werd gevierd. De tweede dag viel op eenen Zondag; de kerkeraad besloot, op dezen het avondmaal te houden, en stond den predikant toe, eenen anderen dan den gewonen kersttekst te nemen [5]). Aldus bleef er van den feestdag niets overig, en was deze avondmaalsviering volkomen gelijk aan die op andere tijden gehouden.

---

[1]) Hooijer, a. w. blz. 456.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 29 Nov., 6 Dec. 1645.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 29 Oct. 1646, 27 Nov. 1647, 24 Nov. 1648.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad*, 29 Nov. 1645, 29 Oct. 1646.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad*, 3 Dec. 1649.

De 17de eeuw kan o. a. op twee groote theologische twisten in ons vaderland wijzen, op den strijd over de beginselen van Cartesius en op dien over den sabbat. Lodenstein was van nature geen strijder op het veld der wetenschap, maar de Utrechtsche hoogeschool was in die dagen het brandpunt, en de hevige gevechten werden te dicht in zijne nabijheid geleverd, dan dat hij er zich geheel aan kon onttrekken. Het meest heeft hij zich met den sabbatstrijd ingelaten. En geen wonder: deze was van meer practischen aard.

De strijd over den sabbat was niet nieuw meer, toen Voetius en Coccejus of hunne volgelingen zich met elkander gingen meten. In het jaar 1618 was reeds in Zeeland verschil ontstaan over de vraag, hoever de rust op den Zondag moest worden uitgestrekt, en ten gevolge daarvan de beslissing der synode, die in dat jaar te Dordrecht vergaderd was, verzocht, welke oordeelde, dat niet een gedeelte, maar de geheele dag moest gehouden worden. Willem Teellinck nam in 1621 de pen op, om dit besluit te verdedigen; Jacobus Burs pleitte in 1627 voor eene ruimere opvatting, maar werd nog in hetzelfde jaar door Voetius en Teellinck weêrlegd. Voor Burs daagde in 1628 onverwachte hulp op. Gomarus, toen hoogleeraar te Groningen, beweerde, dat de Christenen den Zondag niet houden krachtens het vierde gebod, maar volgens de verordening der kerk. Dit kostte den strijder tegen Arminius zijne reputatie van rechtzinnigheid en ontlokte aan Walaeus, Rivet en Amesius strijdschriften tegen hem [1]). Door gebrek aan belangstelling stierf de twist uit, doch het vuur bleef onder de asch smeulen. De tijd van Lodenstein's voorbereiding mag dus een tijd van wapenstilstand heeten. Toch was het niet twijfelach-

---

[1]) Ypeij en Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk*, dl. III, Aant. blz. 15—17.

tig, aan welke zijde de jeugdige prediker zich zou scharen, indien de strijd bij vernieuwing mocht ontbranden. Toen hij ruim eene maand te Soetermeer werkzaam was, berichtte hij den kerkeraad zijn voornemen, om tegen het ontheiligen van den rustdag te prediken, met verzoek, dat de leden dezer vergadering, als voorgangers der gemeente, haar ook in dit opzicht mochten voorgaan, „dat wij geen winste, geen achtinge, plaijsier etc. comen te stellen boven 't uitgedruckte bevel Godts" [1]). Uit de door mij gespatieerde woorden blijkt duidelijk, dat hij reeds toen den Zondag krachtens het vierde gebod meende te moeten houden.

Dezelfde strenge sabbatist bleef hij voortdurend. Uit den tijd zijner bediening te Sluis is ons een vers bewaard van dezen inhoud [2]): De dichter maakt met een vaartuig eene reis van zijne standplaats naar Holland; even voorbij Rammekens bemerkt hij vijf of zes schepen en verneemt, dat hiermede soldaten naar den Briel getransporteerd worden. Den voorgaanden Zondag was daartoe last van de Staten ontvangen, en nog dienzelfden dag werd het krijgsvolk ingescheept. Evenwel, het getij was zóó ongunstig, dat Lodenstein, die tot Dinsdag op goeden wind wachtte, de vloot bij Rammekens voorbijzeilde. En nu de moraal, die de dichter uit dit eenvoudig feit trekt:

„Hoor eens Schipper! all' ons dagen
Moetmen na der winden Heer,
En sijn sterckte pligtig vragen.
End' Hem soecken even seer.
Maar den Dag der gaderinge,
Sonder Nood- of Liefde-dwang
Niet versuymen; dog ons dingen

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 9 Oct. 1644.
[2]) *Uytsp.* blz. 352 v.

Schicken tot den rust soo lang.
Daar hoort sterven tot ons leven.
Als den Segenaar 't gebied,
Kan ook Stil-staan segen geven.
Rustdag woelen vorderd niet".

De vertraging der reis vindt dus, volgens Lodenstein, hare oorzaak in dat uitzeilen op den Zondag. Zeker behoefde hij niet meer partij te kiezen, toen de twist over den sabbat in 1655 weder losbrak. Wij weten, hoe uit de foederaal-theologie van Coccejus diens beschouwing van den rustdag voortkwam. Om den sabbat weder tot eene zaak van geschil aan de academiën te maken, behoefde men maar even het vuur op te rakelen, dat, aan de kweekplaatsen der wetenschap uitgedoofd, in de kerk was onderhouden. De predikanten, die te Leiden, waar toen Coccejus leerde, gevormd waren, werden voor ontheiligers, die, welke in de bisschopsstad hunne studiën volbracht hadden, voor overdrijvers van den sabbat gehouden en uitgemaakt. Dit schijnt in het jaar 1655 Coccejus te hebben aangezet, om openlijk van den academischen leerstoel zijn gevoelen uiteen te zetten. Hij en zijn ambtgenoot Heidanus werden in 1658 door Essenius aangevallen, en zoo ontbrandde de strijd tusschen de Leidsche en de Utrechtsche hoogleeraren, die ook in de kerk werd overgebracht. De Staten van Holland verboden echter, bij resolutie van 7 Augustus 1659, op de synoden quaestiën over den sabbat te behandelen, en legden den 25sten November van hetzelfde jaar den professoren te Leiden het zwijgen op [1]).

Zes jaar later ontbrandde de twist opnieuw, thans tusschen de godgeleerden te Utrecht. Hier was namelijk Frans Burman in 1662 tot hoogleeraar en in 1664 tot predikant be-

[1]) Ypeij en Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk*, dl. II, blz. 472—475, dl. III, Aant. blz. 17 v.

roepen [1]). Het volgend jaar liet deze zich op den kansel in Coccejaanschen zin over het vierde gebod uit, waardoor de tweespalt in de gemeente zeer verergerde. Hij werd dan ook van den academischen katheder door Essenius en van den preekstoel door Lodenstein, die hierin door alle Utrechtsche predikanten werd bijgestaan, bestreden. Daarbij bleef het echter niet. In 1667 had Burman een geschrift in het licht gegeven, getiteld: „Berigt van den Sabbat, ende korte aanmerkingen over het gene dies aangaande zederd eenigen tyd tot Utregt geleert is", zonder vermelding van zijnen naam [2]). Hierop bleven de antwoorden van verscheidene Utrechtsche leeraren niet uit, onder welke Lodenstein's „Kort en zedig onderzoek van 't Berigt nopende den sabbath" het voornaamste was. Dit werkje werd door hem in 1668, in navolging van Burman anoniem, uitgegeven [3]). Zijne wederlegging vangt aan met de duidelijke formuleering van het verschil, hetwelk hierin bestond, dat alle Utrechtsche predikanten op één na den rustdag houden voor eene goddelijke instelling, tot de viering van welken zij zich verbonden rekenen door het vierde gebod, terwijl die ééne beweert, dat deze dag onderhouden wordt krachtens gewoonte en ordonnantie der kerk. Vervolgens geeft hij eene schets van „het regtzinnige gevoelen (zo als ik het gewoon ben my voor te stellen)", die hierop neerkomt: De wet der zeden, verschillend van die der „Politie en Ceremonien", welke bepalingen voor een zeker volk of voor eenen zekeren tijd bevat, is eene altoos geldende wet, door God in tien woorden op twee steenen tafelen geschreven. Deze is ook door Jezus niet afgeschaft. Alle tien de geboden zijn van denzelfden aard; men mag geene

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 19 Jan. 1664.

[2]) *Kort en zedig onderzoek*, blz. 182, 214, voorrede, blz. 8.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 43.

uitzondering met één van deze maken, maar moet ze alle algemeen opvatten, schoon zij op bijzondere gevallen zien. Zoo is het algemeene in het vierde gebod, dat de mensch eenen zekeren tijd moet rusten en in heilige werken doorbrengen. Deze rustdag is tweeledig, uit- en inwendig. De inwendige of geestelijke sabbat bestaat in het rusten van de zonde, en is aan geenen bepaalden tijd gebonden. Voor den uitwendigen heeft God als tijd den zevenden dag, als zaak, van welke moet gerust worden, den dagelijkschen arbeid, als het heilig werk, dat te verrichten is, de godsdienst bepaald. Die zevende dag, als zijnde niet het gebod zelf, maar eene bijkomende omstandigheid, kon veranderen naar tijd en plaats, zoodat wij, in navolging der Apostelen, den eersten houden.

Tegen de altoosdurende verplichting om den rustdag te vieren, had de schrijver van het „Berigt" ingebracht, dat „het is een posityv gebod, dat is, 't geen uit de vrye wille des Heeren aan de mensche is gegeven, en nog uit des Heeren Gods natuire vloeyende, nog in des Menschen herte van nature ingedrukt", en dat het derhalve niet eeuwigdurend kan zijn. Lodenstein antwoordt hierop, dat niet alle positieve geboden louter ceremoniëel zijn, en wijst er op, dat Adam met het vierde gebod bekend heeft kunnen zijn zonder uitdrukkelijk bevel, doordien hij in den staat der rechtheid Gods rust op den zevenden dag aanschouwde, en daarbij vernam, dat de Heer dien heiligde. Eene andere tegenwerping van den auteur van het „Berigt" is, dat het sabbatsgebod niet moreel of altoosdurend kan zijn, omdat alle onderscheid van dagen in het N. Testament is weggevallen. Dit laatste geeft zijn bestrijder volmondig toe, doch beweert, dat het onderhouden van den rustdag, d. i. het doorbrengen van den zevenden dag in godsdienstoefening, hiermede volstrekt niet strijdt, daar aan dezen geene heiligheid boven de andere dagen wordt toegeschreven,

en de godsdienstoefeningen op deze dezelfde waarde hebben als op den Zondag, hetgeen duidelijk uit de vasten- en bededagen blijkt.

Hierna gaat Lodenstein het boekje van zijnen tegenstander op den voet volgen en wederleggen. Vooreerst zegt deze laatste, dat de negen andere geboden van den decaloog wel uit Gods natuur vloeien en dus moreel zijn, het vierde echter niet. Zijn bestrijder ontkent dit ten sterkste. De vraag, op welk tijdstip het sabbatsgebod gegeven werd, wordt vervolgens het twistpunt tusschen den aanvaller en Lodenstein, daar de eerste het dateert van de wetgeving in de woestijn, de laatste reeds van Adam. De schrijver van het „Berigt" tracht voorts uit Kol. 2: 16, 17, Matth. 12: 1, Mark. 2: 27, 28 en Joh. 5: 9, 10 te bewijzen, dat het vierde gebod de Christenen niet aangaat, wat zijn bestrijder onmogelijk kan toegeven. De „Berigter", zegt Lodenstein, begint thans te bedenken, dat hij, door het sabbatsgebod enkel ceremoniëel te maken, geheel in tegenspraak komt met de formulieren der kerk en het algemeen gevoelen, en tracht derhalve daarin nog iets moreels te vinden, namelijk: 1°. het „generale fundament", hetwelk hierin bestaat, dat men God niet op éénen bepaalden dag dienen, maar het geheele leven zooveel mogelijk in de godsdienst besteden moet; 2°. de „kragt en beduydenisse", d. i. den geestelijken sabbat, dien wij steeds moeten vieren in de rust van alle zonde. Op deze wijze, meent Lodenstein, zou men in ieder gebod van het O. T. een moreel fundament kunnen vinden, en volgens zijn oordeel drijft hier de aanvaller een woordenspel, om niet te moeten bekennen, dat er zijns inziens niets moreels of altoosdurends in het vierde gebod is.

De strijd wordt vervolgens tusschen de partijen gevoerd over de getuigen, die men van weerskanten voor zijn gevoelen zou kunnen aanhalen. Het eerst beroepen beiden zich op den Ca-

techismus, dan op Ursinus' uitlegging van dezen, vervolgens op de Post-acta der synode van Dordrecht en eindelijk op onderscheidene kerkleeraars.

Na dit alles komt eerst de eigenlijke oorsprong van het verschil in gevoelen ter sprake. Deze ligt namelijk in de al of niet foederalistische bijbelbeschouwing. De volgelingen van Coccejus brachten de tien geboden tot het genadeverbond, dat God met Adam oprichtte na diens val en dat zich in drie perioden, vóór, onder en ná de wet splitst, in ieder volgend tijdperk het einddoel nader komende, zoodat de vroegere bepalingen bij eenen hoogeren trap niets dan afschaduwingen blijven. Aan den anderen kant beschouwde men den decaloog als formulier van het verbond der werken, dat door de genade geenszins te niet gedaan, maar bevestigd wordt. Deze laatste meening omhelst ook Lodenstein en tracht haar tegen zijne wederpartij staande te houden.

Nadat aldus het eigenlijk verschilpunt is afgehandeld, wordt den schrijver van het „Berigt" verweten, dat hij, hoe bedektelijk en langs welke omwegen ook, de stelling verkondigt, dat er maar negen, en geen tien moreele geboden zijn. Hij zegt dan ook, dat men, om den rustdag volgens het vierde gebod te houden, niet van den Zaterdag mag afwijken. Lodenstein is het hiermede niet eens; in het gebod zelf wordt, volgens hem, onbepaald één dag uit zeven genoemd, doch voor de Joden was deze bepaald, omdat hij hun te voren dikwijls werd aangewezen als de zevende volgens de schepping. Bij vernieuwing wordt nu de vraag besproken, of het houden van den Zondag krachtens het vierde gebod neerkomt op het maken van onderscheid tusschen de dagen, wat Lodenstein ontkent. Ook werpt hij tegen, dat de man, die hem en zijne ambtgenooten hiervan beschuldigt, indien zijn verwijt juist ware, aan hetzelfde euvel zou mank gaan, daar hij even goed leert, dat men den Zondag in godsdienstoefening moet doorbrengen, ja, dat de verwaarloozing daarvan

„eene scheuringe, en verlocheninge van de opstandinge Christi zoude zyn". Deze laatste zinsnede weet Lodenstein terecht niet te rijmen met des schrijvers vroegere meening, maar beschuldigt hem bovendien van papisterij, omdat hij, evenals de Katholieken, leert, dat de Schrift geenen anderen sabbat kent dan dien van den laatsten dag der week en dat de overbrenging naar den eersten op de traditie steunt. Nadat dit laatste door aanhaling van woorden uit het N. T., die volgens Lodenstein de verplaatsing van den dag leeren, uitvoerig is bestreden, komt eene vraag van zeer practischen aard ter sprake, en wel, of het gevoelen van Burman den weg baant tot verzuiming en schending van den rustdag. Ondanks de terzijdestelling van het vierde gebod, tracht hij dezen wel zooveel mogelijk te redden, en geeft toe, dat krachtens het eerste der tien woorden de mensch eenen zekeren tijd tot de godsdienst moet besteden, doch zegt tevens, dat niet iedere zaak een uitdrukkelijk gebod voor den tijd en de plaats behoeft, waarbij hij als voorbeeld het avondmaal aanhaalt. Hierna loopt het geschil over den tijd, dien men in godsdienstoefening moet doorbrengen. De schrijver van het „Berigt" dicht den Utrechtschen leeraren de meening toe, dat men volle vier en twintig uur daaraan behoort te wijden, en dat zij daarmede tevreden zijn, al geschiedt het zonder geest of lust. Lodenstein verzet zich hiertegen ten sterkste en meent, dat de mensch gehouden is, in des Heeren gebod lust te hebben, waartoe hij zichzelven moet opwekken, maar is het niet met zijne tegenpartij eens, dat wij van den sabbat een zoodanig gedeelte aan de godsdienstoefening mogen wijden, als onze lust medebrengt. Zijne conclusie is, dat zij, die den rustdag niet gronden op het vierde gebod, ook geene strijders kunnen zijn voor de heiliging en tegen de profanatie van dezen, ja, dat hun gevoelen noodzakelijk tot de laatste moet leiden.

Nadat nog eerst eenige dingen besproken zijn, die reeds

vroeger waren behandeld, komt Lodenstein tot de personaliteiten van zijnen tegenstander, en zegt: „den Berigter over 't stuk des Sabbats werd een Berigter of Verklager der Broederen". Burman had namelijk zijnen ambtgenooten verweten, dat zij, om anderen „voor losse Theologanten te noteren, met de waarheid zo de H. Schrifture die ons leert" niet tevreden zijn. Vervolgens brengt hij staaltjes bij, hoe door hen de viering van den Zondag wordt overdreven, waartoe hij extracten uit hunne predikatiën mededeelt. Die uittreksels worden één voor één door Lodenstein behandeld, en daarbij wordt uit de getuigenis der leeraren, van wier hand zij zouden zijn, bewezen, hoezeer zijn tegenstander op losse geruchten afgaat, zonder de zaken te onderzoeken. Tevens verdedigt hij zichzelven en zijne ambtgenooten tegen de beschuldiging, dat zij verdeeldheid strooien, nieuwigheden leeren, onderscheid in dagen maken, anderen overheerschen en oordeelen ten opzichte van den sabbat en dezen zelven met de grootste angstvalligheid houden.

Hiermede was de strijd tusschen de beide voorvechters niet geëindigd. Binnen weinige maanden na de uitgave van het „Kort en zedig onderzoek" verscheen van Burman's hand, doch, evenals vroeger het „Berigt", zonder vermelding van diens naam, een „Weder-berigt". Lodenstein greep onverwijld naar de pen, en stelde met tusschenpoozen de „Laatste gedachten over de zedelijckheyt des vierden gebodts, ofte verdediging van het Kort en Zedig Ondersoeck" op. Dit werkje werd echter eerst na den dood van den schrijver uitgegeven. Wat de reden was, dat Lodenstein zelf het niet ter perse zond, is niet moeilijk te gissen. De onrust was door dezen kamp dermate toegenomen, dat de magistraat, die op de hand van Burman was, in 1669 der strijdende partijen het stilzwijgen oplegde[1]), waarschijnlijk

[1]) Ypeij en Dermout, a. w. dl. III, Aant. blz. 20.

met dit gevolg, dat Lodenstein zijn opstel in portefeuille hield.

Het schijnt overbodig, dit tweede strijdschrift te bespreken, daar het niets nieuws bevat en volkomen op dezelfde wijze als het eerste is ingericht; de vermelding mocht echter niet achterwege blijven, daar deze repliek een nieuw bewijs levert van Lodenstein's levendige belangstelling in het geschil.

Noch te Utrecht, noch elders in ons vaderland kon de strijd als geëindigd beschouwd worden. Hij overleefde Lodenstein, wiens naam, toen zijn mond reeds voorgoed was gesloten, nog in den twist werd gemengd op eene wijze, die hem bij zijn leven tot protest zou genoodzaakt hebben. Dit geschiedde van eenen kant, van welken hij reeds bitterheid genoeg had ondervonden. Te Soetermeer, zijne eerste gemeente, woonden zekere bakker, Cornelis Stompwijk, en diens broeder Gerrit, die te zamen een „Kort en bondig bericht over den Sabbath" uitgaven. In de voorrede zeggen zij: „Siet desen vroomen man [Lodenstein] die so veel goeds in Gods Kerk gedaan heeft; die schijnt op het einde van zijn leven, verandert te zijn van gevoelen ontrent dese saek". Dit leidden zij af uit zijne „Beschouwinge van Zion", blz. 216, waar hij, aan de hand van Kol. 2: 16, het toeschrijven van heiligheid aan den sabbat boven andere dagen bestrijdt. Met het oog hierop roepen de broeders van Soetermeer uit: „Wat dunkt u Christelijke Leser, heeft mijn Heer Lodenstein, niet opentlijk beleden dat hy hier verandert is" [1]). Het is duidelijk, dat door eene verkeerde interpretatie een der heftigste strijders voor de strenge sabbatsviering krachtens het vierde gebod tot voorstander van de tegenovergestelde meening wordt gemaakt.

Welk een ijveraar Lodenstein was, bewijst niet alleen zijn

---

[1]) *Laatste gedachten over de zedelijckheyt des vierden gebodts*, voorrede van den drukker.

strijd met Burman, maar ook de pamfletten-literatuur dier dagen. Met schamperheid wordt hij een held genoemd in het prediken over den sabbat [1]), en in een meer dan bijtend schotschrift wordt één zijner Utrechtsche ambtgenooten aldus toegesproken: „Je slacht Essenius en Lodesteyn, denck ick, die en vragen oock niet veel nae den Apostel Paulus: want oft die geseyt heeft, Dat u dan niemant en oordeelt in spijze of in dranck, of in het stuck des Feests-daegs, ofte der nieuwe Manen, ofte der Sabbatthen welcke zijn een schaduwe der toekomende dingen, maer het Lichaem is Christi. Col. 2. Daer hebben sy den hoy van, ze willen evenwel haer gangh gaen, men mach de luy in het stuck des Sabbaths wel oordeelen, zeggense, en het is geen schaduw der toekomende dingen die verdwynen, maer die eeuwigh dueren moet" [2]).

Dat voor zulk eene klacht wel eenige grond was, blijkt uit de wijze, waarop Lodenstein over den sabbat predikte. In de Nicolaï-kerk liet hij zich eens aldus hooren: „Men moet zich eerstelijk, des daags te voren bereiden, volgens de woorden: „Gedenk den Sabbat", en in den nacht of des morgens wakker geworden zijnde, zich alsdan weder bereiden, en de dag gekomen zijnde, dien geheel en al doorbrengen met godsdienstoeffeningen, eerst voormiddags in de kerk komen, daarna in de catechisatie gaan, desgelijks ook na den middag, dat gedaan zijnde, op zijn kamer gaan, de deur achter zich toesluiten, tot zijnen God biechten, zonder eenig ander werk op den dag te doen. Ja zoo iemand eenig werk doet, het geld, dat hij daarmede komt te winnen, zal in den dag zijns doods als koolen

---

[1]) *Herhaelinge van het geen D. Corn. vander Vliet en D. Lamb. Sanderus op den* 28. *Maert* 1669. *nopende den Sabbath gepredickt hebben*, Utr. 1669, blz. 28. Beschreven *Pamfletten-catal.* Meulman, N°. 4578.

[2]) *Een Lickepotje voor den heeschen musicant*, blz. 4.

viers op zijn hart liggen. Men mag ook niet buiten wandelen, ook niet op zijn stoep voor zijn deur zitten, zooals ik naar de kerk komende al gezien heb; maar men moet den gantschen dag van den morgen aan tot den avond toe, ik zegge tot den avond toe vasten" [1]).

Niet het wetenschappelijk, maar het practisch belang van den strijd maakte Lodenstein tot eenen voorvechter. Burman en zijne medestanders mochten beweren, dat zij evengoed als hunne tegenpartij de onderhouding van den sabbat wenschten, het was van Lodenstein niet onjuist gezien, dat, als hunne beginselen doordrongen, de ontwijding van den rustdag de overhand zou nemen. Hierover klaagt hij dan ook herhaaldelijk, zoowel op den kansel als in zijne geschriften. Wij hooren hem nu eens zeggen: „Men heeft sijn koopmanschap, geld, wellust en plaisier liever, als den Gods-dienst; selfs op dagen, die tot den Gods-dienst zijn afgesondert" [2]); dan weder: „Het is schande dat de kerken somtijds soo leeg zijn. Later maar een Quaksalver onder ons komen, die een Toneel oprigt, en daar een deel sotheden aanrigt, om zijn waaren te presenteeren, daar komt meer volk om die te sien, en daar staat men by en kijkt soo aandagtig sonder oogen te verdraayen, uuren agter een; soo dat men meer menschen daar siet van daan komen, als uyt de Kerk" [3]). Dat hij in de verslapping van de Zondagsviering het gevolg ziet van de leer, door Burman voorgestaan, betuigt hij met ronde woorden. Dit is, zegt hij [4]), „zo notoir, dat yder zulx met handen tasten kan: ik gedrage my aan de getuige-

---

[1]) Schotel, *De openbare eeredienst der Nederl. Herv. kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw*, Haarl. 1870, st. I, blz. 215.

[2]) *Het Vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 381.

[3]) *Het vervalle Christendom*, blz. 203.

[4]) *Kort en zedig onderzoek*, blz. 244.

nisse van alle zulken die met geheiligde ogen een jaar 6 of 8 te rug kunnen zien. Het rijden van de wagenen, het voordoen ja omroepen van snoeperyen, het kopen en verkopen de ydele ledigheyd, en klappernyen die nu op des Heeren dag ommegaan by den vorigen tijdt vergeleken, zullen daar van overvloedige getuigen zijn". Hij meent dan ook, dat het zijne tegenpartij niet te doen is, om de onderhouding van den rustdag los te maken van het vierde gebod, maar om dezen op eene meer vrije wijze te kunnen doorbrengen [1]).

Hoezeer aan de andere zijde voor Lodenstein niet de bindende kracht van het vierde gebod, maar de strenge Zondagsviering hoofdzaak was, blijkt uit een voorstel tot reformatie, door hem in den kerkeraad te Utrecht gedaan, dat merkwaardig genoeg is, om het in zijn geheel te laten volgen. Het luidt: „Dewijl het notoyr is, en d' experientie leert, dat den Christen Rustdag wel te onderhouden en dien dag in oeffeningen publijck en particulier door te brengen, seer veel doet tot 't floreren van een gemeynte, in kennis en Godtsaligheyd, ook tot weringe van heyllloosheyd, ydelheyd, vleeslijckheyd, als op dien dag veel en misschien meer als in de gansche weeck gepleegt werd: Ende men bevindt, dat althans onder ons volck eene bysondere verslappinge daer ontrent in gekomen is. Soude een middel van Reformatie konnen sijn, dat wy dat stuck, eens ernstig gingen op vatten, dewijl wy dog alle verstaen wy sijn 'er of uyt kragt van 't 4. gebod, of door Kerckel Ordonn. toe verpligt" [2]).

De andere groote strijd, die in de 17de eeuw hoogeschool en kerk in Nederland beroerde, was de Cartesiaansche. Reeds

---

[1]) a. w. blz. 293.

[2]) *Laatste gedachten over de zedelijckheyt des vierden gebodts*, voorrede van den drukker, blz. 4.

vóór Lodenstein's komst aan de academie was het twistvuur ontbrand, en tijdens zijn verblijf aldaar trok Voetius het zwaard, om, niet Descartes zelven, maar diens volgeling Regius te bekampen [1]). De strijd gold toen nog slechts de methode, bij het wetenschappelijk onderzoek te volgen, maar Voetius' blik was scherp genoeg om te voorzien, dat, wanneer die van den Franschman doordrong, der zijne en daarmede aan alle kerkelijk gezag de bodem werd ingeslagen.

Het tijdstip, waarop de twist voor ons onderwerp van belang wordt, was het jaar 1666, toen een werk verscheen, getiteld: „Philosophia S. Scripturae interpres". Hierin werd aangetoond, dat de uitlegging van den Bijbel in overeenstemming moet zijn met de verlichte rede, daar God, die Schrift en rede beide aan den mensch gaf, niet wil, dat zij met elkander zullen strijden. Het licht is de philosophie, niet de H. Geest, aan wiens werking de auteur al zeer weinig hecht. De schrijver van dit werk, dat in geheel het land de grootste sensatie verwekte, was Lodewijk Meijer, geneesheer te Amsterdam. Het schrikverwekkend boek bleef niet onbestreden. Louis Wolzogen, hoogleeraar te Utrecht en predikant bij de Waalsche gemeente aldaar, greep naar de pen en gaf in 1668 zijne „Libri duo de scripturarum interprete". Dit tegenschrift mocht wel eene bestrijding heeten, maar de auteur was het toch te veel met den Amsterdamschen geneesheer eens en kende aan de rede te groot gezag toe, om de kerkelijk-rechtzinnigen te kunnen voldoen [2]).

---

[1]) Zie over dezen strijd Koelman, *Het vergift van de Cartesiaansche Philosophie grondig ontdekt*, Amst. 1692; A. C. Duker, *Disquisitio Historico-Theologica de pugna Voetium inter et Cartesium*, Lugd. Bat. 1861.

[2]) Zie over deze geschriften Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland, gedurende de* 16de *en* 17de *eeuw*, Leid. 1874, dl. II, blz. 377—387.

Het geschil, tot hiertoe zuiver wetenschappelijk, werd thans op kerkelijk terrein overgebracht. Jean de Labadie, die door zijne weigering om de Fransche geloofsbelijdenis te onderteekenen reeds met schorsing in zijn ambt bedreigd werd, diende op eene Waalsche synode te Vlissingen met zijnen kerkeraad eene aanklacht in tegen Wolzogen, ter oorzake van diens hoogst onrechtzinnig boek. Eene commissie van onderzoek werd benoemd, en de synode te Naarden van September 1668 verklaarde, na de rapporten gehoord te hebben, het werk van Wolzogen voor volkomen rechtzinnig. Labadie en zijn kerkeraad werden veroordeeld om den schrijver openlijk op de synode in zijne eer te herstellen. Met het verlaten der vergadering beantwoordde de hevig ontroerde man dezen eisch, en nu trof hem werkelijk de vroeger gedreigde schorsing in zijne bediening. Dit voorloopig vonnis moest in Maart van het volgend jaar door eene synode te Dordrecht bevestigd worden, doch reeds den 15den November 1668 verboden de Staten van Zeeland aan Labadie den predikstoel De genoemde synode bekrachtigde werkelijk de uitspraak van hare voorgangster [1]).

Deze beslissing, al was zij door de hoogste kerkelijke vergadering genomen, werd door Lodenstein en velen zijner geestverwanten voor onrechtvaardig gehouden. „Wanneer het Boek van de Heer *Wolzogen de Interprete S. S.* uytquam, was hy 'er op seer misnoegt" [2]), en toen Koelman het oordeel van Voetius, Essenius en Lodenstein over het werk vroeg, gaf dit klaverblad eene getuigenis, die ten nadeele van Wolzogen en ten gunste van Labadie uitviel. Koelman plaatste deze vóór zijn geschrift „Examen libelli Lud. Wol-

---

[1]) Ypeij en Dermout, a. w. dl. III, blz. 88 v.; Van Berkum, a. w. dl. I, blz. 66—76.

[2]) Leydekker, a. w. blz. 73.

zogen, de Scripturarum Interprete", dat in 1669 verscheen [1]).

Uit de dagen na het verschijnen van Wolzogen's boek dagteekent waarschijnlijk ook eene predikatie, door Lodenstein gehouden over Joh. 14: 26 [2]). In den aanvang toch heet het: Gelijk God onder het O. T. in den tempel woonde, op dezelfde wijze heeft nu de inwoning van den H. Geest in den geloovige plaats, die Gods kinderen komt leeren al wat hun ter zaligheid noodig is, „sonder 't welke al het ander leeren en prediken te vergeefs is". Hierop laat hij nu volgen: „Dat is die Leere, die wy ook staande houden tegen alle Dwalingen en Geestdryveryen, die meenen dat de Reden en 't Verstand genoeg is om ons te leeren". In het vervolg dezer predikatie heet het nu eens: „de Reden en het Verstand zyn verdorven", zij kunnen ons de waarheid niet doen verstaan; dan weder: „de Reden en het Verstand is te kort, en de sake Gods is te hoog, men kan daar niet by", of „U Verstand en Reden stryden menigmaal tegen Gods Woord, want die zyn te kort".

Dat Lodenstein hier polemiek voerde tegen de leerwijze van Wolzogen en gelijkdenkende auteurs en predikers, en voorkomen wilde, dat naar zijn oordeel verderfelijke meeningen bij de gemeente ingang vonden, komt mij alleszins waarschijnlijk voor. Eveneens houd ik het er voor, dat zijn vers „Kinder-lesse" [3]) uit dezelfde periode dateert en met hetzelfde doel werd geschreven. Het begint aldus:

„Ey! wijckt wat Hooge schoolen!
Ick plagt met u te doolen,

---

[1]) Leydekker, t. a. p.; Koelman. *Het vergift van de Cartesiaansche Philosophie grondig ontdekt*, blz. 472; dezelfde, *Der Labadisten dwalingen grondig ontdekt*, blz. 491.

[2]) *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven*, blz. 398—422.

[3]) *Uytsp.* blz. 91 v.

En volgden uw geleyd:
Sulck weten (merck ick nu) is maar Onwetenheyd.

Uw dubbel-sinnig twisten
Is tijd en moeyte quisten:
Wie werd' er beter van?
Een nieuw-geboren Suygeling my leeren kan.

O Lammeren die suygen
Ick kom mijn hooghmoed buygen,
En voor u nedrig staan:
'k Wil niet na Leyden, maar by u, ter schoole gaan".

en eindigt:

„Wis soo mijn Ziel sig keerde
En van een kind dit leerde:
Soo maackt' een suygend Lam,
My veel geleerder dan ick oyt van Leyden quam".

Het minachten van de kennis, die men te Leiden opdoet, is, dunkt mij, alleen verklaarbaar, wanneer men het gedicht in den tijd plaatst, toen de oudste hoogeschool van Nederland door de leerwijze van Coccejus en Heidanus in eenen reuk van onrechtzinnigheid stond.

Aan het einde van onze beschouwing van Lodenstein's godsdienstig-kerkelijke denkbeelden gekomen, zien wij, dat de drie kenmerken van het Piëtisme in de Gereformeerde kerk, het streven naar reformatie des levens, de reactie tegen het dogmatisme en de liefde tot mystiek [1]), bij hem worden aangetroffen. Eerst thans kunnen wij met zekerheid de vraag beantwoorden, welke

[1]) Zie boven, blz. 8.

de verhouding was van onzen Piëtist tot de geloofsleer zijner kerk. Wij aarzelen niet te zeggen, dat Lodenstein tot de strenge Calvinisten behoorde en theoretisch volkomen rechtzinnig was. Het formeel beginsel der Gereformeerde kerk, de H. Schrift de eenige autoriteit, werd door hem zóó consequent toegepast, dat hij niet schroomde, de formulieren aan het bijbelwoord te toetsen en het uit te spreken, dat zij daarmede in menig opzicht niet overeenstemden. Gods absolute souvereiniteit, het materiëel beginsel zijner kerk, werd door Lodenstein niet minder streng gehandhaafd dan door Calvijn zelven. De Nederlandsche geloofsbelijdenis en den Heidelbergschen catechismus hield hij voor volkomen in overeenstemming met de H. Schrift, en geen enkel dogma werd door hem geloochend. Het Calvinisme was dan ook de basis, waarop zijn Piëtisme verrees. De strengzedelijke eischen van het eerste, de stipte naleving der wet, waarop het aandringt, werden door het grooter deel van zijne geloofsgenooten ter zijde gesteld. Hier was juist het aanknoopingspunt van Calvinisme en Piëtisme. Lodenstein plaatste het streng-moreel karakter van het eerste zóó sterk op den voorgrond, dat het bevorderen van heiligheid des levens het eenige doel van zijn streven werd.

Zoodra nu echter de reinheid van wandel de eereplaats had ingenomen, die door maar al te velen zijner tijdgenooten aan de rechtzinnigheid in de leer werd toegekend, openbaarde zich bij Lodenstein eene belangrijke afwijking van een der kerkelijke dogma's. Voor het practisch belang, dat hij voorstond, had de rechtvaardigings- en verzoeningsleer weinig waarde, en ofschoon hij deze niet loochende, stelde hij haar feitelijk ter zijde door zijne beschouwing, dat het voornaamste oogmerk van Jezus' komst niet de voldoening aan Gods gerechtigheid en de verzoening met Hem, maar de heiligmaking van den mensch was.

Zijne mystiek deed hem ook van het materiëel beginsel zijner

kerk afwijken. Dit bestaat wel in de erkenning van Gods absolute souvereiniteit, eischt wel zelfverloochening ter eere van God, doch vergunt den mensch te streven naar zijne eigene zaligheid en schrijft den geloovige eenige waarde en beteekenis toe in Gods wereldplan; Lodenstein daarentegen wil zelfvernietiging en gedoogt niet, dat het schepsel iets zou zijn tegenover de algenoegzaamheid van den Schepper.

Wanneer wij een blik slaan op Lodenstein's mystiek en op de ascetische leefwijze, die hij volgt en aanprijst; als wij opmerken, dat hij de afschaffing van de kloosters, metten en vespers betreurt en het leven der leeken wil besteed zien in vasten, bidden en mediteeren; als wij bedenken, hoe hij het coelibaat boven het gehuwde leven stelt, dan moeten wij erkennen, dat er iets van de Katholieke vroomheid der middeleeuwen in zijne denkwijze is binnengedrongen. Toch dienen wij in dit opzicht met behoedzaamheid te spreken. Lodenstein stelt volstrekt niet de middeleeuwsche kerk boven de Gereformeerde zijner dagen. In zijne boetrede naar Ezech. 37 : 7, 8 [1]) vergelijkt hij de Roomsche kerk bij de doodsbeenderen, die de profeet verspreid zag liggen, terwijl hij in de Protestantsche de lichamen ziet, die ontstaan waren, nadat Ezechiël over de beenderen had geprofeteerd. Wel ontbrak het, volgens zijne meening, der laatste aan geest, doch het is er verre van af, dat hij dit aan de eerste Hervormers zou wijten. „Ik en wil niet seggen", zoo spreekt hij, „dat de eerste Reformateurs sonder Geest geweest zijn, want als men sommige haar schriften leest, als Calvini en andere, gewis men sou durven sweeren, dat sy de Geest gehad hebben". Evenmin kan men zich op Lodenstein's meening, dat sommige instellingen der Roomsche kerk niet moesten zijn afgeschaft, beroepen, om te bewijzen,

[1]) Geplaatst achter de *Geestelicke gedagten.*

dat hij een ongunstig oordeel over het werk der Hervormers zou hebben geveld. Aan enkele misbruiken, die hij berispt, hebben dezen in het geheel geen schuld, zooals het aanstellen van een te klein aantal leeraren. Op vele instellingen van het Pausdom wijst hij, niet om de afschaffing te betreuren, maar om te doen zien, hoe de geestelooze Gereformeerden, volstrekt niet in den geest der Hervormers, door de terzijdestelling dier gebruiken tot losbandigheid en onverschilligheid zijn overgeslagen. Lodenstein heeft nooit de biecht teruggewenscht, maar het wel berispt, dat de lidmaten zijner kerk hunne zonden niet meer aan God en aan elkander beleden. Veel minder nog heeft hij de transsubstantiatieleer willen behouden, maar wel het afgekeurd, dat vele Gereformeerden de Zwingliaansche opvatting van het avondmaal daarvoor in de plaats stelden In zijne predikatie toch, die wij zoo even noemden, zegt hij, dat de Roomsche kerk der 13de, 14de en 15de eeuw totaal dood was, dat zij Jezus had verloren, maar hem niettemin wilde hebben, en „daarom versonnen sy een transubstantiatie, en staken een stukje brood voor Jesus in de mond". Indien wij onpartijdig willen te werk gaan, moeten wij erkennen, dat Lodenstein slechts drie instellingen der Roomsche kerk, doch hervormd, gaarne behouden had gezien, namelijk de kloosters, de metten en vespers en het vasten.

Niet de Reformatoren, maar de Gereformeerden zijner dagen houdt hij voor geesteloos, en zijne beschouwing van de kerk is zóó donker gekleurd, dat hij aan verbetering schijnt te wanhopen. Welke is de oorzaak, zoo vragen wij, dat hij niet als Labadie gebroken heeft met de gedeformeerde kerk? Lodenstein is steeds volslagen afkeerig geweest van separatisme, de daad van Labadie noemt hij „eene onbehoorlijke afscheyding" [1]),

[1]) *Geestel. Opwekker*, blz. 131.

en wanneer het ook maar den schijn zou kunnen hebben alsof hij met dezen instemde, zegt hij: „Ik spreek nu hare afsondering van de Kerke niet voor"[1]), of: „andere separeren haer van de Kerck, hoe wel ik dat niet en prijse"[2]). Wij behoeven niet te gissen naar de reden, die hem het separatisme zoo streng deed afkeuren, want hij zelf heeft ons haar medegedeeld. „Daar zijn een deel Vromen", zegt hij, „die scheyden zig af, en loopen weg; maar dit is niet wel gedaan, want zy hadden met my, en andere meer, het huys aan brand gestoken, soo moesten zy het mede helpen blussen, en soeken het ontstelde herstelt te krijgen"[3]). Deze trouw tegenover zijne kerk boezemt ons voor Lodenstein eene bewondering in, die wij hem, ware hij separatist geworden, niet zouden hebben kunnen schenken.

---

[1]) a. w. blz. 169.

[2]) *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman*, blz. 45 v.

[3]) *Het vervalle Christendom*, blz. 67.

ZESDE HOOFDSTUK.

LODENSTEIN ALS STRIJDER VOOR DE AUTONOMIE DER KERK.

Sedert de oprichting der hoogeschool had Utrecht geen vrede gekend op het gebied van wetenschap en kerk. Ook de strijd over de „geestelijke goederen" was in het laatst van 1658 niet nieuw meer, maar ontbrandde toen met grooter hevigheid dan te voren, om op te gaan in dien over de autonomie der kerk. Ik kan hier slechts kortelijk aanwijzen, waarover de eerste liep [1]). De provincie Utrecht werd in de dagen vóór de Hervorming bestuurd door den bisschop en de vijf kapittelen. Deze laatste hadden sinds de 7de eeuw rijke schenkingen ontvangen tot onderhoud van den kerkdienst en van de kerkelijke personen. Na de Reformatie waren hier, terwijl elders de kerkelijke goederen door den Staat werden genaast, de kapittelen blijven bestaan met behoud hunner inkomsten, zóó evenwel,

[1]) Men zie over dezen strijd te Utrecht Schoock, *Liber de bonis vulgo Ecclesiasticis dictis*, Gron. 1651, vooral de Sectio tertia; Van Heughel, *Zedigh, en Grondigh Bericht over het Gebruyck der Genaemde Geestelijcke Goederen*, Utr. 1666. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 5493.

dat thans alleen belijders der Gereformeerde religie daarin zitting mochten nemen. Het eerste lid der Provinciale Staten, de geëligeerden, werd uit hen gekozen, waardoor zij een groot aandeel in het staatsbestuur verkregen. De inkomsten, tot kerkelijk gebruik bestemd, werden nu genoten door personen, die met de kerk niets te maken hadden, behalve dat zij jaarlijks eene zekere som moesten uitkeeren tot onderhoud van predikanten en scholen. Tevens waren de oude namen van domheer, kanunnik, abt, vicaris, deken, proost enz. voor de leden dezer colleges in gebruik gebleven. Dit alles gaf aanstoot aan de strenge Calvinisten, die afkeurden, dat prebenden, tot kerkelijk gebruik geschonken, door niet-kerkelijke personen werden genoten, alsook dat dit geschiedde onder Roomsche titels en namen. Zij oordeelden, dat geen Gereformeerde met een goed geweten zitting in de kapittelen kon nemen, en dat de inkomsten uitsluitend tot kerkelijk gebruik moesten besteed worden.

Deze stellingen, in toepassing gebracht, zouden natuurlijk eene verandering in het Staten-college hebben veroorzaakt en tevens de kerk veel onafhankelijker hebben doen worden van de wereldlijke regeering, daar deze dan niet meer in het onderhoud der predikanten zou behoeven te voorzien. Dewijl zij van zulk eenen ingrijpenden aard waren, kon, zoodra iemand ze uitsprak, de strijd niet achterwege blijven. Deze was dan ook sedert jaren ontbrand; Voetius had reeds in 1653 zijn „Theologisch Advys over 't Gebruyck van Kerckelijcke Goederen" [1]), dat aanleiding gaf tot veel schrijven en weder-schrijven [2]), en in 1656 een tweede deel, onder den titel „Wolcke der Getuygen" [3]), uitgegeven, toen in het laatst van het jaar 1658 het twistvuur

---

[1]) Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 4247.

[2]) Zie a. w. N°. 4440—4444.

[3]) Beschreven *Pamfletten-catal.* Meulman, N°. 3583.

opnieuw werd aangewakkerd en de strijd tusschen magistraat en kerk te Utrecht ontbrandde.

Den 23sten October kwam de kerkeraad „extraordinair" bijeen, naar aanleiding van het feit, dat een der leden van de vroedschap eene der aan dit college behoorende prebenden, die volgens zijne beurt aan hem vervallen was, had geweigerd. Dit gedrag vond algemeen instemming, en men besloot, de magistraatspersonen, die vervolgens de prebende konden genieten, aan te sporen, het goede voorbeeld te volgen [1]); tevens werd het besluit genomen, bij de vroedschap aan te dringen op eene resolutie, waarbij alle dergelijke proven zouden bestemd worden voor het doel, waartoe zij eigenlijk gegeven waren. Tot dit laatste werden Voetius, Lodenstein en een ouderling afgevaardigd [2]). Niettegenstaande al hare leden de prebende hadden laten voorbijgaan, weigerde de vroedschap, het gedane verzoek in te willigen, en verzocht te gelijker tijd van de predikanten advies aangaande de kerkelijke goederen, hun tevens gelastende, de zaak niet op den kansel te brengen [3]). Met dit advies was men niet vlug; meer dan een half jaar later herinnerde de kerkeraad er aan, dat het nog altijd werd ingewacht [4]). Spoedig daarop werd door zeven predikanten, Essenius, Lodenstein, Gentman, Van de Velde, Van den Bogaart, Teellinck en Theodorius een stuk ingeleverd, aan hetwelk Voetius in eene subscriptie zijne adhaesie schonk, en waarin zij verklaarden, dat een Gereformeerd Christen de genoemde goederen niet rechtvaardig kon bezitten, daar de

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Utrecht*, 23, 24, 25 Oct., 1, 8, 15 Nov. 1658.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 23, 24 Oct. 1658; *Vroedschapsnotulen der stad Utrecht*, 25 Oct. 1658.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 22 Nov. 1658.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad*, 21 Juni 1659.

schenkers deze voor de godsdienst gegeven hadden, en het genieten der inkomsten onder titels, uit het pausdom overgebleven, superstitie was [1]). De overige predikanten, Teekman, Flaman, Van Henghel en Heymenberg, dienden weder een half jaar later hun advies in, lijnrecht tegenovergesteld aan dat hunner collega's [2]). Dit gaf onder de leeraren te Utrecht, van welke nu vier op de hand der vroedschap waren, aanleiding tot verdeeldheid. Deze laatsten moesten zich het afkeurend oordeel des kerkeraads over hun advies laten welgevallen, bij welke gelegenheid het vrij heftig schijnt te zijn toe gegaan [3]). Doch de stedelijke regeering liet hen niet in den steek; onmiddellijk na het gebeurde besloot zij, op grond van Art. 37 der Dordsche kerkordening [4]), dat voortaan twee politieke commissarissen de kerkeraadsvergaderingen zouden bijwonen. Dit was olie in

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 27 Juni 1659; *Vroedschapsnotulen*, 18 Juli 1659. Dit advies is afgedrukt bij Sepp, a. w. dl. II, blz. 178.

[2]) *Vroedschapsnotulen*, 12 Dec. 1659; *Acta v. d. kerkeraad*, 30 Jan. 1660.

[3]) Van Henghel, a. w. voorrede, blz. 15; *Vredes-drangh, ofte accuraet en de leersaem Discours aengaende de Disputen ende onlusten in de Kerck tot Utrecht*, door Salomon van Amstel [v. Henghel], Harlingen 1662, blz. 12, 30; *Zelotes en Prudentius, beter onderricht over den Vreden-drangh*, door Eusebius Philadelphus, Campen, 1662, blz. 12, 13; *Korte ende noodwendige Waerschouwinge of onderrichtinge over seecker Boecxken genoemt Vredes-drangh*, door Timotheus Philalethius, Harderwijck, 1662, blz. 23. Deze drie pamfletten zijn beschreven *Catal.* Fred. Muller, N°. 5012—5015. In de *Acta v. d. kerkeraad* is het genotuleerde over de quaestie later geroyeerd. Zie Van Henghel, t. a. p.

[4]) Hooijer, a. w. blz. 453. De clausule luidt: „En zal ook de Magistraat van de plaatze respectivelijk, indien 't haar gelieft, een of twee van den haaren, wezende Lidmaaten der Gemeente, bij den Kerkenraad mogen hebben, om te aanhooren, en mede van de voorvallende zaaken te delibereeren".

het vuur. Had de vroedschap gemeend, dat de kerkeraad deze heeren vriendelijk zou ontvangen, dan had zij zich bedrogen. Eerst poogde men de regeering door middel eener remonstrantie, opgesteld door Voetius, Lodenstein en twee anderen, van haar besluit te doen afzien [1]). Dit merkwaardig stuk, waarin o. a. gezegd wordt, dat er niets was geschied dat tot dezen nieuwen maatregel aanleiding had kunnen geven; dat zoodoende de Gereformeerde kerk minder vrijheid genoot dan de sectarissen; dat het bewuste artikel door nood gedrongen in de kerkordening was opgenomen, omdat anders de provinciën haar niet zouden hebben goedgekeurd; dat de twee gecommitteerden overbodig waren, daar toch reeds verscheidene leden der vroedschap als ouderlingen en diakenen in den kerkeraad zitting hadden, en eindelijk, dat er artikelen der kerkordening waren, die eerder in practijk dienden te worden gebracht, zooals het 50ste over het houden van nationale synoden; — dit stuk, ingeleverd door Lodenstein, Gentman en Prof. Berkringer [2]), miste zijn doel. Eer nog het antwoord op de remonstrantie was ontvangen, verlangden de beide gecommitteerden zitting te nemen, hetgeen hun door den kerkeraad beleefd werd geweigerd, die bij deze gelegenheid tevens besloot, de werkzaamheden te staken, zoodra de vroedschap hare resolutie zou doorzetten, wat men trachtte te voorkomen door aan Van Henghel, Lodenstein en eenen ouderling op te dragen, de leden van den magistraat ieder afzonderlijk over de zaak te spreken [3]). Vergeefsche moeite. De kerkeraad besloot bij vernieuwing, niet te zullen vergaderen in tegenwoordigheid der politieke commissarissen, en liet weder eene remonstrantie benevens eene doleantie opstellen door Lodenstein, Teellinck en eenen

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 30 Maart 1660.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 2 April 1660.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 3 April 1660.

ouderling [1]). Het tot tweemalen toe genomen besluit werd thans ten uitvoer gelegd. Voorloopig zou men niet weder vergaderen; de tegenwoordige praeses en scriba zouden een wakend oog houden over alle voorvallende zaken; iedere predikant en ouderling werd gemachtigd, om uit naam van den kerkeraad attestatiën af te geven aan leden hunner wijk, terwijl bij zwarigheden de broeders van de eene met die der naastbij gelegene zouden raadplegen; ten slotte verklaarde de vergadering, dat zij, indien men mocht gedwongen worden, iets te behandelen in tegenwoordigheid der politieke commissarissen, dit voor nul en geener waarde zou houden. De eindclausule hield in, dat dit alles niet zou kunnen veránderd worden dan in eene volle, vrije vergadering [2]). De organiseerende geest dier tijden was dus spoedig gereed met eene voorloopige regeling. Twintig dagen na deze merkwaardige vergadering kwam men bijeen, om te vernemen, dat de vroedschap bij hare resolutie persisteerde en den kerkeraad het vergaderen gelastte, waartoe deze zich volkomen bereid verklaarde, indien men daarin maar niet verhinderd werd door de afgevaardigden van den magistraat. Een comité werd benoemd om, ingeval van nood, de loopende zaken af te doen, in hetwelk Lodenstein, Essenius, Gentman, Theodorius en even zoovele ouderlingen zitting hadden [3]). Eene laatste poging om het ergste te voorkomen werd nog gewaagd. Alle predikanten, hoezeer zij ook verdeeld waren geweest over de geestelijke goederen, en alle ouderlingen, behalve zij, die tevens leden der vroedschap waren, zonden een adres aan den magistraat, met verzoek om de resolutie in te trekken; te vergeefs, hij bleef bij het genomen besluit; de politieke commissarissen kwamen de ver-

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 4 April 1660.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 5 April 1660.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 25 April 1660.

gadering binnen, en deze werd gesloten [1]), om eerst drie weken later heropend te worden. De vroedschap gelastte middelerwijl den kerkeraad te vergaderen en de gecommitteerden toe te laten [2]), doch deze was wel tot het eerste, niet tot het laatste bereid, en besloot tevens, zich tot classis en synode te wenden. Nog éénmaal werd eene remonstrantie opgesteld [3]). De regeering was het talmen moede geworden; zij nam het besluit, dat de kerkeraad zich binnen vijf dagen zou hebben te verklaren, of hij de sessie bleef weigeren, in welk geval de vroedschap zou overgaan tot executie van Art. 37 en handhaving van haar recht [4]). Onderwijl was, bij monde van Lodenstein, het advies der classis gevraagd, die beloofde, te zullen tusschentreden en den kerkeraad aanraadde, bij de weigering te volharden. Geen wonder dan ook, dat in dien zin besloten werd [5]). Aan den anderen kant had de stedelijke regeering de Staten van Utrecht in de quaestie betrokken, en deze verzochten nu den kerkeraad om bericht over de zaak, hetwelk door Essenius, Lodenstein en eenen ouderling in eene memorie gegeven werd [6]).

Eer de strijd tot beslissing kwam, zou de bovendrijvende partij in den kerkeraad door eenen zwaren slag worden getroffen. De twist over de geestelijke goederen en over het aanstellen van politieke commissarissen was niet binnen de muren der vergaderzaal gebleven, maar door de anti-regeeringsgezinde predikanten op den kansel gebracht. Van deze plaats werd gedurende twee jaar de regeering op het heftigst aangevallen „voortnamentlijck" door „van de Velde, Teelinck, Lodesteyn die maeckten

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 7 Mei 1660.

[2]) *Vroedschapsnotulen*, 12, 21 Mei 1660.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 26, 27, 28 Mei 1660.

[4]) *Vroedschapsnotulen*, 4 Juni 1660.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad*, 4, 7 Juni 1660.

[6]) *Acta v. d. kerkeraad*, 21 Juni 1660.

't mede somwylen op sijn Orateurs" [1]). Dat Lodenstein hier naast Van de Velde en Teellinck genoemd wordt als een der heftigste predikers tegen den magistraat, verwondert ons niet. Het bezit van geestelijke goederen door bijzondere personen is steeds zijn „bête noire" geweest. In later dagen verklaart hij het voor eenen der grootste misslagen, dat de kerk van hare bezittingen is beroofd [2]), en als hij betoogt, niet bedoeld te zijn onder de „Licentieuse Predickers, schelders en veragters van de Authoriteyt der Regeringe", met welke benamingen de Staten van Utrecht in 1660 eenige leeraars kwalificeerden, laat hij hierop volgen: „Niet segge ick, in woorden noyt gestruyckelt te hebben", zoodat hem zeker weleens eene scherpe terechtwijzing aan het adres van den magistraat zal zijn ontsnapt. Bovendien erkent hij, de zonden van grooten en kleinen te gelegener tijd en plaats openlijk bestraft te hebben, „en namentlijck oock het onbehoorlijck besit, en vleeschlijck gebruyck van de Kerckelicke of ghenaamde Geestelijke Goederen" [3]).

Het prediken der drie genoemde leeraars, wellicht ook van sommigen hunner gelijkgezinde collega's, over de hangende quaesties vond een geopend oor bij het volk, dat reeds begon te spreken van het stadhuis met steenen te werpen [4]). In den zomer van het jaar 1660 meenden de vroedschap en de Staten der provincie, met geweld te moeten tusschentreden. Den 19den Juli werd den predikanten Van de Velde en Teellinck bij acte van den magistraat aangezegd, dien dag vóór zes

---

[1]) *Balance ontrent de Kerck en Politie binnen Utrecht, 't zedert de Reformatie, tot desen tegenwoordigen tiidt toe*, 1660. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 4890.

[2]) *Besch. v. Zion*, blz. 17—19.

[3]) Toe-eygening-brief van Lodenstein aan zijnen broeder Dirk vóór de *Weeg-schale*, blz. 10—12.

[4]) *Balance ontrent de Kerck en Politie binnen Utrecht.*

uren des namiddags de stad, en bij acte van de Staten, binnen vier en twintig uren de provincie te verlaten „op pene van bannissement" [1]). Een zware slag; allereerst voor hen, die hij trof, vooral voor Teellinck, die eene zieke gade en een stervend kind moest achterlaten, maar ook voor een groot deel der Utrechtsche gemeente, dat zich op éénmaal van twee geliefde leeraren zag beroofd. De Staten der provincie hadden echter zorg gedragen, dat van deze zijde geen verzet te duchten was, door eenige weken vroeger aan die van Holland en West-Friesland genoegzaam krijgsvolk te verzoeken, dat met de meeste bereidwilligheid gezonden werd [2]). Had men door dezen maatregel kunnen verhinderen, dat onder het volk eenige beweging ontstond, men kon niet beletten, dat naar aanleiding van het gebeurde tal van vlugschriften het licht zagen, zoowel vóór als tegen de partij der verdreven predikanten [3]), dat de hartstochten hevig werden gaande gemaakt en de zwaar getroffen partij met de bitterste scheldnamen bejegend werd. Vier jaar vroeger had reeds iemand de Utrechtsche predikanten aldus bezongen:

„Decem-viri ultrajectim".

„Voetius odit, alit, fallit, defendit, adoptat
Pacem, dissidium, Patres, absurda, malignos.
Jurat in hec Lodesteen: Bogard & Veldius urgent

---

[1]) *Resolutiën v. d. Staten 's Lands van Utrecht, Vroedschapsnotulen* en *Acta v. d. kerkeraad*, 19 Juli 1660.

[2]) *Missiven van de Staten van Utrecht geschreven aen de Staten van Hollandt, etc. Versoeckende Krijghs-volck, om te verhinderen eenighe Commotie, die soude moghen spruyten, door het Prediken van sommige Kercken-Dienaren*, 1660. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller. N°. 4867 Meulman, N°. 3809.

[3]) Zie *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 4864—4891, 5012—5015, Meulman, N°. 3810—3813, 3882.

Ulterius. Laudant Judam Telingius, Essen.
Quid Gentman? simulat. Teekman, Flamannus & Engel
Mirantur patrie Patres tollerare nefanda.
Dicit Jan Dirkzen, quo me vertam nescio" [1]).

Thans werden Lodenstein en zijne gelijkgezinde collega's „oproerige, ongeruste, weerspannige, laetdunckende, stoute, onbeschaemde krijters tegen hoge en lage", „schotse papen en roervincken", Voetius „Aerts-muyt-meester" [2]), de Utrechtsche leeraren, die met hem eenstemmig dachten, zijne „wapendragers", „kock-messchen" en „creaturen" [3]) genoemd. Lodenstein, die, waarschijnlijk omdat hij minder heftig in zijne uitdrukkingen geweest was dan zijne beide ambtgenooten, misschien ook omdat men hem, als behoorende tot eene aanzienlijke regeerings-familie in den lande, meende te moeten ontzien, niet in het lot der verdrevenen had behoeven te deelen, gaf aan zijne droefheid over de uitzetting zijner geestverwanten in vier liederen lucht [4]). Het zijn rechte klaagtonen, die hier worden aangeheven. „Sy", zoo klinkt het [5]),

„die ons in den nood als vrienden plachten
Te stutten, en met troost ons quell te sachten,
Staan nu van verr' en stellen 't op een swijgen".

---

[1]) Dit versje is gevoegd achter *De Vryheyd van de Vry-gevochte Nederlanden tegens de conscientie-dwangh der Schotsche Farizeeuwen van het Sticht*, 1656. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 4500.

[2]) *Den Schotschen Duyvel*, blz. 62.

[3]) *Gisberti Voetii, Predicants ende Professoors t' Utrecht, Veelvoudige En Sondige Misgrepen*, Amst. 1661, blz. 37, 38, 81. Beschreven *Pamfletten-catal.* Meulman, N°. 3882.

[4]) *Uytsp.* blz. 317—321, 322—327, 328—331, 332—334.

[5]) a. w. blz. 325.

Het Utrechtsch Zion is, volgens zijne meening, na het gebeurde van zijnen luister beroofd. Wanneer hij echter, doelende op de bezitters van geestelijke goederen, God aldus toespreekt [1]):

„Maar nu sien wy helaas! de wilde Swynen
Uw Wynberg wroeten, en sijn stam doen quijnen;
Als Sy vervult met draff van 's werelds genuchten,
Hier eten spruyt en blad",

elders [2]) de overheid vergelijkt bij wilde dieren, die in den wijnberg komen en voor wie de wachters [v. d. Velde en Teellinck] vluchten moeten, en van „der Priesteren tong" zegt, dat zij een „tering-siecke long" is,

„Dien 't vreemde vier omcingeld dreygt te grijpen;
Te nijpen,
Tot dat sy amechtig stille swijgt",

dan maakt de toon van smart voor dien van bitterheid plaats en wordt de regeering scherp genoeg doorgehaald.

Het gevolg der harde maatregelen was, dat de kerkeraad den politieken commissarissen toestond, zitting in de vergadering te nemen [3]). Slechts ter loops vermeld ik, dat tusschen vroedschap en kerkeraad een strijd ontstond over de attestatie, aan de uitgezette predikanten afgegeven, en wel naar aanleiding van de daarin voorkomende woorden: „in alle de deelen van sijnen dienst seer getrouw ende ijverich" [4]). Evenzoo zullen wij de

---

[1]) a. w. blz. 323.

[2]) a. w. blz. 318.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 27 Juli 1660.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad*, 19 Juli, 28 Aug., 3, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 Sept. 1660; *Vroedschapsnotulen*, 27 Aug., 10, 17 Sept. 1660; *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 4870—4873.

vergeefsche pogingen, tot terugroeping van Van de Velde en Teellinck aangewend, niet nagaan. Belangrijker is het feit, dat in die stormachtige dagen van het jaar 1660 door de Staten van Utrecht een reglement werd vastgesteld, dat alle predikanten, die voortaan in de provincie tot den kerkelijken dienst zouden worden toegelaten, moesten onderteekenen, en hetwelk inhield, dat alle dienaren des goddelijken Woords zich zouden hebben te houden aan de besluiten van Dordrecht, ook wat de kerkordening betrof; dat zij zich zouden wachten, om in predikatiën of catechisatiën zaken betrekkelijk de regeering en de kappittelgoederen te censureeren of tegen te spreken, en dat degenen, die deze verordeningen overtraden, door de overheid zouden worden gecorrigeerd. [1]). De partij der oppositie zag hierin weder eene verkorting van de vrijheid der kerk, doch te vergeefs wendden kerkeraad en classis alle pogingen aan om deze resolutie te doen intrekken [2]).

Ofschoon de langdurige strijd op het laatst van het jaar 1660 geëindigd scheen en in het vervolg zulke hevige conflicten niet meer voorkwamen, was de vrede toch volstrekt niet geteekend. De sterke arm van de overheid had den twist beslecht op eene wijze, die alleen door eene der beide partijen werd goedgekeurd, terwijl de andere had moeten buigen. Voortaan zou de regeering, gesteund door eene zwakke minderheid in den kerkeraad, wilde zij hare macht handhaven, moeten zorgen, dat te Utrecht predikanten beroepen werden, die op hare hand waren. Het was dan ook op dit terrein, dat men steeds gewapend tegenover elkander bleef staan. De vroedschap, die elk beroep

---

[1]) *Resolutiën v. d. Staten 's Lands van Utrecht*, 24 Juli 1660; *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 4874.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 19, 27, 29, 30 Juli 1660; *Vroedschapsnotulen*, 6 Sept. 1660.

moest approbeeren, maakte een ruim gebruik van haar veto, wanneer de voorgestelde haar niet aanstond, ja het jaar 1663 leverde het bewijs, dat zij niet schroomde, ook door oneerlijke middelen haar doel te bereiken.

Den 9den April had Justus van den Bogaart de oogen gesloten, en door zijn heengaan werd de anti-regeeringsgezinde partij van één harer voorgangers beroofd. Niet onpassend waren voor de dagen, die komen zouden, de woorden, welke hij daags vóór zijn sterven aan Lodenstein, die sedert de troebelen van 1660 met recht het hoofd der oppositie mocht heeten, had verzocht den kerkeraad over te brengen, namelijk: „Dat des selven leden doch kloekmoedig voorsichtig, en getrou souden sijn in haren dienst, gevende den Keiser dat des Keisers is, en Gode dat Gods is" [1]). Toen Van den Bogaart overleed, waren reeds sedert eenigen tijd twee predikantsplaatsen onbezet, daar de magistraat telkens de voorgestelden had afgekeurd, en juist op dat tijdstip had men weder een tweetal aangeboden. De vroedschap gaf hierover haar oordeel niet, maar verleende den kerkeraad consent om haar drie predikanten tegelijk voor te dragen, en tevens Frans Burman, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Utrecht, van wiens steun zij verzekerd was en die bekend stond als Cartesiaan en Coccejaan, tot eenen halven predikantsdienst te beroepen [2]). Geen wonder voorzeker, dat de kerkeraad dit laatste beleefdelijk weigerde, der regeering onder het oog bracht, dat zij hiermede hare bevoegdheid had overschreden, daar zij alleen voorgestelde personen mocht approbeeren of reprobeeren, en van het reeds aangeboden tweetal een drietal maakte [3]). De

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 13 April 1663.

[2]) *Vroedschapsnotulen*, 23 Mei 1663; *Acta v. d. kerkeraad*, 28 Mei 1663.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 1, 8 Juni 1663.

vroedschap bleek echter ongezind, hare recommandatie te laten varen. Was deze in strijd met de kerkordening, de transactie, die zij voorsloeg, moet al zeer onedel genoemd worden. Zij bestond hierin, dat de magistraat zich verbond, om, onmiddellijk nadat de kerkeraad Burman mede voorgesteld zou hebben, de nominatie der drie predikanten goed te keuren, oogluikend het niet onderteekenen van het reglement der Staten toe te laten, en de acte, in welke Burman gerecommandeerd was, in te trekken [1]). Het strekt den kerkeraad niet tot eer, dat hij dit voorstel aannam en het vroeger gemaakte drietal den magistraat ter approbatie aanbood [2]). Waarschijnlijk meende de oppositie, die verreweg de meerderheid in de vergadering had, de wijsste partij te kiezen, door op die manier der regeering één, zichzelve drie bondgenooten te verschaffen. De vroedschap approbeerde terstond de drie voorgestelden en verzocht bij monde harer twee commissarissen den kerkeraad, om van weerszijden de acten betreffende Burman te royeeren, doch de laatste was (gelukkig voor het nageslacht!) van oordeel, ze te moeten laten staan [3]). Slechts één der drie predikanten, Herman van Halen, nam het op hem uitgebrachte beroep aan [4]). Eene nieuwe nominatie werd gemaakt, en twee predikanten benevens Prof. Burman werden aan den magistraat ter approbatie voorgesteld, die weldra volgde [5]). Het beroep werd door Burman aangenomen, doch de beide predikanten maakten zwarigheid [6]). De vroedschap had thans haar doel bereikt; Burman was in de kerk gehaald, en zonder ge-

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 4 Aug. 1663.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 8 Aug. 1663.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 10 Aug. 1663.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad*, 31 Aug., 14, 21, 25 Sept., 2 Oct. 1663.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad*, 7, 12, 21, 25 Oct., 27 Dec. 1663, 13 Jan. 1664.

[6]) *Acta v. d. kerkeraad*, 31 Jan. 1664.

vaar kon zij nu besluiten, dat men bij de twee andere leeraars niet verder zou aandringen, maar eene nieuwe nominatie maken [1]). De kerkeraad verzette zich tegen zulk eene despotische resolutie [2]), doch de stedelijke regeering persisteerde bij haar besluit [3]), en de eerste was genoodzaakt, zich te onderwerpen. De magistraat weigerde, de beide predikanten, die men thans voorstelde, te approbeeren, maar verzocht, dat de reeds vroeger beroepene en Burman zoo spoedig mogelijk zouden worden bevestigd [4]). De kerkeraad wilde zekerheidshalve met dit laatste wachten, totdat de twee andere plaatsen zouden vervuld zijn, en haastte zich dus met het beroepingswerk [5]). Op het raadhuis was men van eene andere meening en zag men Burman hoe eerder hoe liever in de kerkelijke vergadering, wat door de politieke commissarissen duidelijk werd te kennen gegeven [6]). In dit opzicht zegevierde de kerkeraad; de genoemde bevestiging had niet plaats, dan nadat twee predikanten waren beroepen [7]). De partijen schenen bevredigd te zijn; de magistraat had in den hoogleeraar eenen machtigen bondgenoot, Lodenstein met de zijnen in Van Halen, Montanus en Van Vliet trouwe aanhangers verkregen.

Had de regeering Van de Velde en Teellinck om hunne al te vrije beoordeeling van de handelingen der overheid uit stad en provincie verwezen; had zij bij reglement het taxeeren en

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 1 Febr. 1664.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 2 Febr. 1664.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 12 Febr. 1664.

[4]) *Acta v. d. kerkeraad*, 14, 17 Febr. 1664; *Vroedschapsnotulen*, 15 Febr. 1664.

[5]) *Acta v. d. kerkeraad*, 18, 19 Febr. 1664.

[6]) *Vroedschapsnotulen*, 22 Febr. 1664; *Acta v. d. kerkeraad*, 22, 24 Febr. 1664.

[7]) *Acta v. d. kerkeraad*, 12 April 1664.

censureeren der waardigheidbekleeders verboden, dit alles had Lodenstein niet overtuigd, dat zwijgen raadzaam was. Op den kansel van de Domkerk sprak hij met verontwaardiging over de weinig nobele manier, waarop Burman was beroepen, en zeide, dat deze „was in de kerkke ingekruypt, ingedrongen, en ingekoft" [1]). Niet ditmaal alleen gaf hij in zulke, voor de ooren der regeering min aangename termen zijn gemoed lucht. In eene predikatie, gehouden toen te Utrecht leeraars moesten beroepen worden [2]), waarschijnlijk tijdens de gebeurtenissen, die wij zooeven nagingen, spreekt hij de ouders, die hunne zonen tot evangeliedienaars deden opleiden, met deze woorden toe [3]): „Maakt ook, datse noch iets anders leeren, om daar mede de kost te konnen winnen, of het gebeurde, dat eenige quaadwillige haar stieten uyt haren dienst", en beschrijft de oorzaak van de verslapping der gemeente aldus [4]): „Als wy maar onse oogen open-doen en maar eenige weynige jaren te rug sien, dan sullen wy weten, dat de eerste yver en de verslapping, die daar op gevolgt is, veroorzaakt is, door het inkomen van vrome en yverige Leeraars, en daar na door het Weg-gaan van de selve". Bij eene dergelijke gelegenheid klinkt het uit Lodenstein's mond [5]): „Soo hebben dan de Politycque Overheden geen magt over Gods Oogst". Nog minder aangenaam was zeker der regeering, wat hij in eene predikatie naar Hosea 9: 12 [6]), op eenen bededag, den 24sten Januari 1665 of '66, in de Janskerk gehouden [7]), zeide. Toen

---

[1]) *Het Collegie der Scavanten van Utrecht*, Anno 1674, blz. 2. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 7226.

[2]) *Het Vervolg v. d. Geestel. Opwekker*, blz. 454, de noot.

[3]) a. w. blz. 481.

[4]) a. w. blz. 483.

[5]) a. w. blz. 554.

[6]) *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacolus Koelman*, blz. 45—48.

[7]) *Boet-predikatien*, blz. 60, de noot.

klonk het van den kansel: „Wat geestelickheyt is'er in de Overheden, veele zijn Atheisten"; „hoe weynigh wordt by d' Overheden die heylige waerheyt, die de zielen saligh maeckt, onder de Papisten, Joden, Heydenen, Turcken, in Oost en West-Indien voortgeplant, daer men duysenden Leeraers moest heen senden, die laten uyt de geestelijke goederen studeren". Bij deze twee bewijzen, die hij o. a. voor zijne stelling bijbrengt, dat God met zijnen geest uit de kerk wijkt, voegt Lodenstein met betrekking tot de regeering nog een derde: „Om dat de Overheden 't Recht van de Kerk aen haer nemen, ende d' Opsienders der Kerken verslappen, en de selve niet derven wederstaen, die setten Leeraren af, en dwingen andere aen te nemen, schrijven Wetten voor, waer na zy haer reguleren sullen, suspenderen, deporteren, en bannen Leeraren uyt, en doen alles, dat nochtans aen de Kerk selfs dependeert, daer, indien der geloof was by d' Opsienderen, zy souden zien dat onsen machtigen Conink Jesus met het opsteken van sijn vinger alleen, al die kleyne Coninkjes en Heeren soude als Mierkens ter neder slaen, en zy souden derhalven niet vreesen voor 't Recht van de Kerk te staen". Aan het einde zijner toespraak, de kenteekenen van Gods vertrek samenvattende, heet het o. a.: „Om dat Jesus de heerschappye van sijn Kerk so laet roven van de Overheden, die Predikanten af en aenstellen, de goederen na sich trecken, &c". Zulk prediken kon natuurlijk de regeering volstrekt niet behagen; het was overtreding van het door de Staten opgestelde reglement, dat het taxeeren van de handelingen der overheid ten strengste verbood, en het verwondert ons dan ook geenszins, al kennen wij de predikatie niet, die daartoe aanleiding gaf, dat in de Staten-vergadering van den 15^{den} Augustus 1666 de volgende resolutie genomen werd [1]): „De

[1]) *Resolutiën v. d. Staten 's Lands van Utrecht*, 15 Aug. 1666.

heren Geëligeerden Edelen ende Ridderschappe versoecken als noch dat de heren van de Vroedschappe der stad Utrecht in conformite vant reglement bij de Ed: mog: heren Staten 's Lands van Utrecht op den..... gearresteert naer behoren willen doen corrigeren Do^s. Lodensteijn over de licentieuse ende exorbitante predicatie bij de selve den xxvij^en Junij voorl. inde Domkercke alhier gedaen".

Deze resolutie kwam op een voor den Utrechtschen kerkeraad hoogst ongunstig tijdstip. Juist had deze om vermeerdering van predikanten verzocht aan de vroedschap, die nu hieromtrent het navolgende besloot [1]): „Weder voortgebracht sijnde het versoeck bij de Gecom^den. des E. kerckenraeds voorleden Maendach alhier ter vergaderinge gedaen ende bij die occasie mede gelesen sijnde het versoeck bij de Heeren Geeligeerden en Ridderschap den 15^den deser maendt ter Beschrijvinge doen aentekenen, aengaende de predicatie die Do. Lodensteijn den 27. Junij laetstleden in de Domkercke alhier soude hebben gedaen. Heeft de vroedschap alvorens op de Remonstrantie van de E. Kerckenraed te disponeren, goetgevonden bij desen te versoecken ende te committeren de Heeren van Beeck, Velthuijsen, Foeijt, Someren, J. van Mansfelt, van Heurn, de Wijckersloot, Strick, Ant. van Mansfelt, ende Van der Dussen (welcke Heeren men bericht is, dat in de voornoemde predicatie present souden sijn geweest) omme schriftelijck op te stellen ende alhier over te geven het geene haer EE. in dese predicatie van de voors. saecke mochten hebben gehoort, ende in achtinge genomen". Drie maanden later verschenen in de vergadering der vroedschap gecommitteerden van den kerkeraad, die het verzoek van den 13^den Augustus om eenige leeraren boven het gewone getal te mogen beroepen, herhaalden, doch

[1]) *Vroedschapsnotulen*, 20 Aug. 1666.

„heeft de Vroedschap gepersisteert bij de resolutie den 20^{en} Aug. daeraenvolgende in desen genomen. Versoeckende de Heeren bij deselve resolutie gecommitteert, hun met den eersten te willen bequamen, omme aengaende de predicatie van D^{o}. Lodensteijn den 27^{en} Junij deses jaers gehouden dese vergaderinge te dienen van bericht" [1]). De zaak werd weder op de lange baan geschoven, totdat de kerkeraad in Januari van het volgend jaar, nadat de predikant Arnold Teekman gestorven was, opnieuw met het vroeger gedaan verzoek voor den dag kwam, waarover de magistraat besloot, ten spoedigste eene vergadering te beleggen [2]). Omtrent deze, in het begin van Februari gehouden, vinden wij aangeteekend [3]): „Exhibeerden de Heeren die vermogens resolutie van den 20^{en} Augusti lestleden in de saecke van Dom^{s}. Lodensteijn waeren gecom^{t}. een Memorie van 't geene haer E.E. des Sondaechs den 24 Junij ende den 27^{en} daeraenvolgende op den Bededach heijde des jaers 1666 in sijne predicatie hadden gehoort, ende nu bij geschrifte gestelt, naer lecture van 't welcke goetgevonden is, dat deselve memorie geleght sal worden ter Secretarije, ende voorts de saecke gereserveert tot naerder deliberatie". De genoemde memorie schijnt verloren te zijn geraakt, althans op het stedelijk archief te Utrecht is zij niet meer te vinden, zoodat wij volslagen onbekend zijn met het aanstootelijke in de beide predikatiën. Tot de „naerder deliberatie" is men zeker nooit overgegaan; ten minste de vroedschapsnotulen vermelden daarvan niets, en Lodenstein kwam er alzoo af zonder „gecorrigeerd" te worden. Waarom de eertijds tegenover Van de Velde en Teellinck zoo moedige

---

[1]) *Vroedschapsnotulen*, 26 Nov. 1666.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 14, 21 Jan. 1667; *Vroedschapsnotulen*, 28 Jan. 1667.

[3]) *Vroedschapsnotulen*; 4 Febr. 1667.

stedelijke regeering hem dus verschoonend behandelde en aan het bevel der Staten zoo slecht voldeed, weten wij niet.

Nog altijd was de quaestie over het beroepen van predikanten onafgedaan gebleven. In Maart gaf de vroedschap eindelijk vergunning, om de plaats van Teekman te doen vervullen, doch eischte in de daartoe strekkende acte, dat de kerkeraad eenige personen ter electie zou aanbieden [1]). Dit was geheel in strijd met het gebruik, volgens hetwelk één persoon aan den magistraat werd voorgesteld, dien deze kon goed- of afkeuren. De kerkeraad wilde dan ook niet op die manier beroepen, en stelde, ofschoon de vroedschap ongezind was, de acte te wijzigen, éénen predikant voor, die, ondanks de moeite daartoe aangewend, natuurlijk niet werd geapprobeerd [2]). Tot eene nieuwe verkiezing werd thans overgegaan, doch met geen beter gevolg; de magistraat verleende weder geene approbatie [3]), maar trachtte den kerkeraad, die niet verkoos, zich in allen deele naar hem te schikken, langs eenen anderen weg te dwingen. De provinciale synode begon den 3den September hare jaarlijksche vergadering te houden. In de derde zitting gaf de secretaris der stad Utrecht eene vroedschapsresolutie over, in welke geklaagd werd, dat de vaceerende predikantsplaats zoo lang onbezet bleef en, naar het zich liet aanzien, nog geruimen tijd blijven zou; met het oog hierop verzocht de magistraat aan de synode, de Utrechtsche kerk van eenen predikant bij leening te willen voorzien. Nauwelijks was dit aan de leden van den

---

[1]) *Vroedschapsnotulen*, 18 Maart 1667; *Acta v. d. kerkeraad*, 25 Maart 1667.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 1, 15, 26 April, 27 Mei, 2, 17 Juni 1667; *Vroedschapsnotulen*, 17 Mei, 10 Juni 1667.

[3]) *Vroedschapsnotulen*, 26 Aug. 1667; *Acta v. d. kerkeraad*, 26 Aug., 2 Sept. 1667.

kerkeraad ter oore gekomen, of men vergaderde en vaardigde Essenius en Lodenstein af, om voor het recht der kerk te pleiten. Zij wezen er op, dat de kerkordening werd geschonden, die bepaalde, dat eene zaak niet voor eene hoogere vergadering (de synode) mocht gebracht worden, alvorens deze eerst in eene mindere (de classis) had gediend; dat niet aan den kerkeraad, die tot tweemalen toe eenen predikant had voorgesteld, maar aan de regeering, die even zoovele keeren de approbatie had geweigerd, de schuld lag, dat de vacature was blijven bestaan, en eindelijk, dat, indien een predikant bij leening noodig was, de verkiezing van dezen aan den kerkeraad, niet aan de synode toekwam. Het eerste en het laatste argument gaf de synode niet toe; op het tweede wist zij niets te zeggen, dan dat de vroedschap zoo uitermate goed was geweest van toe te staan, iemand in de plaats van Teekman te beroepen, lang vóórdat het jaar van gratie verstreken was. Evenmin als de pleitrede van de afgevaardigden des kerkeraads baatte eene remonstrantie, die men opstelde. De synode koos de partij der regeering en benoemde den zoon van den overleden Teekman, die te Amersfoort stond, tot tijdelijk predikant te Utrecht [1]). Zulk eene willekeurige inbreuk op de bevoegdheid der kerk, zulk eene onrechtvaardige procedure moest mannen als Lodenstein en zijne gelijkgezinde collega's van den magistraat afkeerig maken. Wij weten niet, of hij zich op den kansel over het gebeurde heeft uitgelaten, maar wel, dat de zaak aanleiding gaf tot het ontstaan van pamfletten [2]) en dat ook zijn persoon niet ongemoeid bleef. In één dezer vlugschriften, getiteld: „Verdediging van de Proceduren van de Acht: Magist: en de Synode van de Provintie van

---

[1]) Zie over deze procedure *Acta Synodi Trajectinae*, 3—7 Sept. 1667; *Acta v. d. kerkeraad*, 4, 5 Sept. 1667.

[2]) Zie *Pamfletten-catal.* Meulman, N°. 4463—4469.

Utrecht", 1667, en waarin de kerkeraad scherp wordt gehekeld, worden hem drie beschuldigingen naar het hoofd geworpen. De eerste, die hier het meest van belang is, luidt: „D. Lodesteyn dorst noch onlangs in de Vergadering opentlijck sustineren, dat men niet behoefde te considereren in het beroepen van een Predicant, of hy de Magistraet aengenaem was, of niet, dat sulx geen canon van het beroep en was; maer of de Man vroom en bequaem was &c. hy is aengenaem of niet, dat is een toeval..... daer by doende dat de Kerkenraet geen vriendelijke correspondentie met de Regiering konde houden, om datse haer partijdich tegen de Kerk toonde" [1]). Dit, meent de pamfletschrijver, is zich „ontslaen van de observantie des Kerken-ordre" en een verbitteren van de overheid.

De tweede beschuldiging was, dat Lodenstein en zijne gelijkgezinde ambtgenooten de Utrechtsche predikanten, „die haer lijn niet en trecken", scholden „als Leeraers, die geen geest en hebben", en „niet willende dat die in 's Leeraers weerdigheyt neffens haer in eene graet soude staen, so leerense dat noch vromicheyt, noch wel redecavelen, noch het indicieus gebruyck der Schriftuer een rechtschapen Leeraer maeckt: maer met *kracht* te leeren: welcke *kracht* D. Lodesteyn in sijn predicatie den 27. Octob. in den Dom, gehouden, van alle de voorgenoemde qualiteyten onderscheyden; maer bleef verlegen om die *kracht* uyt te leggen, en een naem te geven. Maer ick denck als hy het eens een naem sal geven dat die niet meer van *quaeckerye* sal verschillen, als *sieckte* van *kranckheyt* verscheelt" [2]).

Het derde, dat hem werd te laste gelegd, was het feit, dat hij zou gedreigd hebben, „yemant van het Nachtmael te sullen

---

[1]) blz. 33.

[2]) t. a. p.

houden, by aldien hy niet en wilde een schadelijck accoort aengaen met sijn Huysvrouws Momber, dewelcke haer goederen, terwijl sy onmundig was, qualijck geadministreert hadde, ende daer over van den Rechter gecondemneert wierde". Eene drijfveer van zijne handelwijze was, volgens den pamfletschrijver, dat „de Dochter van den onrechtveerdige Momber veel in haer Predicatien en Catechizatien quam" [1]).

Lodenstein's zelfverdediging bleef niet uit. Zij werd nog hetzelfde jaar in het licht gegeven, onder den titel van „Corte Aanmerckingen op 't geen hem raakt in seker Bouckje onlangs uit gecomen, onder den naam van Verdeding der Proceduren &c". Op de eerste beschuldiging verantwoordt hij zich aldus: „Ick houde het daar voor, en segget, dat een die sijn gewisse sal quijten in 't beroupen van een Leraar, 1. Geen menschen en moet soucken te behagen. 2. Moet sien, wat hoedanicheden eens Leraars in Gods woord voorgestelt werden, en die beoogen; het daar voor houdende, dat de sulcke de Magistraat behagen sullen. 3. Ende sig wel stricktelijck binden aan alle de leden van correspondentie inde Kercken-ordre, en nader interpretatie desselfs, daar toe in 't bysonder uytgedruckt". Is dit, zoo vraagt hij, „van de observantie der Kercken-ordre sig ontslaan"?

Om zich van de tweede smet, die hem wordt aangewreven, te zuiveren, deelt hij den hoofdzakelijken inhoud zijner predikatie mede, en zegt, de „Cragt" beschreven te hebben als „den Geest der weder-geboorte, in den Leraar werksaam tot onderwijsinge en weder-baaringe van andren".

Het feit, dat tot de laatste beschuldiging aanleiding gaf, wordt door Lodenstein volstrekt niet ontkend, doch hij zet in eene „casus-positie" uiteen, wat eigenlijk de quaestie was. De

---

[1]) blz. 20, 42—44.

oom en voogd werd door het aandringen zijner nicht overgehaald, haar meer te geven dan noodzakelijk was en haar inkomen kon lijden. Na haar huwelijk vorderde haar echtgenoot afrekening, en de voogd meende, na optelling van alle onkosten, met gesloten beurs te kunnen betalen. De echtgenoot bracht echter de zaak voor de rechters, die den voogd tot betaling van eene zekere som gelds veroordeelden Lodenstein vindt dit vonnis nu wel volkomen rechtvaardig, omdat de oom onverstandig gehandeld had, maar de vraag, of diens nicht met een goed geweten het haar toegewezene mocht eischen, terwijl zij erkennen moest, het reeds eenmaal genoten te hebben, beantwoordt hij ontkennend.

Lodenstein had niet het laatste woord Nog in 1667 verscheen een naamloos vlugschrift, getiteld: „J. van Lodenstein wederleyt, ofte antwoort op de Korte Aenmerckingen". Na de predikanten in het algemeen beticht te hebben van „prejudicie van eygen wijsheydt, en by na onfeylbaerheydt", gaat de schrijver Lodenstein's verdediging na. Had deze gezegd, dat men bij een beroep geen menschen moet zoeken te behagen, zijn bestrijder meent, dat men hiertoe wel degelijk verplicht is, indien dit kan samengaan met het behagen van God. Had hij beweerd, dat men alleen moet zien naar de hoedanigheden, die volgens Gods woord een leeraar behoort te bezitten, de auteur van het pamflet zegt, dat Lodenstein in de Schrift niet schijnt te hebben kunnen vinden, dat hiertoe ook „behoorlijck respect tot de Overigheydt" moet gerekend worden, terwijl deze alleen die predikanten heeft afgeslagen, welke dit misten.

Hierna komt de schrijver tot de bekende predikatie; hij is het met den auteur van de „Verdediging" eens, dat de Utrechtsche leeraar geene uitlegging van het woord „kracht" heeft gegeven, en beschuldigt hem, evenals deze, van geestdrijverij, „also'er niet anders over-schoot, waer toe die kracht kost ge-

bracht worden, en sijne gedachten, en tael in sijn Predikatie ordinaris daer toe inclineren". Dit laatste tracht de auteur van het vlugschrift nog nader te staven, o. a. door de mededeeling van „'t geen D. Lodensteyn noch onlanghs van het Gebedt leerde, te weten, datmen niet ophouden moeste met bidden, of men voelde een seeckere dispositie in het gemoet, dewelcke ons als getuyge diende aen de Ziele dat Godt ons gebed verhoort hadde".

Ten slotte bespreekt de pamfletschrijver Lodenstein's bemoeiing in de zaak tusschen den oom en de nicht, en zegt, dat hij, door zich met burgerlijke rechtszaken in te laten, „buyten sijn beroep" is gegaan. „Dese practijcke", aldus oordeelt de auteur van het vlugschrift, „waer door men sich aen matight publijckelijk te mogen determineren contrarie, het geene gedetermineert is by die geene, dewelcke in die societeyt sulcx is aenbevoolen, ende de selve determinatie willen doen gelden tot regel vande plicht der onderdanen, is den oorspronck van alle verwerringe en muyterye in den Staet". Bovendien wordt de „casuspositie" van Lodenstein gefingeerd genoemd, maar al ware dit niet het geval, toch, meent de schrijver, zou zijn tegenstander ongelijk hebben. Hij betoogt namelijk, dat een onmondige later niet behoeft te restitueeren wat de voogd te veel verstrekt, en dat de leeraar in het algemeen tot „liefde, bermhertigheydt, bescheydentheyt ende danckbaerheyt" had mogen opwekken, maar niet mocht „particulariseeren", veel minder „met het dreygen van Godts oordeel intimideren". De auteur van dit „Antwoort" beweert ten slotte, evenals die van de „Verdediging", dat Lodenstein zich enkel met deze zaak bemoeide, omdat de voogd en diens gezin tot zijne trouwe volgelingen behoorden.

Wij moeten thans onzen blik richten op hetgeen verder in de Utrechtsche kerk voorviel. Had de vroedschap in 1663 en

'64 moeten aanzien, dat door de beroeping van Van Halen, Montanus en Van Vliet de partij der oppositie was versterkt, daar zij, ten koste van alles, Burman binnen de muren der kerkelijke vergaderzaal had willen brengen, in het jaar 1667 bestond er geen reden om deze partij iets toe te geven, en door de synode met eenen leen-predikant, die op hare hand was, gesteund, kon zij volkomen rustig afwachten, totdat een man zou worden voorgesteld, op wien zij kon rekenen. De kerkeraad, welks meerderheid met het synodaal besluit gansch niet tevreden was, haastte zich, van Johannes Teekman ontslagen te worden, en stelde twee dagen na diens benoeming aan de vroedschap eenen predikant voor [1]), welken deze echter reprobeerde [2]). De kerkeraad deed opnieuw eene keuze, die op Petrus van Breen viel [3]) en door den magistraat werd goedgekeurd [4]). Vóór het einde van 1667 was alzoo de kerkeraad van den leen-predikant ontslagen, doch niet, dan nadat hij de vroedschap eenen leeraar had voorgesteld, van wiens onderdanigheid zij zich verzekerd kon houden.

Daar ons tegenwoordig doel niet is, de geschiedenis der Utrechtsche kerk, maar Lodenstein te leeren kennen, gaan wij vijf jaren stilzwijgend voorbij en verplaatsen ons in de laatste maand van het noodlottig jaar 1672. De rampen, die Nederland troffen, beschouwde onze leeraar als eene straf voor den verdorven toestand van de kerk en hare leden. Hij achtte zich dan ook geroepen, het zijne te doen om haar af te wenden. Daartoe schreef hij eenen brief met den aanhef: „Eerwaarde, godtzalige en zeer lieve Mede-broeder in Jezu Christo", gedateerd „Utrecht

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 9 Sept. 1667.

[2]) *Vroedschapsnotulen* en *Acta v. d. kerkeraad*, 23 Sept. 1667.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 29 Sept. 1667.

[4]) *Vroedschapsnotulen*, 21 Oct. 1667; *Acta v. d. kerkeraad*, 21, 30 Oct. 1667.

$^{13}/_{23}$ Decemb. 1672" [1]). Dit schrijven, hetwelk hij aan verscheidene leeraars zond [2]), zet den volgens zijne meening zoo treurigen toestand der Gereformeerde kerk uiteen, dringt aan op reformatie, en doet ons tevens Lodenstein's denkbeelden aangaande de macht der wereldlijke regeering in kerkelijke zaken naauwkeurig kennen. In ons land, zoo vangt hij aan over dit onderwerp te schrijven, is het een algemeen kwaad, dat de magistraten zich tot heer en meester over de kerk maken, daar zij aan zich trekken en met geweld vasthouden wat de zielzorg aangaat, zooals de bepaling van het aantal predikanten en hoedanig dezen moeten zijn, hetwelk de heeren weten te effectueeren òf door een gepretendeerd recht van patronaatschap, òf door verscheidene beperkingen aan de beroepers voor te schrijven, òf door eene vooraf te houden communicatie, zoodat natuurlijk alles naar hunnen zin moet uitvallen, want het is een strijd tusschen een leeuw en een lam. Door voortdurende reprobatie wacht men zoolang, totdat iemand wordt voorgesteld, die der vroedschap aangenaam is, welken men den kerkeraad, vermoeid door het veelvuldig afwijzen, achteraf in alle stilte aanwijst (hetgeen nog als eene weldaad moet beschouwd worden), of ook wel openlijk bekend maakt. Verder noemt Lodenstein onder de zaken, die ten onrechte door de overheid worden voorgeschreven, wanneer, welke en hoevele godsdienstoefeningen gehouden, en welke collecten voor de armen gedaan moeten worden. Dit is, zoo concludeert hij, „notoire meesterschap over 's Heeren erfdeel", van welke alle andere kerkgenootschappen vrij zijn en die zeer misbruikt wordt. Men stelt veel te weinig leeraren aan; dagelijks worden godzalige en begaafde predikanten zonder reden afgeslagen, hoewel zij wettig beroepen zijn, en daarenboven heeft

---

[1]) Aangehaald boven, blz. 166.

[2]) Cristophilus Eubulus, a. w. blz. 630.

men in zekere stad vrome leeraars verdreven zonder hen te hooren, en tot nog toe geen leedwezen daarover getoond. De vroedschap dier zelfde plaats gelastte den kerkeraad, terwijl deze in onderhandeling was met eenen beroepen predikant en hem tijd tot beraad gegeven had, die onderhandelingen af te breken en tot eene nieuwe verkiezing over te gaan. Ook liet dezelfde magistraat het notulenboek van den kerkeraad met geweld uit de kast nemen en door haren secretaris een wettig genomen besluit doorhalen [1]). Mij dunkt, zegt Lodenstein, onze fout is geweest, dat wij dit alles stil verdragen hebben, zonder de overheidspersonen, die als lidmaten der kerk onder ons opzicht staan, te bestraffen en te censureeren.

Voor de anti-regeeringsgezinde partij hadden de rampen, die Utrecht in 1672 en '73 troffen, een gunstig gevolg Nadat de Franschen de stad hadden verlaten, haastte men zich, den Graaf van Hoorn, die als bevelhebber der Gedeputeerde Staten haar was binnengetrokken, een request aan te bieden, inhoudende het verzoek tot afzetting der regeering, waarvoor als redenen het slechte bestuur der overheidspersonen, die meer hun eigen belang dan dat der burgerij zochten, het beëedigen van de acte van seclusie, waardoor zij geenen stadhouder konden erkennen, en de onderdrukking van Gods kerk werden opgegeven. Van welke zijde dit verzoek kwam, kunnen wij licht vermoeden, nadat wij in de voorgaande bladzijden de stemming van de bovendrijvende partij in den kerkeraad hebben leeren kennen. Deze was in den laatsten tijd niet verbeterd, doordien de vroedschap meer dan anderhalf jaar lang bleef wei-

---

[1]) Dit geschiedde te Utrecht in het jaar 1667 na herhaalde weigering van den kerkeraad, om zelf het besluit betreffende eenen student, die eenige Cartesiaansche corollaria had verdedigd, te royeeren. Zie *Acta v. d. kerkeraad*, 16 Juli 1666, 29 April 1667.

geren, de beroeping, op den predikant Van Rijp uitgebracht, te approbeeren, niettegenstaande schriftelijk en mondeling daarop werd aangedrongen door den kerkeraad, die ditmaal niet van zins was eene andere keuze te doen [1]) en deze dan ook na twee jaar bekrachtigd zag [2]). Dat de meening, als zou het genoemde request van de kerkelijken zijn uitgegaan, meer dan een vermoeden is, bewijzen de pamfletten, die zoowel vóór als tegen de onderteekenaars het licht zagen [3]) en die aan de kerkelijke partij de schuld dezer geheele beweging geven. Hetzelfde blijkt uit de mededeeling, dat Voetius, Gentman en de Haagsche predikant Lantman de hoofdaanleggers en de eerste onderteekenaars „alle luyden van Voetiaensche gemeynte off kerck" waren [4]). Hoe verschillend de stemming tegenover de regeering van de oppositiepartij en van de regeeringsgezinde predikanten was, blijkt hieruit, dat Heymenberg en Burman, die tot de laatsten behoorden, voor de oude regeering baden, terwijl Gentman het voor de toekomstige deed en Nellesteyn het geheel naliet [5]). De voornaamste grieve tegen de regeering zal dan ook wel de onderdrukking der kerk, die in de laatste plaats genoemd wordt, geweest zijn, en niet de uitsluiting van den Oranjezoon. Hoezeer de prinsgezindheid van Voetius en Lodenstein — ofschoon die van den laatste uit zijne eigene woorden blijkt [6]) — werd

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 8 April 1672 — 23 Juli 1673, passim.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 27 April 1674.

[3]) *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 6982—6984, 7178—7184.

[4]) *Verhael van 't Gene is voorgevalle tot Utrecht in de maent van Novemb. des jaers* 1673, *aengaende 't teyckenen van 't fameuse Req^t.*, enz., medegedeeld door Dr. G. D. J. Schotel in v. d. Monde's *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht*, Jaarg. IX (1843), blz. 153, 155 v.

[5]) *Berigten v. h. Histor. Genootsch.* Utr. 1857, blz. 153, 154, 157.

[6]) *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman*, blz. 11.

betwijfeld, zien wij uit een pamflet dier dagen [1]), waarin gezegd wordt: „Maer ick heb evenwel mij wel laaten wys maaken, dat uwer allen Vader Voetius ten tyde vande Usurpateur Cromwel soo goet Prins niet en was..... en van Dominus Lodesteyn heb ick oock noyt gehoort, dat hy die twee saacken soo vast aenden ander heght, en dit zijn nochtans uwe voorganghers, daer ghy meest met al u goede Mannen Discipulen van zijt".

Het request had de gewenschte uitwerking; de regeering der stad en provincie Utrecht werd afgezet en in April 1674 door eene nieuwe vervangen [2]). Lodenstein, die door zijne gevangenschap te Rees tot de verandering niet had kunnen medewerken, zal, evenals zijne geheele partij, ten hoogste voldaan zijn geweest over deze omkeering van zaken. Maar niet alleen te Utrecht had de stedelijke en provinciale overheid zich gedurende het stadhouderlooze tijdperk meer gezag in zaken van religie aangematigd dan den kerkelijken colleges lief was, ook in andere provinciën was hetzelfde geschied. Van het bestuur van Willem III verwachtte men thans vrijheid voor de kerk. Doch dit zou spoedig blijken eene illusie te zijn, en Lodenstein, indien hij gemeend had zijn rapier te kunnen opsteken, zou bitter worden teleurgesteld. Dat hij in waarheid goede verwachting koesterde van de nieuwe regeering, blijkt uit de wijze, waarop hij, toen hij uit naam des kerkeraads Prins Willem, de vroedschap en de provinciale Staten complimenteerde [3]),

---

[1]) *Bileams Raedt, ontdeckt en wederleydt, in het laster-boeckje, onlangs uyt-gegeven genaemt, Rehabeams Raedt, tot Utrecht*, 1674, blz. 22. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 7179.

[2]) *Hollandse Mercurius*, 1673, blz. 250, 1674, blz. 79—82; Sylvius, vervolg op Aitzema, *Saken van Staat en Oorlogh*, op Nov. 1673 en April 1674.

[3]) *Acta v. d. kerkeraad*, 14, 20 April 1674.

de laatsten toesprak. Dienaangaande werd het volgende genotuleerd [1]): „Nade versochte ende vergonde audientie, aen de Heren Gedeputeerden wegens de Eerwaerdige Kerckenraed alhier, is aen haer Ed. mo. vergaderinge door den predicant Lodesteijn in seer Godvruchtige, respectueuse ende naedruckelijcke termen ende expressien de felicitatie gedaen over de aenstellinge tot de hooge Regenten deser Provincie, met hartgrondige toewenschinge, dat het God Almachtich geliefde dese vergaderinge ende ijder Lit van deselve int particulier goedertierentlijck te begenadigen met den geest van wijsheijt, Goddel. vreese, bescheijdentheijt, oprechte liefde ende sucht tot den welstand van kerck en politie, soulagement van de verdruckte en verarmde gemeente, en eijndel. met alle heijl, segen en prosperiteijt voor haer persoonen en Regeeringe, het welcke door den here Ruijsch wegens de vergaderinge met een favorabele en vrundel. bedanckinge sijnde beantwoort, sijn de opgemelte heren Gedeputeerden door den Secretaris afgeleijt".

Die goede verstandhouding duurde echter niet lang. In Juli van hetzelfde jaar leed Utrecht door hevigen storm en onweder groote schade en werd ook een gedeelte van de Domkerk vernield. Naar aanleiding van dit Godsoordeel hield Lodenstein korten tijd later eene boetpredikatie, in welke de oude grieven, wier wegneming men van de nieuwe regeering verwacht had, worden opgehaald, als hij zegt, dat men de kerkelijke goederen „niet regt heeft gebruikt", en „men heeft de havikken met die goederen laten heen loopen: men heeft de dienaars alle verdriet aangedaan, en haar weg gejaagt, geen wonder dat God nu ook wil wijken" [2]). Een weinig verder heet het [3]): „de Overheeden

---

[1]) *Resolutiën v. d. Staten 's Lands van Utrecht*, 24 April 1674.

[2]) *Het verhoogde Nederland*, blz. 337.

[3]) a. w. blz. 340.

hebben in de Kerk niet te zeggen", waarop Lodenstein zelf de tegenwerping maakt: „maar die en kan men niet tegenstaan", om haar te beantwoorden met de vraag: „kan men die niet van het Sacrament houden"? Scherper nog klinkt het volgende[1]): „Vraagje wat den donder zeid? doet weg dien vloek die daar leid, en zegt de Regeering datze haar hebben gestooken in de zaake van de Kerk, en datze de Leeraars hebben uitgebannen". Dit bewijst voorzeker, dat Lodenstein de pas aangestelde overheid aansprakelijk hield voor hetgeen hare voorgangster had misdreven, zoolang zij dit niet had hersteld.

Geen wonder, dat de nieuwe regeering zulk eene taal niet stilzwijgend wilde aanhooren en de Staten der provincie dit besluit namen[2]): „Ingevolge van de resolutie op gisteren bij de heren ordis. Gedep.den genomen, de Vergaderinge gerepresenteert zijnde, dat eenige Leden van de selve was voorgecomen, dat verscheijde predikanten alhier in de Stad, op Woensdagh jongstleden, met groote cleijnachtinge ende disrespect, van de hooge Regeringe ende derselver hoogh gesagh ende conduite, seditieusel. souden gepredickt hebben, ende dat namentlijck dos. Gentman, onder anderen in sijn predicatie, voor de middagh, inde St. Janskerck, nadat de voorige Regeringe seer hadde gedecrieert, de volgende woorden soude hebben gebruijckt, dat daer nú een nieuwe Regeringe was aengestelt, maer dat hij Leeraar schrickte als daarom dachte, ende dat dog Lodesteijn sigh soo verre in sijn namiddaghs predicatie hadde vergrepen ende geseght dat als men een Request aen de Magistraat gepresenteert hebbende, ende daarop geen dispositie cunnende becomen, deselve daartoe behoorde te dwingen, ende ten dien eijnde van de Sacramenten onthouden, ende als een

---

[1]) a. w. blz. 344 v.

[2]) *Resolutiën v. d. Staten 's Lands van Utrecht*, 25 Sept. 1674

onnut lith affsnijden. Is naer deliberatie bij de Heeren Geeligeerden Edelen ende Ridderschappen goetgevonden en verstaan, de Heeren wegens de stad te versoecken, dat de voorsz. Leeraren voor haer willen ontbieden, ende deselve de voorsz. desdainguese expressien, ende onbetamelijcke licentie van spreecken voorhouden, daerop derselver verantwoordinge verstaan, ende daer van de vergaderinge rapport doen, omme 'tselve gehoort dienaengaende nader geresolveert te worden als haer Ed. Mog. naer exigentie van saecken ende ten opsichte van de jegenwoordige constitutie van tijden, sullen goetvinden te behooren".

Deze resolutie schijnt niet te zijn uitgevoerd, althans noch in de notulen der vroedschap, noch in die der Staten vinden wij iets meer over de quaestie vermeld. Onbekend is het ons ook, of Lodenstein in zijne predikatie voorwaardelijk gesproken heeft, dan of hij op een bepaald request het oog had; in het laatste geval was het misschien dat, waarbij vernietiging van de acte van 1660 tegen Teellinck en Van de Velde werd verzocht, door den kerkeraad den 17den Augustus ingediend [1]), en waarop werkelijk den 23sten September nog geen antwoord was ontvangen.

Dat de nieuwe regeering volstrekt niet gezind was om zich buiten de kerkelijke aangelegenheden te houden, bleek vooral in Zeeland. Jacobus Koelman, predikant te Sluis, evenals Lodenstein door het denkbeeld van reformatie der kerk bezield, was reeds in 1672 begonnen, deze in twee opzichten door te zetten; hij verklaarde openlijk, op feestdagen niet meer te zullen prediken en gebruikte bij kerkelijke plechtigheden in plaats van formulieren zijne eigene woorden. De kerkeraad was op Koelman's hand; de magistraat der stad wendde zich tot de classis, opdat deze hem tot de orde mocht roepen, doch moest het aanzien, dat zij, na veel over en weder spreken, in September

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 10, 17, 24 Aug., 12 Sept. 1674.

1673 besloot, Koelman's handelwijze te zullen verdragen. Eenige leden der vroedschap beklaagden zich echter bij de Staten-Generaal, die de zaak ter hand namen en van Koelman verlangden, dat hij zich naar de gewoonte zou regelen. Hij weigerde. Het gevolg hiervan was, dat de Staten van Zeeland hem in September 1674 suspendeerden, totdat hij aan den eisch van H. Hoog Mogenden zou hebben voldaan, welke suspensie nog in dezelfde maand door de laatsten werd bekrachtigd, niettegenstaande kerkeraad en classis bij herhaling voor Koelman waren tusschengetreden. Toen deze alleen het prediken naliet, doch met zijne overige ambtsbezigheden voortging, werd het besluit der Algemeene Staten herhaald, Koelman door de gewapende macht daarin verhinderd, en, daar hij bleef weigeren zijnen arbeid te staken, in Juni 1675 uit stad en provincie verbannen, tot zoolang hij eene schriftelijke verklaring zou hebben afgelegd, dat hij zich aan de resolutie der Staten-Generaal onderwierp, hetgeen hij nimmer heeft gedaan [1]). Zeker had de hooge regeering zonder het minste recht zich in deze zuiver kerkelijke quaestie, welke de classis reeds tot een vreedzaam einde had gebracht, gemengd, de uitspraak van een kerkelijk college vernietigd, en zichzelve de beslissing aangematigd. Geen wonder zou het geweest zijn, indien alle predikanten, kerkeraden, classen en synoden van Nederland als een eenig man hadden geprotesteerd tegen zulk eene onwettige handelwijze. Het tegendeel geschiedde; men bewaarde een diep stilzwijgen. Slechts één man in het geheele vaderland verhief „kloekmoedig" zijne stem; die man was Jodocus van Lodenstein [2]), van wien ons verhaald wordt, dat hij „meermaal daar van in groote vrijmoedigheydt

---

[1]) Zie over Koelman's afzetting Theophilus Parresius, a. w. blz. 20—341.

[2]) a. w. voorrede, blz. 8.

gewaagde, ende zulks onder de Staatszonden telde, en bestrafte" [1]). Koelman zelf zegt in eenen brief aan den kerkeraad te Sluis, waarin hij klaagt, dat niemand de Staten over hunne onrechtvaardige handelwijze durft bestraffen, het volgende [2]): „'t Is waar den getrouwen en ijverijgen Man Godts D. Loodensteyn, heeft klaar genoeg en meermaal dat quaadt tot Utrecht bestraft, en uytgeroepen, bijsonder op Vast- en Biddagen". De bewijzen hiervan zijn dan ook in zijne leerredenen voorhanden. Toen de zaak van Koelman nog bij lange na niet tot een einde was gebracht, klonk het reeds uit Lodenstein's mond: „alle Geestelijk gesigt is weg; en daarom vermag 't meedelijden met den uyterlijken toestant van een ergerlijk mensche, al is het vergeselschapt met verlies van duysent zielen, meer om dien te dulden, dan 't medelijden met de Bruyd onses Heeren Jesus, die om haar Dienaar schreyd, vermag, om een Godsalig Man by haar te laten, die conscientie van sekere ordre maakt" [3]). In diezelfde predikatie zegt hij [4]): „De Gemeente tot Sluys, staat den uytwerp van Do. Coelman aldaar te lijden, ter oorsake van zijn vrymatige onderrigtinge en Gebeden, niet om dat hy sondigt tegens eenig Gebod des Heeren, want God nergens geordineert heeft, Formulieren in zijnen dienst te gebruyken: niet om eenig onregtsinnigheyd, want hy is beproeft in de waarheyd: ook niet om eenige ongehoorsaamheyd aan de Kerkelijke ordre, want die en eyschen niet het oplesen der Formulieren van woord tot woord, want niet een Leeraar die dat soo onderhoud, en niet een die daar over berispt word. Maar alleen dat hy die Formulieren. daar niet van woord tot woord,

---

[1]) a. w. blz. 290.

[2]) a. w. blz. 466.

[3]) *Het vervalle Christendom*, blz. 347.

[4]) a. w. blz. 351 v.

gebruykt daar mense nog gewoon is te gebruyken, en een vrye onderrigtinge doet voor 't Avondmaal". Bij eene andere gelegenheid over de feestdagen sprekende, verklaarde hij [1]), dat deze „by tollerantie" zijn toegelaten en beter afgeschaft werden, waarop hij vol verontwaardiging volgen laat: „en nu zouder wel een Predikant om uit zyn dienst raaken die hem daar begint tegen te stellen". Een jaar na Koelman's afzetting, den 5den Augustus 1676, hield hij in zijne vroegere gemeente te Sluis dezelfde leerrede over Hosea 9:12, die wij hem tien jaren te voren te Utrecht hoorden uitspreken en die alles behalve vleiend voor de overheid was [2]). Toen Lodenstein den Staten-Generaal van den kansel eens duchtig de les had gelezen over hunne onwettige handelwijze, namen de Staten der provincie Utrecht de volgende resolutie [3]): „Ter vergaderinge bij verscheijde Leden gecommuniceert sijnde, dat den predicant Lodensteijn op gisteren sijnde de ordinaris maendel. vast, ende Bededagh naerde middagh in St. Janskerck alhier in sijne predicatie verscheijde licentieuse expressien tot grote kleijnachtinge ende disrespect vande hoge Overicheijd deser Landen. hadde gebruijckt: Is goedgevonden de gemelte heren te versoeken het voorsz. gecommuniceerde respectivel. op 't papier te brengen, ende bij geschrifte vervatten midsgaders de heren van de Stad mede te versoecken dat deselve daerjegens behoorlijke voorsieninge willen doen dewelke aengenomen hebben daerinne de gerequireerde orde te sullen stellen". Of deze belofte werd nagekomen, blijkt niet.

De Utrechtsche prediker mocht op den kansel aan zijne verontwaardiging lucht geven, het baatte de gemeente te Sluis

---

[1]) *Het verhoogde Nederland*, blz. 348.

[2]) Zie boven, blz. 212 v.

[3]) *Resolutiën v. d. Staten 's Lands van Utrecht*, 24 Aug. 1676.

zeer weinig, die van Koelman beroofd bleef. In deze droeve omstandigheden zond Lodenstein zijne vorige gemeente eenen brief, gedateerd „1 Aug. 1675" [1]). Liever, zegt de schrijver, ware hij zelf gekomen, doch daartoè geene gelegenheid ziende, wilde hij hen door eenen brief troosten. Ten zeerste smart hem Koelman's afzetting, die alleen heeft plaats gehad, omdat hij zijnen „dienst niet na den sleur, maar geestelijck betrachten" wilde. Dit, zegt hij, „staat noch meer te geschieden, ende is van dat volk (dat het op den letter geset heeft, en door den selven vast meer en meer gedoodet wordt, uyt welken derhalven Godts Geest vast meer en meer verhuyset) niet anders te wachten"; „onse Kerke heeft met haren slender-dienst al langh verdient, dat alle Geestelijke haar ontnomen worden". De toekomst der Gereformeerde kerk, zooals hij zich die voorstelt, namelijk, dat zij alle goede leeraren verliezen en slechts „de woorden der heylige Waarheydt in Catechismus en Confessien" behouden zal, is niet zeer schitterend, maar hij tracht de gemeente van Sluis te troosten met het denkbeeld, dat God zelf nu onder haar zijne schapen wil komen weiden, dat het altijd goed is wat God doet, en dat uit de duisternis het licht zal voortkomen.

Nog eenmaal zond Lodenstein een schrijven naar Sluis. De vroedschap dier stad wilde, dat de kerkeraad in de plaats van Koelman eenen predikant zou beroepen; deze weigerde echter aan dit bevel te gehoorzamen, op grond dat Koelman niet wettig ontslagen was, en werd hierin versterkt door brieven van den afgezetten leeraar. Op de bedreiging der Staten-Generaal, dat, indien de kerkeraad niet voorzag in de vacature, de regeering dit zou doen, zwichtte men [2]). Vooraf evenwel werd het

---

[1]) Theophilus Parresius, a. w. blz. 375—381.

[2]) a. w. blz. 408—470.

advies gevraagd van drie predikanten, die vroeger te Sluis gestaan hadden. Onder hen was Lodenstein, die het zijne gaf bij een schrijven van den 23sten Januari 1676, hetwelk den kerkeraad niet behaagde en ook niet werd opgevolgd [1]), doch hoogst karakteristiek mag genoemd worden voor zijne denkbeelden omtrent het gezag der overheid in kerkelijke aangelegenheden, waarom ik gemeend heb, het merkwaardig stuk in zijn geheel te moeten afschrijven. Het luidt aldus:

„D. Koelman is en blijft ordinaar herder van Gemeynte tot Sluys; en dat point dunkt my, is van zulken gewichte, dat de Kerk daar voor alleen alles moet lijden: want dat opgevende erkent zij recht uit, de overheden macht zouden hebben een herder af te zetten. 2. Meer werk (dunkt mij) behoort gedaan, om zijnen dienst wederom te mogen genieten; ik vinde onder uwe bylaagen wel een schrift, omhelsende een klachte aan de Staaten over haar doen, met by gevoegde verzoek van redres; maar zoude wel willen weeten, of 't zedert meer verzoeken dies aangaande geschiedt zijn, en wat'er ook van zy, thans moest men noch in ernstige klaaglijcke termen versoeken, dat die Hoog Mog. Heeren gelieven de Kerkelijke haar saaken te laten doen, en D. Koelman niet langer met macht verhinderen sijnen dienst onder de Schaapen hem toevertrouwt te verrichten. Ten 3. Dat niet helpende moest men van D. Koelman versoeken, hy woude U L. dienen, met te doen weten, of en wat middelen hem noch mochten toeschijnen, in 't werk gestelt te moeten worden, tot herkrijging van sijn Persoon in U L. plaats. 4. Als'er dán in UL, Dom. Koelmans, en aller Vroomen oogen geen middelen meer voor de handt en waren, om hem tot sijnen dienst wederom te krijgen; dan dunkt my, moest men gaan besluyten, of (als men nu spreekt) gaan versoeken de

[1]) a. w. blz. 491, 493.

beroeping van eenen *Supernumerarius*, of een vierde Predikant; welck versoeck soo toegestaan wordt, soo is het voor de gantsche Wereldt openbaar, dat geen in Koelmans plaats beroepen en wordt. 5. Wort dit versoek niet toegestaan, dan sal men met een wijdtloopige en klaare deductie de Heeren Staten aanschrijven, en betoonen haar onbetaamlijke usurpatie van 't Recht der Kercke, betuygende voor den Heere haar swaare schuldt in desen, en dat gylieden geen deel daarin wilt hebben; en in gevalle gyl. ooit komt tot een verkiesingh en een beroep, dat sulks niet sal geschieden in de plaats van D. Koelman, maar tot besorgingh der zielen, &c. Dit acht ik ten hoogsten noodtsaaklijck, op dat gylieden uw Conscientie quijtet in vermaaningh, betuyging en bestraffingh van U L. Christelijke Overheden, die oock Ledematen der Gemeynte zijn, en derhalven aan welke alles aangelegt moet worden, 't geen de Heere Jesus tot genesing van der menschen zielen bevolen heeft; die plicht zijn wy hen schuldig, en souden sy selfs andersins ten dage des oordeels over ons klagen, aan haar niet aangelegt te hebben, en op dat alsoo publijk werde, ende een yeder weete, hoe verre het van daar is, dat gylieden een Leeraar tot hulpe der zielen roepende, soudet eenigsins toestaan soo een onbetaamlijke handeling, met macht en gewelt aan U L. gepleegt. En dan ten 6 dunkt my, soude men een persoon kunnen despicieren, die voor den tijdt van Dom. Koelmans absentie den arbeydt in des Heeren Wijngaardt voornam, dewelcke men uytdrukkelijk moeste seggen, dat hy soo en voor die tijdt maar beroepen wierdt, om den dienst aan de zielen voor D. Koelman in sijn absentie te vervullen. Ten 7. Doch dit alles met voorweeten, advijs en toedoen van D. Koelman, die ook specialijk gekent moest zijn in het nomineren of dispicieren van een Persoon daar toe (soo het ooyt daar toe komen moeste) want het is sijn zaak, sijn werk, en dienst, die waar te nemen is, en

derhalven hem ten hoogsten daar aan gelegen, of en door wien de selve vervullet wordt; ja my dunckt de aanspraak en bewilliging van, en onderhandelingh met die persoon behoorden door hem te geschieden, op dat voor de gantsche Wereldt bleeck, dat des Kerkenraadts meyningh geensins en was, D. Koelman alsoo te deporteren" [1]).

Uit dit advies zien wij duidelijk, dat Lodenstein aan de wereldlijke regeering in zuiver kerkelijke zaken geen gezag toekent, alsmede dat hij ongeneigd is, zich aan hare beslissing te onderwerpen, en alles op het spel wil zetten, om de autonomie der kerk te redden.

Dat hij Koelman's afzetting niet als een op zichzelf staand feit, maar als de toepassing van een beginsel beschouwde, blijkt uit een geschrift, dat hij naar aanleiding daarvan opstelde, en dat eerst twee jaar na zijnen dood, onder den titel van „Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman, en de Handelingen der Leeraaren, en Overheden omtrent Hem", het licht zag. De eerste samenspraak vangt aan met de behandeling der vraag, of het niet gebruiken der formulieren eene reden mocht zijn om Koelman af te zetten. Natuurlijk wordt deze ontkennend beantwoord. Volgens Lodenstein toch is het letterlijk gebruik van formulieren een „slender-dienst", en is Koelman alleen afgezet, „om dat hy de Manier, of Gewoonte niet en volgt", terwijl Jezus zelf „ons wel duydelijck waarschuwt tegen de gewoonten der Vaderen, by Hem niet ingesteld". Hij houdt het voor ongeoorloofd, dat men „om eene menschelijcke ordre eenes vromen gewisse soude geweld aan-doen, en stond hy niet af, hem uytwerpen", terwijl bovendien de verordening betreffende de formulieren niet een woordelijk gebruik bedoelt, daar anders alle predikanten strafbaar zouden zijn, dewijl niemand ze letterlijk afleest.

---

[1]) a. w. blz. 491—493.

Wij zien hieruit, dat Lodenstein de autonomie van den wedergeboren Christen tegenover kerkelijke gebruiken verdedigt, en het vonnis onrechtvaardig zou hebben geoordeeld, óók wanneer Koelman door eene kerkelijke rechtbank ware afgezet. Maar als hij éénen der samensprekende personen laat zeggen: „Wat segt gy (W. Broeder) hebben de Heere Staten dat gedaan? Dat dunckt my arger en van snooder gevolgen, dan de saake selve, daar wy daar van spraken" [1]) — dan blijkt het duidelijk, dat vooral het ingrijpen der wereldlijke overheid in deze kerkelijke quaestie hem ergerde. Na den aanhef: „'t Swaarste moet 't meeste wegen, en wy van 't wigtigste handelen" wordt dan ook de bedenking geopperd, dat de Algemeene Staten er toe gekomen zouden zijn, „om so notoijr hare handen in des Kerks saken te slaan", omdat de kerkeraad en de classis „in desen haar devoijren niet en souden hebben gedaan". Zij wordt echter wederlegd met de woorden: „dese hebben Hemel en Aerde bewogen (alsmen segt) om D. Coelman te brengen (wat sal ick seggen, tot 't gebruik der Formulieren van woord te woord? dat deden sy selve niet, maar) tot den ouden trant, om te doen gelijck de manier is". Om dit te bevestigen, wordt de loop der procedure in het kort verhaald, en medegedeeld, hoe de classis ten slotte oordeelde, Koelman niet te mogen afzetten en, „de sake van een groot gewigt zijnde, niet alleen, nog so seer om D. Coelman, als wel om 't regt van de Kerk, en aan haar de hoogste Judicature over so notoyr een Kerckelijke sake te behouden", gedeputeerden naar den Haag zond. Dat de Algemeene Staten, in tegenspraak met het besluit der classis, Koelman afzetten, wordt „een van de allerhand-tastelijckste inbreucken van het kerckelijcke Regt, die oyd misschien onder ons geschiet sijn" genoemd. „Hierbij", aldus gaat de spreker voort,

[1]) blz. 3.

„beginne ick al het leed aan D. Coelman aangedaan te vergeten, en my dunckt alles is niets by so een wond in de Croon van Jesus den Coning, welcke hy niet ongewroken en sal laten. Seker, het is ten hoogste te beklagen, dat sulx geschiet van de thans op nieuws aangestelde Regeeringe: Dat sulx de gronden van Barneveld waren in sijnen tijd, en dat de Remonstranten om hare Nieuwigheden in den tijd door te doen dringen, sig daar van dienden, dat blijckt in de Historien, en verhalen ons de Oude: dat ook die Regering-gronden, na de dood van Sijn Hoogheyd Prins Willem, Hoogl. Memorie, en de fameuse Seclusie weder op de baan gebragt te werden, getragtet sijn, en ook geoffend, hebben wy bevonden, besugt, ende daar over den Heere ernstelijck gesogt; Hy woude die Loflijcke Spruyte van Orangie, dat Huys so gemeriteerd van den Staat, en altijd een toevlugt voor de Kercke geweest, ophelpen, en 't roer in de hand geven, in vast vertrouwen dat althoos die gronden, die Jesus Croon so gevoelig raken, daar mede souden neder-geworpen sijn. Dat dan nu nog die gronden in so hoog een top staan, dat is by my op 't hoogste beklagelijck: Want ick en kan dese daad voor gene voorby-gaande aanmercken, gesien de selve, na, en niet tegenstaande so vele vertogen, waarschuwingen, smekingen, &c. mondelijck en schriftelijck gepleegd is, dat men wel mercken kan, uyt wat grond sulx spruytet, en dat die oude Barneveldische, en daar na herroepen aard nog absoluyt op den Throon sit" [1]). Nadat Lodenstein nog door den spreker zijne afkeuring had laten te kennen geven, dat de kerkelijken tegen de handelwijze der overheid zich niet openlijk verzetten, voegt zich een derde bij het onderhoud, en wordt de vraag aan de orde gesteld, hoe leeraars, kerkeraden, classen en synoden zich ten opzichte van de onwettige handeling der hooge regeering

[1]) blz. 11 v.

hadden moeten gedragen. Natuurlijk is hierop Lodenstein's antwoord, dat men de overheidspersonen had moeten bestraffen, waarschuwen, censureeren, i. é. w., dat men op hen, als leden der kerk, de tucht tot het uiterste toe had moeten toepassen, waarbij in het breede gesproken wordt over haar wezen, waaromtrent wij des schrijvers denkbeelden kennen [1]). De tweede samenspraak begint, na eenige gedachtenwisseling tusschen twee van de drie personen over den treurigen toestand van Zion en het gebrek aan verlichting, met het verkondigen van Utrecht's lof, omdat in die stad de practijk der godzaligheid zoo krachtig werd geleerd, en vandaar eene reformatie der kerk zou kunnen en moeten uitgaan. Daar, zoo meent één der sprekers, zal Koelman dan ook veel hulp en steun gevonden hebben. Het tegendeel was echter het geval geweest. De drie personen bespreken eerst de bejegening, die Koelman te Rotterdam had ondervonden. Hier was hij namelijk oefeningen gaan houden, wat de kerkeraad hem verzocht had na te laten, op grond van een besluit der Zuid-Hollandsche synode van 1669, dat eenen predikant van elders verbood, in eene of andere plaats oefeningen te houden zonder medeweten van den kerkeraad. Deze resolutie wordt onbillijk genoemd, en aan dit verwijt kracht bijgezet door de woorden: „En of de Heere Jesus selve in so een plaats quam, Hy en soud daar geen oeffeningen mogen doen". Op grond van deze redeneering concludeert de spreker, „dat sulcke seer onbillijcke Resoluten sijn", om daarna te betogen, dat, indien de kerk verordeningen maakt, door welke de „stigtinge van Jesus Koningrijck oogenschijnelijck wierde verminderd", men niet genoodzaakt is, „sulcke goed te keuren, om dat de Moeder de Heylige Kerck, dat so verstaan had." Hierop vraagt hij: „of soud men altijd

[1]) Zie boven, blz. 149—151.

van ongehoorsaamheyd beschuldigen mogen, die sulcke ordres met notoyre bevordering van gem. Koningrijck quamen te overtreden"? Naar aanleiding van dit bijzondere geval wordt nu in het algemeen gehandeld over de bindende kracht van synode-besluiten, met meerderheid van stemmen genomen, tegenover welke, zooals wij vroeger zagen [1]), Lodenstein de autonomie van den wedergeboren Christen tracht te handhaven. Om zijne meening te staven, voert hij aan, dat eenvoudige handwerkslieden zich in de 16de eeuw wel verzet hadden tegen de verordeningen der Roomsche kerk, iets wat de Reformatoren goedkeurden. Nadat men de behandeling van Koelman te Rotterdam eenigszins breedvoerig besproken heeft, wordt één der broeders uitgenoodigd, te verhalen, hoe het te Utrecht met hem afliep. Deze deelt mede, dat aldaar slechts twee predikanten, van welken den één voorzeker Lodenstein was, genegen waren, hem in hunne beurt te laten optreden. Den eersten keer predikte hij werkelijk, doch de vroedschap verhinderde, dat het ten tweeden male geschiedde, terwijl de provinciale synode van 1676 besloot, dat men Koelman in de geheele provincie niet op den kansel zou toelaten. Naar aanleiding hiervan komt de vraag weder ter sprake, of Koelman de kerkordening overtreden heeft door het achterwege laten der formulieren, en wordt geklaagd, dat om zulk eene kleinigheid een vroom leeraar wordt afgezet, terwijl zij, die zich aan ergerlijke zonden en slechte waarneming van hun ambt schuldig maken, niet uit hunnen dienst verdreven worden. Met eene reeks van klachten over gemis aan en haat tegen Gods geest en diens werkingen in de Gereformeerde kerk en over de verkeerde meening, alsof letterkennis hetzelfde ware als de kennis der waarheid, eindigt deze samenspraak, onvoltooid, omdat de ziekte,

[1]) Boven, blz. 152 v.

uit welke hij niet weder herstelde, den schrijver de pen uit de hand deed vallen.

Behalve in dit geschrift, liet hij zich over Koelman's afzetting hooren in „Een t'Samenspraak, nopende de zaak der Formulieren van gebeden, ende onderrichtingen, en de poogingh daar ontrent van D. Jacobus Koelman, Predikant tot Sluys in Vlaanderen", die echter verloren schijnt [1]), en voorts in zijne „Beschouwinge van Zion" [2]). Het is onlangs geschied, zoo schrijft hij daar, „dat seker vroom Leeraar, om dat hy de gemeene Formulieren niet gebruyken wilde, aangesegt wierd, hy en konde dan geen Predikant zijn. Seker (dagt ik) gy doet Gods geboden wel te niet met uwe insettingen, want de Heere God heeft in sijn Woord en door sijn Geest aan dien man geleerd in betoninge des Geests in sijn dienst te handelen, en over-sulks, tot yder, hen voor komende, na gelegentheyd der saken en personen te spreken, 't welk als hy verstaat door die formulieren niet te konnen doen so als de Heere hem voor komen laat, so is 't hem Gods gebod, na gelegentheyd te spreken. Maar siet, gy hebt een ordre, dat yder Leeraar die formulieren gebruyken moet (als 't so ware, dat nog al te besien stond) en na die ordre moet hy Kerkelijk sterven, wat is dat anders als regulen onder schijn van ordre meer besorgen dan Gods geboden? Een slordig Predikant ergens, somtijds van dronkenschap of nog erger beschuldigt, wat eene redelijke en sagtmoedigen weg gaat men met die in? hoe vele maanden en jaren werden sy geduldet, tot dat sy honderden in 't verderf mede gesleept hebben; maar laat een Man verstandig en geleerd Gods Geest hebben (zijnde daar door exemplaarlijk Godsalig van leven, seer arbeydsaam, en door dien arbeyd van veel vrugts in Jesu

[1]) Zie boven, blz. 69.

[2]) blz. 232.

Gemeynte) ende maar tegen de minste ordre misdoen, altoos in d'oogen van d'Oversten, de Kerk is in last, en gaat wis onder, so dien man niet effectivelijk geweert en werd, en sijn vonnis is binnen weynig dagen gereed".

In twee opzichten is Lodenstein's partij kiezen voor Koelman belangrijk. Ten eerste oordeelt hij hem niet strafbaar voor welke rechtbank ook. In de plaats van de formulieren, aldus argumenteert hij, stelt Koelman geheel en al eigene woorden, die echter zakelijk met deze overeenkomen. Geen enkel leeraar gebruikt de formulieren letterlijk, en dus is hier slechts eene quaestie van meer of minder. Die redeneering is volkomen juist. Doch de tweede oorzaak van Koelman's afzetting was, dat hij de feestdagen niet houden, en dus op deze niet prediken wilde. Hierover rept Lodenstein bij de verdediging van zijnen collega geen enkel woord; het heeft den schijn, alsof Koelman alleen van zijn ambt werd ontzet om het niet gebruiken der formulieren. Vanwaar dit stilzwijgen? Wij kunnen niet denken aan onbekendheid met het feit bij den man, die zoo vertrouwd was met den verbannene, en zoo goed op de hoogte der zaak blijkt te zijn geweest. Mogen wij hier eene gissing wagen, het zou deze zijn, dat Lodenstein's hooge ingenomenheid met Koelman, die, naar zijne meening, tot het getal dergenen behoorde, die door Gods geest verlicht waren, hem dezen ambtgenoot, het mocht kosten wat het wilde, deed vrijspreken. Dit viel gemakkelijk bij de formulierquaestie, maar te beweren, dat een waarlijk wedergeboren leeraar zich gerust van de kerkelijke verordening betreffende de feestdagen mocht ontslaan, zou al te dwaas hebben geklonken, al mocht Lodenstein zelf de afschaffing der feesten wenschen. Door nu geheel te zwijgen van de tweede oorzaak van Koelman's afzetting redde hij zich zeker uit eene moeilijkheid, doch op eene wijze, die wij niet kunnen goedkeuren.

Maar Koelman mocht schuldig zijn of niet, dat hij uit zijne bediening was ontzet door de wereldlijke overheid en dat deze dus in eene kerkelijke quaestie had beslist, was Lodenstein zeer tegen de borst. Wanneer hij zich hierover meer dan scherp uitlaat en synoden, classen en kerkeraden aanspoort om zich openlijk te verzetten en de leden der Algemeene Staten te waarschuwen, te bestraffen, van het avondmaal te houden, ja, bij weigering om het vonnis in te trekken, den ban toe te passen, dan zien wij in hem den onvermoeiden strijder voor de autonomie der kerk.

Onvermoeid. Dit is een juist epitheton voor den Utrechtschen leeraar. In de hoofdstad van het Sticht moesten tijdens zijne laatste ziekte twee predikanten beroepen worden. Wij weten van hoeveel belang het was, wie men koos. Lodenstein zelf kon natuurlijk daarbij niet tegenwoordig zijn, maar in den kerkeraad, „met de Diakonen vergaedert sijnde tot nominatie van vier predikanten, is eerst voorgelesen een brief van D. Lodesteijn dienende om de vergaederinge te recommanderen, dat doch wtgesien werde na mannen vol des H. Geests" [1]). Wie men uit dit viertal beriep, was hem ook geenszins onverschillig, want de dispectie van twee predikanten had plaats „na oplesinge eens briefs van D. Lodenstein" [2]), en hij mocht nog beleven, dat beiden door de vroedschap werden geapprobeerd [3]).

In zijnen strijd voor de autonomie der kerk doet Lodenstein zich kennen als gestreng Calvinist. Dien strijd had hij kunnen voeren, ook al ware hij geen Piëtist geweest. De Roomsche kerk heeft te allen tijde als haar ideaal beschouwd, den Staat te brengen onder de Kerk; de Luthersche kerk van

---

[1]) *Acta v. d. kerkeraad*, 28 Juni 1677.

[2]) *Acta v. d. kerkeraad*, 6 Juli 1677.

[3]) *Vroedschapsnotulen*, 9 Juli 1677; *Acta v. d. kerkeraad*, 13 Juli 1677.

Duitschland plaatste zich vrijwillig onder bescherming der vorsten, bracht op hen grootendeels de macht der bisschoppen over en huldigde dus in menig opzicht het beginsel, dat de Staat boven de Kerk is; de Gereformeerde kerk eindelijk wilde noch heerschen, noch beheerscht worden; haar ideaal was: de Staat naast de Kerk. Dit was echter, ook in ons vaderland, niet zoo gemakkelijk te verwezenlijken. Het Calvinisme was te nauw verbonden met ons volksbestaan, de belangen van den Staat waren te vaak dezelfde als die der kerk, dan dat de wereldlijke overheid niet zou hebben beproefd, hare beslissende stem in kerkelijke zaken te doen hooren. Tot hen, die getracht hebben, het Calvinistisch beginsel volledig te handhaven en toe te passen en de inmenging der wereldlijke regeering in de aangelegenheden der kerk te doen ophouden, behoort ook Lodenstein. Evenmin als hij het stilzwijgend kon aanzien, dat de kerk beheerscht werd, evenmin wilde hij haar over de wereldlijke regeering doen heerschen, iets, waarvan zijne „Geestelijck-slaperige" tijdgenooten, die de „Kerckelijcke Maght" voor eene „pauselijcke hierarchie, dwinglandij, tijrannije" houden, hem beschuldigden [1]). Dit zien wij duidelijk uit zijne denkbeelden over de kerkelijke tucht, waarbij hij in den overheidspersoon tusschen het ambt en het Christelijk leven zeer scherp onderscheid maakt. Hoe weinig hij er naar streefde, den Staat onder den invloed der kerk te brengen, blijkt uit eene voor die dagen, toen in ons vaderland zoowel als elders tot het bekleeden van een ambt het lidmaatschap der heerschende kerk vereischt werd, merkwaardige uitspraak in zijne „Beschouwinge van Zion". Zij luidt [2]): „Nopende dat binden der Ampten aan 't Lidmaatschap van de Kerk: Ick beken, dat sulks my altijd wat mishaagt heeft". In

---

[1]) *Vanden Bogaarts Laatste Uyren*, blz. 133 v.

[2]) blz. 198.

deze gewoonte zag hij eene belemmering, om Kerk en Staat onafhankelijk van elkander te doen worden, eene oorzaak van de gedurig voorkomende conflicten tusschen beiden, ja een verderf voor de eerste, omdat „yder, die maar na so een ampt stond, hy was dat hy was, tot Lidmaat der gemeynte wierd aangenomen. Want", zegt hij, „so raakt de Kerk vol veynserds, ja God- en Heyl-lose Menschen. Te meer, also so ligt niet uytgeworpen en konnen werden, dewijl (haar ampt daar aan hangende) sy Hemel en aarde bewegen, ende daar de Kerk schijnt de dispositie over die ampten te krijgen, verwerven sy gehoor en hulp, insonderheyd bij hare Amptgenoten, die dan de Magt of selve hebben, of aan de hand hebben de Kerke de voet dwars te setten". Gulden woorden, wel geschikt om den strijd van den Utrechtschen leeraar voor de onafhankelijkheid van Kerk en Staat in het ware licht te plaatsen en ons den zedelijken ernst, die daarin doorstraalt, hoog te doen waardeeren.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

LODENSTEIN'S INVLOED.

Wie mij tot hiertoe is gevolgd, zal zich wel niet verwonderen, dat ik mijne monographie over Lodenstein met een Hoofdstuk onder bovenstaanden titel besluit. Indien iemand, dan heeft deze Utrechtsche leeraar invloed wenschen te oefenen, niet om zichzelven eenen grooten naam te verschaffen, maar om bij zijne tijdgenooten waarachtige vroomheid en reinheid van leven te bevorderen. Dat die invloed niet gering is geweest, zal ons spoedig blijken.

Lodenstein's levensbeschrijver [1]) zegt van hem, dat „die groote Reformateur der Seeden" veel vrucht gezien heeft van zijnen dienst, en groote verandering veroorzaakt heeft in het bedrijf en gemoed zijner toehoorders. Aangaande zijne werkzaamheid in zijne eerste gemeente te Soetermeer wordt ons medegedeeld, dat „de vrucht sijner bediening niet alleen vertoont wierde in dat aansienelijk Dorp, maar ook in de Plaatsen daar rondomme",

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 21.

en dat het hem gelukte, ook hen te winnen, „die sijnen preciesen wandel en pieuse Reformatie, te vooren, wel hadden soeken te stuyten" [1]). Het gerucht hiervan, zegt een zijner tijdgenooten, verbreidde zich „selfs over Zee, sulx hy tot Sluys in Vlaenderen beroepen wierd" [2]). In deze plaats ondervond hij „een sonderlingen Zegen; sulx hy aldaer heeft helpen stigten een *Geestelyk Huys*, door een gevoelige bekeering, onder de Borgeren, Raeuwe Soldaten en Officieren" [3]), waarmede het bericht overeenstemt, dat een „nieuw leven veroorsaakt wierde, niet alleen in die, maar ook in de na-by-gelegene Landstreeken" [4]). Zijn lijkredenaar [5]) getuigt omtrent zijne werkzaamheid in deze twee gemeenten, dat hij „in beyde soodanigen zeegen gehad heeft, over sijn dienst, dat het kennelijk wierd, dat de Heere met hem was, en mede wrochte, niet alleen in die plaatse daar hy Predicant was, maar by-na in alle plaatsen, daar ontrent gelegen; en 't scheen als of 'er een nieuw geestelijk leven quam onder den Volke, waar van den glans, daar omtrent, noch lange na sijn vertrek is gebleven, en waar van wy", zegt hij, „(wordende daar na in die selve Landstreeke beroepen) noch veele gesegende voetstappen gevonden hebben". Deze getuigenissen zijn zeker wel in staat, om ons te doen zien, hoeveel invloed Lodenstein reeds geoefend had vóór hij te Utrecht kwam, in welke stad hij gedurende het grootste en belangrijkste deel zijns levens arbeidde.

Hier, zegt Van der Hooght [6]), „kreeg hy, door sijne onge-

---

[1]) a. w. blz. 26.
[2]) Leydekker, a. w. blz. 8.
[3]) t. a. p.
[4]) v. d. Hooght, t. a. p.
[5]) v. Rijp, a. w. blz. 4.
[6]) a. w. blz. 27.

woone gaven en yver, een grooten opgang onder de Gemeente", hetgeen blijkt uit het druk bezoek van de oefeningen, viermaal per week door hem gehouden [1]), en uit zijne eigene verklaring [2]), dat zijn dienst „van soo veel vrugts" was, dat het „den tegenpartyen leed is". Wordt ons medegedeeld, dat, waar Lodenstein verkeerde of zijnen dienst vervulde, een geheel nieuw leven kwam [3]), dit stemt overeen met een ander bericht omtrent den grooten indruk, dien hij gedurende zijn verblijf te Rees als gijzelaar door zijne gebeden en oefeningen op de soldaten en vijanden maakte [4]).

Niet tot de plaatsen, waar hij persoonlijk vertoefde, bleef zijn invloed beperkt. Lodenstein, zegt Kruger, was een „blinckende Kroone", wier glans „door het gantsche Land blonck"; over hem werd in alle provinciën van Nederland met grooten lof gesproken, uit andere steden kwam men naar Utrecht om hem te hooren prediken [5]), ja dikwerf bezochten hem vromen uit verwijderde plaatsen, „om met hem van den Jehova en Hemelsche saken, ook van den staat van haar zielen te spreken" [6]).

Doch wij kunnen ook wijzen op bepaalde personen, die den invloed van den Utrechtschen Piëtist hebben ondervonden. Melchior Leydekker verklaart [7]), door diens leerredenen opgewekt

---

[1]) a. w. blz. 42.

[2]) *Corte Aanmerckingen*, Utr. 1667, blz. 4.

[3]) v. d. Hooght, a. w. blz. 45.

[4]) Kruger, a. w. blz. 11.

[5]) a. w. blz. 8.

[6]) v. Rijp, a. w. blz. 23. De laatste maal, dat ik dezen naam neerschrijf, deel ik mede, dat hij eigenlijk „v. Ryp" had moeten luiden, en tevens, dat boven, blz. 13, noot 2, in plaats van „Utr. 1677", moet gelezen worden: „Amst. 1718", naar welke editie ik doorloopend heb geciteerd.

[7]) a. w. blz. 1.

te zijn tot de beoefening der „Practikale Studien". Van der Hooght zegt [1]), diens „Openbare Leeringen" te hebben gehoord „tot vrucht mijner ziele". De groote jurist Ulricus Huber, die in 1654 te Utrecht in de rechten studeerde en gedurende dat jaar een discipel was van Lodenstein en Van den Bogaart, verhaalt, dat hij in dien tijd dé beginselen der wedergeboorte heeft ondervonden [2]), en het was zeker de invloed van de richting zijner beide leermeesters, die hem in later dagen een werkzaam aandeel in den strijd tegen Roëll deed nemen [3]). Behalve deze drie mannen kunnen wij twee anderen noemen, evenals Lodenstein door het denkbeeld van reformatie der kerk bezield, die zeker mede onder diens invloed hebben gestaan, Wilhelm Brakel, die zoo hoog liep met de liederen van den Utrechtschen leeraar [4]), en Jacobus Koelman, wiens studietijd aan de Stichtsche hoogeschool voor een deel samenviel met Lodenstein's werkzaamheid te Utrecht, terwijl wij reeds meer dan eens gewag hebben gemaakt van het voortdurend vriendschappelijk verkeer tusschen hen beiden. Of Lodenstein ook op Labadie, gelijk deze op hem [5]), eenigen invloed heeft geoefend, valt niet te bepalen; dat hij en zijne denkbeelden bij het gezelschap te Herford niet onbekend waren, blijkt duidelijk, als Yvon zich tot rechtvaardiging van verschillende kloosterachtige instellingen bij de Labadisten op Lodenstein's „Beschouwinge van Zion" beroept [6]). Bovendien vergete men niet, dat de Utrechtsche prediker voor den

---

[1]) a. w. blz. 22.

[2]) Vitringa, *Oratio funebris in excessum Ulrici Huber*, Fran. 1694, p. 43 sqq.

[3]) Zie Mr. W. B. S. Boeles, *Gesch. der Franeker Hoogeschool*, dl. II, blz. 224.

[4]) Van Eenhoorn, a. w. dl. IV, blz. 447, de noot.

[5]) Zie boven, blz. 153, 171.

[6]) *Leere van den Doop*, blz. 230.

voormaligen leerling der Jezuïeten den weg had bereid, waarvan een tijdgenoot getuigenis aflegt door te zeggen, dat „de voornaamste disciplininnen van D. Lodesteyn haer niet ontsien hem [Labadie] in Zelant te komen vinden" [1]).

Wij moeten thans de aandacht vestigen op de navolging, die Lodenstein's denkwijze over de sacramenten vond. Wat zijne verandering van het doopformulier betreft, werd zijn voorbeeld in het begin der 18de eeuw door vier predikanten te Utrecht, met betrekking tot de eerste vraag, gevolgd [2]). Of zijne eigenaardige opvatting van het avondmaal ingang heeft gevonden, kunnen wij niet met zekerheid bepalen; zelfs zegt Van der Hooght [3]), niet te weten, dat er in de Gereformeerde kerk iemand was, die Lodenstein in zijne beschouwing van het avondmaal volgde. Juist deze opzettelijke ontkenning wekt vermoeden, dat wij hier te doen hebben met eene „oratio pro amico". Blijkens een vlugschrift dier dagen [4]) was de naam „Lodestinist" in 1674, dus een jaar nadat onze Utrechtsche leeraar met zijne genoemde opvatting openlijk voor den dag was gekomen [5]), evenzeer een gebruikelijke scheldnaam als die van Voetiaan, Coccejaan, Labadist enz., terwijl wij dien vóór het genoemde jaar nergens aantreffen. Of deze naar aanleiding van den bijval, dien Lodenstein's weigering om het avondmaal te bedienen vond, in de wereld is gekomen, en dus hen aanduidt, die zich, hetzij om niet aan te zitten met onwaardigen, hetzij omdat zij zichzelven onwaar-

---

[1]) *J. van Lodenstein wederleyt*, blz. 10. Zoo oordeelt ook Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 229.

[2]) Ypeij en Dermout, a. w. dl. III, blz. 261—263.

[3]) a. w. blz. 96.

[4]) *Raedt der Oudtsten en Oprechtsten Israëliten aen Rehabeam, ofte Rehabeams Raedt vermeerdert en verbetert*, Amst. 1674, blz. 11. Beschreven *Pamfletten-catal.* Fred. Muller, N°. 7178.

[5]) Zie boven, blz. 171.

dig achtten om het sacrament te genieten, van het avondmaal onthielden, blijkt niet. Van der Hooght ontkent dit zelfs, als hij verhaalt [1]), dat hij nu en dan hoorde spreken van „een seker Volk in onse Gereformeerde Kerke, welke men noemt Lodensteynsche V..... of Lodensteynsche C.....", doch dat hij niet wist, waarom men deze onderscheiding zou maken, daar Lodenstein volkomen rechtzinnig was. Hierop wordt zijne weigering om het avondmaal uit te reiken in herinnering gebracht. Van der Hooght wijst echter de meening af, alsof dit aanleiding zou hebben gegeven om van „Lodensteiners" te spreken, door te zeggen, dat niemand hem in zijne beschouwing volgt, en zij, „die men noemt Lodensteynsche van dit stuk geen de minste zwarigheyd toonen te maken". Hij acht dan ook dien naam overbodig, en meent, dat hij, indien men hem wil bezigen, niets anders kan aanduiden dan menschen, „die niet volmaakt zijn, maar die wel volmaakt wenschten te wesen. Sy verstaan en sy soeken haar selven in-te-prenten, dat de menschen in haar eygen oogen geheel Niet moeten wesen; op dat God de Heere de Eer van alles hebbe. Sy zijn Vyanden van Tyd-korters, en sy soeken den tijd uyt-te-kopen tot Godsalige Oeffeningen. Sy soeken te wandelen voorsichtig, dat is, uytnemende, nauw, neerstelyk, sorgvuldiglyk welgeschikt en uytgesocht. Sy soeken voor God te leyden een heylig leven; met eenen grooten yver en bysondere gestadigheyd, sig afsonderende van de godloosheyd en van de boose seeden der wereld. Haare Oeffeningen in Gods-dienstige Plichten hebbense op een gesette wijse. In de Kerk zijnde, toonense datse aldaar een heyligen God sien". Op dezelfde manier gaat deze beschrijving voort, die eindigt met de woorden: „Is'er dan eenig Volk in de Gereformeerde Kerke, dat men Lodensteynsche mag noemen; soo

[1]) a. w. blz. 94 v.

moet het sulk volk wesen, als nu beschreeven is"[1]). Welken zin, zoo vragen wij, heeft het hier tusschengevoegde betoog, dat men in geen geval bij het woord „Lodensteiners" kan denken aan menschen, die de meening van den Utrechtschen prediker omtrent het avondmaal zijn toegedaan, indien dit niet juist het punt was, waarop het aankwam? Hier komt nog bij, dat een tijdgenoot van Van der Hooght[2]) het niet eens is met diens definitie van den naam, ofschoon hij er geene andere voor in de plaats stelt. Dat Lodenstein's volgelingen nog wel door iets anders gekenmerkt werden dan door het streven naar volmaaktheid, blijkt, als een pamfletschrijver zegt[3]), dat „mense van de andere ledematen kan onderscheyden", doordien zij „den Geest als *een fundament van het geloof stellen*, ende niet als een nootsaeckelicke saeck, waer door de vooroordeelen, passien, ende 't quaet gebruyck van de faculteyt van ons verstandt alleenlick kan wegh genomen worden". Zoolang de geschiedenis ons geene gegevens aan de hand doet, die ons met meer zekerheid een oordeel kunnen doen vellen, achten wij het waarschijnlijk, dat de naam in het algemeen de geestverwanten van den Utrechtschen Piëtist aanduidt, doch naar aanleiding van het genoemde feit in de wereld is gekomen.

Konden wij als met den vinger hier en daar den invloed van Lodenstein tijdens zijn leven aanwijzen, wie zal dien, welken hij nog na zijnen dood in stilte heeft geoefend, met juistheid beschrijven? Dat deze niet heeft ontbroken, bewijzen het aantal drukken, dat het meerendeel zijner werken beleefde, en de getuigenissen, die wij daaromtrent uit den tijd na zijn overlijden bezitten, van welke ik een drietal wil mededeelen. Melchior

---

[1]) a. w. blz. 96—101.

[2]) Rabus, a. w. blz. 166.

[3]) *J. van Lodenstein wederleyt*, blz. 8 v.

Leydekker zegt [1]): „Zyn werk was ook gezegent, en lang na zyn dood bleven de vrugten daer van in de herten en gedagtenisse der Toehoorders"; Van Eenhoorn [2]) verklaart zeventig jaar na Lodenstein's heengaan, dat bij de Christenen zijner dagen diens naam en aandenken nog in eere waren, en Corn. Brinkman [3]) zegt in het jaar 1779 van hem: „wiens gedachtenis, al groote honderd Jaaren lang, in kragtigste en overvloedige Zeegening geweest is".

Tot hiertoe hebben wij ons slechts op Nederlandschen bodem bewogen, doch binnen deze grenzen bleef Lodenstein's invloed niet beperkt. Kruger, een Duitscher van geboorte [4]), deelt ons mede [5]), dat „dese Kroone [Lodenstein] niet alleen binnen onse Land-paelen, maer oock buyten deselve heeft geblоncken", waarop hij volgen laat: „O desen glans is al lange tot vreemde Natien over gekomen, wat in andere Landen geschied is kan ick niet weten, maer van Duytsland kan ick getuygenisse geven. Hy mijnen Waerden Vader is een van de grootste reden geweest die my nae Utrecht getrocken heeft". Dit bericht is van veel belang, daar het ons leert, dat Lodenstein's naam bij onze Oostelijke naburen zulk eenen goeden klank had, dat jongelingen uit hun midden naar Utrecht kwamen, om dezen leeraar te hooren. De representanten van het Piëtisme in de Gereformeerde kerk van Duitschland hebben dan ook bijna allen zijnen invloed ondervonden. Theodor Untereyk [6]) studeerde (1654—1657) te Utrecht, waar hij een getrouw volgeling werd van Lodenstein en Van den Bogaart, welke beide mannen hij zich tot

---

[1]) a. w. blz. 22.

[2]) a. w. blz. 199 v. de noot.

[3]) *Boet-predikatien*, voorrede, blz. 1.

[4]) Zie de opdracht vóór zijn a. w.

[5]) a. w. blz. 8.

[6]) Geb. 1635; gest. 1693.

voorbeeld koos en door wier prediking hij tot de practijk der godzaligheid gebracht werd. In navolging van den eerste hield hij sedert 1665 wekelijksche oefeningen en drong hij op vroomheid des harten aan, doch keurde de weigering van zijnen leermeester om het avondmaal te bedienen af[1]). Van eene tegenovergestelde meening was in dit opzicht Joachim Neander[2]), die Lodenstein's beschouwing omhelsde, en te Dusseldorf den geloovigen aanried, zich van het avondmaal te onthouden, zoolang daaraan door ieder zonder onderscheid werd deelgenomen. Evenals Untereyk ondervond hij van den Utrechtschen Piëtist, ofschoon hij hem niet persoonlijk gekend heeft, den invloed, die vooral zichtbaar is in zijne geestelijke liederen, welke hem tot den vader van het Duitsche kerkgezang hebben gemaakt[3]). Geheel met die van Lodenstein kwam de richting overeen van Samuel Nethenus[4]), die, niet verre van de grenzen van ons vaderland geboren en zijne opleiding aan de hoogeschool te Harderwijk ontvangen hebbende, door de schriften van den Stichtschen leeraar en diens geestverwanten was opgewekt tot vroomheid des levens, en haar, op dezelfde wijze als Lodenstein te Utrecht deed, ingang bij het volk zocht te verschaffen. Hoe hoog deze discipel den meester schatte, zien wij hieruit, dat hij hem „den köstlichen Mann Gottes" noemde. Eene reis, in 1669 door hem naar Nederland gedaan, op welke hij ook Lodenstein bezocht, versterkte in hem de overtuiging, dat eene reformatie der kerk noodzakelijk was. Van hoeveel invloed het verkeer met den genoemden prediker op Nethenus is geweest, blijkt duidelijk, daar hij bij het doorzetten zijner hervorming de dooplitur-

---

[1]) Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 302 f. 305, 308.

[2]) Geb. 1650; gest. 1680.

[3]) a. a. O. Bd. II, S. 338, 350 f.

[4]) Geb. 1628; gest. 1700.

gie veranderde en weigerde het avondmaal langer te bedienen, omdat zijne gemeente het onwaardig was. Niet straffeloos evenwel, zooals zijn meester, kon hij zich deze vrijheid veroorloven, maar moest haar bekoopen met verlies van zijn ambt [1]).

Door deze mannen had de richting, in Nederland door Lodenstein en Labadie, ieder op zijne wijze, voorgestaan, reeds ingang gevonden in alle groote steden der Rijnprovincie, toen Friedrich Adolph Lampe [2]), de bekwaamste Gereformeerde theoloog van Duitschland sedert de Hervorming, optrad [3]). Op hem heeft Lodenstein middellijk belangrijken invloed geoefend. Zijn grootvader van moeders zijde, Zeller, was predikant te Rees tijdens het verblijf aldaar van den Utrechtschen leeraar als gijzelaar der Franschen, en werd door hem tot eene innerlijke vroomheid opgewekt, welke hij op zijnen kleinzoon, dien hij reeds als driejarigen knaap tot zich nam en gedurende eenigen tijd opvoedde, overplantte [4]). Lampe rekent Lodenstein dan ook tot de voortreffelijksten onder hen, die eene opwekking van het Christelijk leven hebben tot stand gebracht, roemt hem hoog, omdat hij niet tot separatisme vervallen was, sloot zich later, als hoogleeraar te Utrecht, nauw aan bij den kring van vromen, die aldaar na Lodenstein's dood onder den naam van „ernstigen", „fijnen" of „Lodensteiners" was blijven bestaan, en noemt den Stichtschen Piëtist als één zijner voorbeelden [5]). Toch verschilde de theologische richting dezer beide mannen zeer; Lodenstein stond aan de zijde van Voetius, Lampe aan die van Coccejus.

---

[1]) a. a. O. Bd. II, S. 360, 371; Heppe, a. a. O. S. 466—468.

[2]) Geb. 1683; gest. 1729.

[3]) Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 398—403.

[4]) a. a. O. Bd. II, S. 172, 403 f.; Herzog, *Real-Encyklopädie*, Bd. VIII, S. 184.

[5]) Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 411, note 2, 420, 429; Heppe, a. a. O. S. 479.

Het is hier de plaats, om er terloops op te wijzen, dat het Piëtisme en de Ascetiek, in den loop der 17de eeuw in ons vaderland uitsluitend door mannen der Voetiaansche partij beoefend, op het einde dier eeuw bij deze richting verflauwde, en dat de Coccejanen er zich toen meer op gingen toeleggen. De volgelingen van Coccejus, die met hunne theologische denkwijze het Piëtisme verbonden, hadden in Nederland Van Giffen en Johannes d' Outrein tot hunne voorgangers [1]), terwijl in Duitschland deze verbinding bij Lampe volkomen werd.

Ten bewijze, dat Lodenstein's invloed op onze Oostelijke naburen niet gering is geweest, vermeld ik nog, dat zijne liederen werden vertaald door Bartholomaeus Crasselius, die den dichter hoogschatte en, evenals deze, op reinheid des levens aandrong [2]); dat Gottfried Arnold Lodenstein's gedichten en leerredenen in Duitschland verder bekend maakte [3]); dat Johann Heinrich Reitz, de schrijver van de „Historie der Wiedergebornen", zelf verklaarde, een leerling en aanhanger van Lodenstein, zoowel als van andere verbreiders van het levend Christendom te zijn [4]), en dat de gravinnen van Wittgenstein, wier Piëtisme in een zeer zinnelijk enthousiasme ontaardde, zich tot hare verdediging op Lodenstein beriepen [5]). Eindelijk moet ik nog wijzen op den mysticus Gerhard Tersteegen, die onzen Utrechtschen prediker, wiens geschriften nevens den Bijbel, de werken van Thomas a Kempis, Gerlach Petersen en Labadie

---

[1]) Cristophilus Eubulus, a. w. blz. 594; Ypeij en Dermout, a. w. dl. III, blz. 48 v.

[2]) Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 644, 646.

[3]) a. a. O. Bd. II, S. 160, note 1, 164, 703, note 1. Lodenstein's leerrede over Ezech. 37: 7, 8 vinden wij vertaald in zijne *Kirchen- und Ketzerhistorie*, Franckf. a/M. 1729, Th. IV, S. 407—412.

[4]) a. a. O. Bd. II, S. 752.

[5]) a. a. O. Bd. II, S. 775.

zijne geliefde lectuur waren, zeer hoog achtte. Hij verklaart, „dasz auf einem einzigen Blättchen der wahren mystischen Schriften [nl. die van Witsius, Lodenstein, Ursinus, Spener, Stapfer] mehr göttlicher Salbung, Lichts, Raths, Trostes und Friedens für ein Gott suchendes Gemüth zu finden, als manchmal in zehn und mehr Folianten der kraft- und saftlosen Schultheologie". Tersteegen was dan ook een trouw aanhanger en volgeling van den tachtig jaar vroeger levenden Lodenstein, wien hij veel te danken had, en wiens „Uytspanningen" hem tot model strekten voor zijn „Geistliches Blumengärtlein" [1]). Lodenstein's gedicht „Eensaamheyd met God" [2]) werd door hem vertaald en in zijn „Harfenspiel der Kinder Zion" [3]) opgenomen. Eer wij van Tersteegen afscheid nemen, willen wij nog hooren, hoe Max Goebel de verhouding tusschen hem en zijnen Utrechtschen leermeester teekent. Van de Lodensteiners sprekende, zegt hij [4]), dat deze partij, van Nederland uit, „in vielfachen Verzweigungen und Arten sich auch zu uns verbreitet und namentlich in Tersteegen ein neues segensreiches Haupt erhalten hat".

Van eenigen invloed, door Lodenstein op den grooten Piëtist in de Luthersche kerk van Duitschland, den vijftien jaar jongeren Philipp Jacob Spener, geoefend, is historisch niets bekend. Toch beamen wij volkomen het woord van den zoo even genoemden auteur [5]) betreffende den man, wiens beeld wij in de voorgaande bladzijden hebben trachten te schetsen, als hij zegt: „die Früchte seiner Wirksamkeit reichten weit über sein Leben hinaus". In de Gereformeerde kerk,

---

[1]) a. a. O. Bd. II, S. 164, Bd. III, S. 318, 321, 327.

[2]) *Uytsp.* blz. 396—398.

[3]) S. 33.

[4]) a. a. O. Bd. II, S. 177.

[5]) Max Goebel, a. a. O. Bd. II, S. 179.

zoowel van ons vaderland als van Duitschland, heeft Lodenstein door zijnen persoonlijken arbeid, zijne volgelingen en zijne geschriften eene vernieuwing van het Christelijk leven tot stand gebracht, „und ist ihr", om nog eenmaal met Max Goebel [1]) te spreken, „dadurch das geworden, was bald nach ihm in der deutschen evangelisch-lutherischen Kirche Spener geworden ist".

Moge de lezer na volbrachte lectuur, evenzeer als de schrijver, overtuigd zijn, dat Jodocus van Lodenstein eene belangrijke figuur is in de geschiedenis onzer vaderlandsche kerk [2])!

---

[1]) In Herzog's *Real-Encyklopädie*, Bd. VIII, S. 450.

[2]) Toen reeds een groot gedeelte dezer monographie was afgedrukt, verscheen een werk van Ritschl, getiteld: *Geschichte des Pietismus in der reformirten Kirche*, Bonn, 1880, waarin S. 152—194 over Lodenstein wordt gehandeld.

BIJLAGEN.

BIJLAGE A.

GENEALOGIE VAN LODENSTEIN.

(Zie boven, blz. 1, 14.)

In deze Bijlage geef ik vooreerst rekenschap, waarom ik Jodocus van Lodenstein schrijf. De naam wordt door vroegere en latere schrijvers verschillend gespeld, en ook hij zelf is, volgens de gewoonte dier dagen, hierin niet standvastig. Zoo vinden wij in de „Uytspanningen", blz. 430, een vers onderteekend: „J. à Lodensteyn"; de voorrede vóór dezen bundel draagt de onderteekening: „J. van Lodensteyn". In de „Uitspanningen, Tweede deel" en elders treffen wij aan: „J. van Lodenstein". In de Actà van den kerkeraad te Utrecht schrijft hij zijnen naam steeds: „J. van Lodensteijn", doch de brieven en stukken worden aldaar even standvastig door hem onderteekend: „J. van Lodenstein". Nu heb ik gemeend, niet beter te kunnen doen, dan bij mijne spelling zijne handteekening te volgen. Dat zijn voornaam Jodocus was en niet Justus, zooals men eene enkele maal door zijne tijdgenooten geschreven vindt, blijkt, dunkt mij, hieruit, dat hij Joost = Jodocus gedoopt werd [1]), en

[1]) Zie boven, blz. 14, noot 5.

ik van zijne hand nergens Justus, wel Jodocus heb aangetroffen.

Zijne genealogie [1]) heb ik niet hooger kunnen opsporen dan tot zijnen overgrootvader Jan Jansz. van Lodenstein, geboren 16 Maart 1500, gestorven 18 October 1579, die met Jacobmina van Bleiswijk Jacob Arisd^{r}. huwde. Het geslacht Van Bleiswijk was eene zeer oude regeeringsfamilie te Delft; reeds in 1398 treffen wij onder de schepenen aan Dirk van Bleiswijk Claessoen [2]). Jan Jansz. van Lodenstein was de vader van Cornelis Jansz. van Lodenstein, geboren 2 Juli 1552 en gehuwd met Sophia van der Meer Joostensd^{r}., uit een geslacht, welks leden herhaaldelijk onder de schepenen van Delft voorkomen. Zij waren de ouders van Joost Cornelisz. van Lodenstein [3]), geboren 7 Januari 1584, overleden 21 April 1660, den vader van onzen Jodocus. Hij bekleedde verschillende aanzienlijke betrekkingen in zijne vaderstad; in 1639 werd hij veertigraad, was in 1640, 1641, 1642, 1647 en 1648 schepen, in 1644 weesmeester, in 1653 en 1654 burgemeester en in 1650 thesaurier, en huwde 6 October 1613 Maria Dirksd^{r}. van Voorburch, geboren 10 November 1587, overleden 11 Juni 1667. Jodocus' grootouders van moeders zijde waren Dirk Jacobsz.

---

[1]) Tot samenstelling hiervan gebruikte ik Mr. Willem v. d. Lely, *Naamen, Wapenen en Stam-deelen der Edele Agtbaare Heeren Veertigh-raaden ende Vroedschappen der stad Delft;* dezelfde, *Namen en Wapenen der Ed. Agtbaare Heeren Veertigh Raaden der stad Delft.* Beide werken berusten in HS. op het stedelijk Archief te Delft, en van deze werd mij welwillend inzage verleend door Mr. J. Soutendam, Secretaris dier stad. Verder raadpleegde ik nog de *Beschrijving der stadt Delft*, Delft 1729, benevens de *Uytspanningen* en de opdrachten vóór andere werken van Lodenstein.

[2]) *Beschrijving der stadt Delft*, blz. 103, kol. 2.

[3]) Witsen Geysbeek, a. w. dl. IV, blz. 205, voegt aan den naam toe: „gezegd Baerendrecht".

van Voorburch, geboren 1560, gestorven 5 Mei 1638 en Catharina Adriaensdr..... [1]), geboren 1563, overleden 28 Augustus 1624.

De ouders van onzen Jodocus hadden, behalve hem, nog twee zonen en drie dochters, die ik achtereenvolgens vermeld.

Dirk van Lodenstein Joostsz., geboren 24 Augustus 1615, overleden 6 Augustus 1678 of '79, werd in 1653 bewindhebber der Oost-Indische compagnie, in 1660 veertigraad van Delft, was van 1661 tot 1666 schepen, in 1667 en 1668 weesmeester, in 1671 adjunct ter dagvaart en in 1672 thesaurier, in welk jaar hij door Prins Willem III gelicentieerd werd. Hij huwde den 28sten November 1662 Amelia de Berg [2]), dochter van Jacob Danielsz. de Berg en Anna Paulusdr. van Crombrug, en stierf kinderloos.

Pieter Joostsz. van Lodenstein. Zijn geboortejaar heb ik nergens vermeld gevonden, zoodat ik in het onzekere verkeer, of hij ouder dan wel jonger geweest is dan Jodocus. Hij overleed 22 December 1675, misschien ongehuwd; althans van een huwelijk ontdekte ik geen spoor. Hij was gedurende de jaren 1656, 1658 en 1659 schepen van Delft en werd in 1661 secretaris van de Admiraliteit op de Maas. Op hem doelt ongetwijfeld Brandt [3]), als hij verhaalt, dat een zekere Lodenstein, secretaris der Admiraliteit te Rotterdam, in 1673 bij De Ruyter aan boord kwam om met hem te beraadslagen vóórdat hij uitzeilde.

Sophia van Lodenstein was waarschijnlijk de oudste der drie zusters, gehuwd met den heer Hoogenhouck, burgemeester van Vlaardingen, doch in 1677 weduwe [4]). Slechts dit is mij door

---

[1]) Haren geslachtsnaam heb ik nergens kunnen vinden.

[2]) *Uytsp.* blz. 421.

[3]) *Leven van De Ruiter*, Amst. 1701, blz. 775 v. 796.

[4]) Kruger, a. w. de opdracht.

Kruger aangaande haar bekend; haar naam komt in de werken betreffende Delft niet voor.

Agatha van Lodenstein, geboren 7 Februari 1622, overleden 14 November 1688, huwde 25 December 1657 met Gillis Grommé Gillisz., geboren 20 Januari 1631, overleden 6 Augustus 1684. Zij had eenen zoon Gillis, geboren 26 April 1659, overleden 13 September 1710, die in 1694 veertigraad, van 1698 tot 1701 schepen, in 1702 adjunct ter dagvaart en in 1705 bewindhebber van de West-Indische compagnie en raad ter Admiraliteit op de Maas was. Vroeger was Agatha gehuwd geweest met Abraham van Beijeren, geboren 9 April 1620, overleden 1 Juli 1653, met wien zij den 14^{den} April 1644 in den echt trad. Uit dit huwelijk had zij eene dochter Abigael van Beijeren, geboren 4 Maart 1645, overleden 28 April 1728, die den 8sten Januari 1670 huwde met Johannes Keijser Ritsertz., geboren 28 December 1640, overleden 7 Maart 1707, kapitein van de burgerij van Delft.

Catharina van Lodenstein, geboren 28 Augustus 1627 [1]), overleden 9 Juni 1712, was de jongste der zes kinderen [2]) en huwde den 3^{den} Januari 1652 met Michiel Pietersz. Vrouweling, geboren 14 Augustus 1630, overleden 10 October 1669. Zij had eene dochter Maria, geboren 17 Juni 1657, overleden 18 Juni 1716, die den 6^{den} Maart 1678 huwde met Willem van der Hiel Willemsz., geboren in Februari 1657, overleden 22 Februari 1697, luitenant van de burgerij te Delft.

Ten slotte geef ik hier nog eene beschrijving van het wapen van het geslacht Lodenstein [3]). Dit wapen is van goud, beladen met eenen golvenden balk van lazuur, en in het schildhoofd

---

[1]) *Uytsp.* blz. 292.

[2]) a. w. blz. 448.

[3]) Ik dank haar aan Mr. J. Soutendam.

met een barensteel of lambel met drie hangers van sabel. Witsen Geysbeek [1]) zegt, dat Jodocus van Lodenstein afstamde van de graven Van der Marck. Of dit waar is, heb ik niet kunnen opsporen, maar dan heeft die afstamming toch niet in mannelijke linie plaats gehad, daar de wapens van beide geslachten volstrekt niet overeenkomen.

---

[1]) t. a. p.

BIJLAGE B.

PORTRET VAN LODENSTEIN EN PENNINGEN HEM BETREFFENDE.

(Zie boven, blz. 30, 39, 48.)

Aangaande Lodenstein's portret kan ik mededeelen, dat het mij, ondanks de ijverigste nasporingen, niet gelukt is, eene beeltenis van hem in plaat te ontdekken, zoodat ik het voor zeker houd, dat een zoodanig portret van den Utrechtschen leeraar, indien het ooit bestaan heeft, thans niet meer aanwezig is. In „De Navorscher", Jaarg. I (1851), blz. 378, deelde B[odel] N[ijenhuis] te L[eiden] mede, dat er van Lodenstein een geschilderd portret te Schiedam bestond, hetwelk nooit in plaat gebracht was en verdiende zulks te worden. In hetzelfde tijdschrift, Jaarg. XIX (1869), blz. 12, berichtte de heer J°. de Vries Jzn., dat Mr. J. T. Bodel Nijenhuis te Leiden hem onlangs verhaald had, dat een in olieverf geschilderd portret van Lodenstein in het bezit was van den heer Pigeaud Lodenstein te Schiedam. Deze aanwijzing volgende, deed ik onderzoek naar het bewuste portret en vernam door bemiddeling van Prof. Acquoy, dat de heer Pigeaud was overleden, dat deze slechts één geschilderd portret bezat, en dat dit na zijnen dood in bezit was gekomen van zijnen neef, den heer C. Gips te Schiedam. Ik was dus blijkbaar de in „De Navorscher" bedoelde beeltenis op het spoor. Eene briefwisseling met den eigenaar had ten gevolge, dat het portret door mij werd aangekocht. Het geeft ons eenen man te aanschouwen van middelbaren leeftijd,

met sterk sprekende trekken, fijn gevormde lippen en eenen ietwat grijzenden knevel en baard. Het hoofd is gedekt door eenen breeden ronden hoed, waaruit een kalot te voorschijn komt, en de hals is omgeven door eenen plooikraag. Het portret is kennelijk door eene meesterhand geschilderd, doch heeft in den loop der tijden veel te lijden gehad. Behalve vrij wat beschadiging aan het schilderwerk, heeft het paneel, dat thans ruim 28 centimeter breed en 55 centimeter hoog is, aan weerszijden een stuk verloren. Hierdoor geeft het portret noch omtrent den schilder, noch omtrent den persoon, dien het voorstelt, eenige aanwijzing. Bezat ik het verloren geraakte stuk ter rechter zijde, dan zou ik de noodige gegevens hebben. Op het paneel toch, dat ik bezit, staan rechts bovenaan de letters ÆT⊬ en AN onder elkander, doch het overige is verloren. Bij dezen stand der zaak meende ik aan mijn oorspronkelijk plan, om deze monographie met het portret van Lodenstein te verrijken, geen gevolg te mogen geven, alvorens eenen deskundige te hebben geraadpleegd omtrent de echtheid der beeltenis. Ik wendde mij hiertoe tot den heer J. Ph. van der Kellen, directeur van 's Rijks prenten-kabinet te Amsterdam, die mij met de meeste beslistheid verzekerde, dat de man, die op het paneel was afgemaald, omstreeks het jaar 1600 moest geleefd hebben, dus ruim eene halve eeuw te vroeg, om onzen Jodocus van Lodenstein te kunnen voorstellen. Na deze inlichting heb ik gemeend, het portret niet vóór dit werk te mogen doen afdrukken.

Leverde alzoo mijne correspondentie met den heer Gips geene andere uitkomst op, dan dat ik in staat werd gesteld eene dwaling weg te nemen, in een ander opzicht leidde zij tot een stellig resultaat. De heer Gips toch deelde mij mede, dat er een penning bestond, geslagen van eenig goudgeld, dat Lodenstein gedurende zijne gevangenschap te Rees in zijn hemd

verborgen hield. Door zijne tusschenkomst werd ik in kennis gebracht met de tegenwoordige bezitster, Mevr. de Wed. Daniel Pigeaud te Rotterdam, die zoo vriendelijk was, mij den penning te laten bezichtigen. Hij weegt 14 gram, is uit zeer goed goud vervaardigd, zonder opstaanden kant en van deze grootte en dezen vorm:

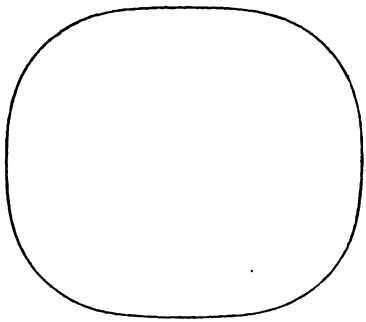

Aan de eene zijde, omgeven door eenen gewerkten rand, is het volgende gegraveerd:

Tot gedagtenis van mijn
Oom J: van Lodensteijns,
Predikant tot Utreght, wan-
neer Sijn E: als Ostagier wierde
weggevoerd en dit Stuk Gout
in Sijn E. hemt had verborgen

A: Keijser.

Aan de andere zijde, omgeven door eene enkele lijn, staat:

Soet geselschap dat met mij,
S'Hemels Heerscher, vrij en blij,

pleeght e Loven met gesangen,
in t'Gesegend Vaderland:
nog en swijg ik niet, gevangen
S Hemels Geest en kend geen band
Op t' Fort Nieuwe Rees
28. in wintermaant 1673.

Bij dezen penning bewaart de eigenares twee papiertjes, door wijlen den heer Pigeaud Lodenstein te Schiedam beschreven, van welke het eene niet anders bevat dan eene herhaling van het opschrift op den penning, terwijl het andere een geslachtslijstje is, waaruit men kan zien, hoe het goudstuk door erfenis in bezit van Mevr. Pigeaud is gekomen. Men leest daar het volgende:

„J. Lodenstein oudoom van
A Keijser

Mr v d Cool. met Mej Keijser

Th. Pigeaud met Anna Maria v. d
Cool

Daniel Pigeaud met A M: Zillesen

---

oudste zoon Thomas Pigeaud
Lodenstein
en Daniel Pigeaud JDz kleinzoon
van Daniel Pigeaud en Neef van
Th. Pigeaud Lodenstein".

Op welke wijze de genoemde A. Keijser met Jodocus van Lodenstein verwant was, kan men uit de genealogie in Bijlage A zien. Hij moet de zoon zijn geweest van Johannes Keijser, die getrouwd was met Abigael van Beijeren, eene dochter van Jodocus' zuster Agatha uit haar eerste huwelijk [1]). De tegenwoordige eigenares van den penning, Mevr. Pigeaud te Rotterdam, is de weduwe van Daniel Pigeaud JDz., zoodat wij hier dus met een echt familiestuk te doen hebben.

Of het bovenvermelde portret langs denzelfden weg tot den heer Pigeaud Lodenstein kwam, weet ik niet, maar met deze genealogie voor oogen houd ik het voor alleszins waarschijnlijk, dat het althans eenen Lodenstein voorstelt.

Omtrent de zilveren penningen, bij Lodenstein's begrafenis aan de dragers uitgereikt, kan ik kort zijn. In „De Navorscher", Jaarg. XVIII (1868), blz. 355, en Jaarg. XIX (1869), blz 286, 327, worden twee verschillende vermeld en beschreven, doch wellicht is er nog eene derde soort geslagen, die van de beide eerste verschilde. Immers in de „Uitspanningen, Tweede deel", voorrede blz. 3, wordt gezegd, dat op de zilveren penningen, bij Lodenstein's begrafenis aan de dragers uitgedeeld, de woorden gesneden waren uit Psalm 112 : 6: „De rechtveerdige sal in eeuwige gedachtenisse syn", die op de beide beschrevene niet voorkomen.

---

[1]) Zie boven, blz. 264.

BIJLAGE C.

BIBLIOGRAPHISCH OVERZICHT VAN LODENSTEIN'S WERKEN.

(Zie boven, blz. 50.)

De hier volgende lijst werd door mij samengesteld deels uit verspreide opgaven, deels uit hetgeen ik met eigen oogen aanschouwde; zoo vaak nu het eerste het geval is, zal ik steeds zorg dragen, mijne bronnen nauwkeurig te noemen, en waar zulk eene opgave ontbreekt, houde de lezer zich overtuigd, dat ik de werken zelve zag. Na deze opmerking, die ik meende te moeten laten voorafgaan, volge thans het overzicht.

1. Memoriale versen over ... Historij-boucken des ouden testaments, 1650 [1]).

   Memoriale versen over seventien Histori-boeken des Ouden Testaments. Mitsgaders over de vijf Histori-boeken des Nieuwen Testaments [na 1653 en vóór 1677] [2]).

2. J. vanden Bogaarts Laatste Uyren, ofte cort en stichtelijck verhael van 't geene sig in sijne laatste sieckte heeft toegedragen, sijne uyterste redenen ende Saligh af-sterven: Midsgaders eenige sijne bysondere beveelingen op sijn verscheyden aen de Gemeynten gedaan, uytgebreydet door J. v. L., t'Utrecht, Henricus Versteeg, Anno cIↃIↃcLXIII (206 blz.), 8°.

   Hetzelfde werk, Dezen laatsten Druk op nieuws overzien

[1]) *Acta v. d. kerkeraad te Soetermeer*, 28 Dec. 1649.

[2]) *Uitsp. Tweede deel*, blz. 1.

en van Drukfouten gezuivert. ron. Jurjen Spandaw, 1720 (207 blz.), 8°.

3. Weeg-schale der onvolmaacktheden, ofte bedenckingen nopende 't gewigte of de regt-matige agtinge te maacken van de gebreken en struyckelingen der Geheyligden op der Aarden. t'Utrecht, Henricus Versteegh, Anno 1664 (XXII en 350 blz.), 12°.

Weegschaal van de Onvolmaektheden der Heyligen, Rot. 1712 [1]).

De weegschaal van de onvolmaaktheden der Heyligen: Ofte bedenkingen wegens het Gewicht, of de Achtinge die men te maken heeft van de gebreken en struykelingen der geheyligden op de aerde. Door J. v. L. In syn leven uytmuntend Leeraar in Gods Gemeente te Utrecht. Derde Druk. t'Amsteldam, Jan Roman, en Jacobus Verheyde, 1728 (LXXVIII en 284 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Amst. J. Douci, 1728, 8° [2]).

Hetzelfde werk, Met een voorafgaande korte levens Beschryving van den Autheur. Vierden Druk. t'Utrecht, Samuel de Waal, 1765, 8°.

Hetzelfde werk, Nieuwe uitg. Heusden, Gebr. van Genderen, 1856, 8° [3]).

4. Ontfang-Schrift van de leeraren, en afgesondenen der Gemeynten, in de Valleyen van Piedmont, vergadert in Herfstmaand des voorleden Jaars 1665. in een Synode

---

[1]) *Catalogus librorum Van der Groe*, Lugd. Bat. 1785, p. 166.

[2]) Joh. van Abkoude, *Naamregister of verzaameling van Nederduytsche boeken, die zedert de Jaaren* 1640. *tot* 1741. *zyn uytgekomen*, Leid. 1754, blz. 225.

[3]) *Alphabetische naamlijst van boeken*, enz., Amst. C. L. Brinkman, 1868, blz. 533.

tot Pinache in de Valleye van Perouse: Nopende de Penningen henl. uyt de Provincie van Utregt gedurende hunne laatste vervolginge in de jaren 1663. en 1664. tot nodig onderhoud toe-gesonden. Mitsgaders een kort verhaal soo van hunne vorige ellenden, als van hunne tegenvvoordigen toestand. Uytgegeven door J. v. L. Tot Utrecht, Henricus Versteegh, Anno 1666 (15 blz.), 4°.

5. Corte Aanmerckingen op 't geen hem raakt in seker Bouckje onlangs uit gecomen, onder de naam van Verdeding [*sic!*] der Proceduren &c. Tot Utrecht, Henricus Versteegh, 1667 (5 blz.), kl. 4°.
6. Kort en Sedig Ondersoek van 't Berigt, nopende den Sabbath [anoniem], Utr. Henr. Versteeg, 1668, 12° [1]).

   Kort en zedig onderzoek van 't Berigt nopende den sabbath, ende de korte Aanmerkingen over het gene dies aangaande zederd enigen tydt tot Utregt geleert zoude zyn. Benevens de laatste gedagten over de Zedelykheit des vierden gebodts, ofte Verdediging van het Kort en Zedig Onderzoek, door D. J. v. L., zal. ged. schriftelyk naargelaten met zyn eigen hant. Gron. Jan Scheutingh, 1746 (XX en 724 blz.), 8°.

   Hetzelfde werk, Amst. C. van Essen, 1746, 8° [2]).
7. Op-dragt van eens Christens Tijd'lijcke goederen aan haren Eygenaar: Ofte Schrift- en Regt-matig oordeel nopende der selver eygendom, en bestel. Te voegen voor aan 't Register dat een Christen houdt van de Goederen hem aanbevolen. T'samen-gestelt by maniere van Alleensprake tot den Heere Godt: In Digt, en in prose. t'U-

---

[1]) v. d. Hooght, a. w. blz. 43.

[2]) Arrenberg, *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zynde Nederduitsche boeken*, Rotterd. 1788, blz. 321.

trecht, Willem Clerck, Anno 1673 (IV en 27 blz.), 4°.

8. Meditatien over eenige van 's Heeren Gods Eygenschappen, &c. Hem voorgecomen geduyrende sijn verblijv in Ostagie in 't Land van Cleev. t'Utrecht, Willem Clerck, Anno 1674 (10 blz.), 4°.

9. Een t'Samenspraak, nopende de zaak der Formulieren van gebeden, ende onderrichtingen, en de poogingh daar ontrent van D. Jacobus Koelman, Predikant tot Sluys in Vlaanderen [1]), door Christianus Alethinus. Rotterd. Henricus Goddaeus, 1675 [2]).

10. Ter Gedagtenisse van den Eerweerdigen, Godtsaligen, Geleerden en seer Vermaarden Heere, den Heere Gysbertus Voetius, Doctor en Professor der H. Godtsgeleertheyd in d'Academie, ende Dienaar des H. Woords in Jesu Christi Gemeynte tot Utregt. Geboren $^{3}/_{13}$ Maert 1589. Overleden $^{1}/_{11}$ Novemb. 1676. t'Utrecht, Willem Clerk, Anno 1676 (9 blz.), 4°.

11. Uyt-spanningen en andere Gedigten, verdeeld in vier deele. Utr. Willem Klerk, 1676 (327 blz.), 8° [3]).

Hetzelfde werk, 1683 [4]).

Uyt-spanningen, behelsende eenige stichtelycke liederen, en andere gedichten. Verdeelt in vier Deelen. Met een aanhangsel. Den vijfden Druck verbetert en vermeerdert. Tot Amsterdam, Wed. de Groot. En t'Utrecht, Wed. Klerck, 1693—1695 (XII en 464 blz.), 8°.

---

[1]) Theophilus Parresius, a. w. blz. 366.

[2]) *Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman*, blz. 3.

[3]) Heppe, a. a. O. S. 188, note 2; v. d. Hooght, t. a. p. Dat Heppe van de *Uytsp.* eenen druk van 1676 zag, bevestigt de boven, blz. 57, voorgedragen gissing.

[4]) Van Berkum, a. w. dl. I, blz. 184.

Hetzelfde werk, Den vijfden Druck verbetert en vermeerdert. t'Utrecht, Wed^e. van Willem Clerck, 1694, 8°.

Hetzelfde werk, Den zesden Druk verbetert en vermeerdert. Amst. en Utr. 1703, 8°.

Hetzelfde werk, Den zevenden Druk verbetert en vermeerdert. Tot Amsterdam, Weduwe de Groot. En te Utrecht, Justus van Stuyvezant, 1713, 8°.

Uytspanningen, enz. De achtste Druk verbetert en vermeerdert. Tot Amsterdam, Weduwe Barent Visscher, 1721, 8°.

Hetzelfde werk, De negende Druk verbetert en vermeerdert. Tot Amsterdam, Evert Visscher, 1727, 8°.

Hetzelfde werk, De tiende Druk verbetert en vermeerdert. Amst. Evert Visscher, 1733, 8°.

Hetzelfde werk, De tiende Druk verbeterd en vermeerderd. Amst. Joannes Kannewet, z. j. 8°.

Hetzelfde werk, Amst. J. Kannewet, 1739, 8° [1]).

Hetzelfde werk, Den Twaalfden Druk merkelijk verbeterd en met meerder Voyzen vermeerderd. Als mede tot gemak der Zang-meesteren hier by gevoegt een onderregting, tot gebruyk der geener die de op-gemelde Liederen, op de Instrumente willen leeren Speelen. Amst. J. Kannewet, 1743 (XIV en 464 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Den Dertiende Druk merkelijk verbeterd Als mede enz. Amst. J. Kannewet, 1752, 8°.

Hetzelfde werk, Den Veertiende Druk merkelijk verbeterd, en op een zoetvloeyende Maat-zang gebragt ende met Voyzen vermeerderd. Als mede enz. Amst. J. Kannewet, 1760, 8°.

---

[1]) Noordbeek, *Naam-rol van veele Nederduytsche boeken*, Amst. 1741, blz. 166 v.

Hetzelfde werk, Den Vijftiende Druk merkelijk verbeterd, enz. Amst. J. Kannewet, 1769, 8°.

Hetzelfde werk, Den Zestiende Druk enz. Amst. J. Kannewet, 1780, 8°.

Eenige liederen van Jodocus van Lodensteyn, behoudens den zin, in taal en schrijftrant, tot aangenamer en nuttiger gebruik, veranderd, en op nieuws uitgegeven. Utr. Willem van IJzerworst, 1795 (VIII en 104 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, door J. Heringa Eliz. Utr. J. van Terveen, 1795, 8° [1]).

Bloemlezing uit de gedichten van Jod^{s}. van Lodensteyn. Met inleiding en woordenlijst door Dr. A. W. Bronsveld, Predikant te Charlois c. a. Rotterd. E. H. Tassemeijer, 1867 (XXX en 136 blz.), 16°.

12. Beschouwinge van Zion: Ofte Aandagten en Opmerckingen over den tegenwoordigen toestand van 't Gereformeerde Christen Volck. Gestelt in eenige t'Samenspraken. I. Deel. Vervatende de I. ende II. t'Samen-spraack. Den II. Druck. t'Utrecht, Willem Clerck, Anno 1676 (47 blz.), 4°.

Hetzelfde werk, Tweede Deel, vervatende de III. ende IV. t'Samen-spraack. t'Utrecht, Willem Clerck, Anno 1674 (42 blz.), 4°.

Hetzelfde werk, Derde Deel, vervatende de V. ende VI. t'Samen-spraack. t'Utrecht, Willem Clerck, Anno 1675 (52 blz.), 4°.

Hetzelfde werk, t'Utrecht, Willem Clerck, Anno 1676, 4°.

Beschouwinge van Zion: Ofte Aandagten en Opmerc-

---

[1]) *Alphabetische naamlijst van boeken, welke sedert het jaar* 1790 *tot en met het jaar* 1832, *in Noord-Nederland zijn uitgekomen*, 's Gravenh. en Amst. Gebr. van Cleef, 1835, blz. 362.

kingen over den tegenwoordigen toestand van 't Gereformeerde Christen Volck.. Gestelt in eenige t'Samen-spraken. t'Utrecht, Willem Clerck, Anno 1677 en '78 (VI en 337 [1]) blz.), 4°.

Hetzelfde werk, De vierde Druk, vermeerderd met een Voor-berigt. t'Amsterdam, Jacobus van Hardenberg en Johannes Douci, 1718 (XXII en 337 blz.), 4°.

Hetzelfde werk, De vijfde Druk, vermeerderd met een Voor-berigt. Amst. en Utr. J. en A. Douci, Jacobus Verheyde en Joh. Wagens, 1729, 4°.

Hetzelfde werk, De Sesden Druk, vermeerderd met een Voor-berigt. t'Amsterdam, A. en J. Douci, S'Gravenhage, O. en P. van Thol, 1739, 4°.

Hetzelfde werk, uitgeg. door H. P. Scholte. Amst. H. Höveker, 1839, 2 dln. gr. 8°. [Hierin ook het volgende werk.]

13. Twe samenspraaken, over 't Geval van D. Jacobus Koelman, en de Handelingen der Leeraaren, en Overheden omtrent Hem. Opgestelt door J. v. L., in zijn leven getrouw Dienaar Jesu Christi tot Utrecht. Hier is bygevoegt een Overtuigende Aanspraak aan de Ernstige Leeraars van Nederlandt. Tot Amsterdam gedrukt, voor Willem Clerk, 1679 (XXII en 48 blz.), 4°.

14. Laatste gedachten over de zedelijckheyt des vierden gebodts, ofte verdediging van het Kort en Zedig Ondersoeck,

---

[1]) Hierbij zijn ook geteld de bladzijden van de *Geestelicke gedagten, na zijn doot uyt-gegeven: Aangaande het ware wesen van 's Menschen Gelucksaligheit; en de naakte ontdekkinge van 's Volks algemeene Dwalingen ontrent dat hoogwigtig stuk*, daar dit werk niet afzonderlijk, maar achter de *Besch. v. Zion* met doorloopende paginatuur is uitgegeven. Zie verder boven, blz. 65, 72.

door D. J. v. L., zal: ged: schriftelijck naer-gelaten met sijn eygen hant. t'Utrecht, Willem Clerck, Anno 1681 (XII en 177 blz.), 4°.

15. Negen predikatien over eenige stoffen, dewelke heel zelden worden geleert, en nog minder gepractiseert. Nagezien, ter drukpersse bequaam gemaakt, en verrykt met een Voorreden, als ook met een beschrijving van het leven en sterven van den grooten Zelfsverloochenaar. J. Van Lodenstein, door Everardus van der Hooght, Predikant te Nieuwendam. t'Amsterdam, Jakobus van Hardenberg, 1697 (384 blz.), 12° [1]).

Hetzelfde werk, Utr. J. J. H. Kemmer, z. j. (330 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Onveranderde uitgave volgens 1697. 2de goedk. druk. Amst. P. van der Sluijs Jr., 1878, 8° [2]).

16. Geestelyke Opwekker, voor het Onverloochende, Doode, en Geesteloose Christendom. Voor-gestelt in X. Predicatien, en Aangedrongen door het Leven en Sterven van dien grooten Selfs-verloochenaar J. v. L. eertijds seer vermaart Leeraar in de Stad Utrecht. De tweede Druk meer als de helft vermeerdert en verbetert uyt Lodensteyns eygene Schriften, door Everardus vander Hooght, Predikant te Nieuwendam in Waterland. Amst. Jacobus van Hardenberg, 1701 (VI, 101 en 332 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, De Derde Druk. t'Amsteldam, Jacobus van Hardenberg, 1716, 8°.

Hetzelfde werk, De derde Druk, meer als de helft vermeerdert en verbetert uyt Lodensteyns eygene Schriften,

---

[1]) Rabus, a. w. blz. 163.

[2]) *Alphabetische naamlijst van boeken*, enz., Amst. C. L. Brinkman, 1879, blz. 82.

door Everardus vander Hooght, in zijn Leven Predikant te Nieuwendam in Waterland. t'Amsterdam, d'Erve van de Wed: de Groot, 1732, 8°.

Hetzelfde werk, De tweede Druk meer als de helft vermeerdert en verbetert uyt Lodensteyns eygene Schriften, door Everardus vander Hooght, in zyn Leven Predikant te Nieuwendam in Waterland. De Vyfde Druk. t'Amsteldam, Johannes Douci, 1740 (109 en 332 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Amst. C. van Essen, 8° [1]).

Hetzelfde werk, Dordr. H. R. van Elk, 1853—55, 12° [2]).

Hetzelfde werk, Nieuwe uitg. Nijkerk, I. J. Malga, 1857, 8° [3]).

17. Het Vervolg van den Geestelyken Opwekker, voor-gestelt in Negen Predicatien, gedaan door den Heer J. v. L., wijlen gezeegent Leeraar t'Utrecht. Ende nu, om de selve, ten versoeke van Veelen, na de Predik-ordre, ter Druk bequaam te maken, uyt het Schrift, 't geen van een Godvruchtig Christen, onder het Prediken, was opgetekent, Versamelt, Gevult, Verschreven, en Vermeerdert met Schriftuurlijke Uytbreydingen van alle de Hoofd-saken, en, in het bysonder, met de vereyschte Inleydingen, Verklaringen der Texten, en andere Nuttigheden; als ook, met drie Gevallen van Conscientie. Door Everhardus van der Hooght, Predikant te Nieuwendam, in Waterland. T'Amst. Jacobus van Hardenberg, 1707 (XXX en 423 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Amst. C. van Essen, 8° [4]).

---

[1]) Arrenberg, a. w. Rotterd. 1773, blz. 261.

[2]) *Alphabetische naamlijst van boeken*, enz., Amst. C. L. Brinkman, 1868, t. a. p.

[3]) t. a. p.

[4]) Arrenberg, t. a. p.

18. Vervalle Christendom, Utregt, J. Stuyvesant, 1711 (480 blz.), 8° [1]).

Het vervalle Christendom, uyt haare Zorgeloose Doodslaap opgewekt en Aangespoort tot eenen heyligen wandel op den Koninglyken weg des Levens. Begreepen in Zeven Uytgelezen Zielroerende Reformatie Predikatien, waar by zyn Gevoegt vyf voortreffelyke Predikatien van de Beroemde Godzalige en geleerde Heeren, R. Macwair, J. Ligtfoot, J. Owen, T. Case, W. Fenner. Uyt het Engels vertaalt door Johan Hofman. Verreykt met een Voorreden van Melchior Leydekker. S. S. Th. Doct. en Professor tot Utrecht. t'Amst. Barend te Nuys, 1742 (XLVI en 432 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Tweede druk. Haarl. Jan Huytink, 1756, 8°.

Hetzelfde werk, Geheel onveranderde uitgave volgens 1711. Utr. A. Fisscher, 1875, 8° [2]).

19. Heerlijkheid van een waar Christelijk leven, Amst. 1711, 8° [3]).

Hetzelfde werk, Rotterd. A. Douci P. Z., 1738, 8° [4]).

De heerlykheyd van een waar Christelyk leven: Uitblinkende in een Godsaligen wandel. Volgens het Geestelyk Licht des Euangeliums, te zien in Jesus heerlyk Voorbeeld, nedrige Geboorte, en Armoede, om ons te Wederbare, en Ryk in Gode te maken. Begrepen in Sestien Uytgelese Kerk-redenen, gepredikt door den Sa-

---

[1]) Noordbeek, t. a. p.

[2]) *Alphabetische naamlijst van boeken*. enz., Amst. C. L. Brinkman, 1878, blz. 219.

[3]) Joh. van Abkoude, t. a. p.

[4]) t. a. p.

ligen Heer, J. v. L., in syd leven Vroom, Wys, Getrouw, en Vermaard Leeraar tot Utrecht. Derde Druk naaukeurig oversien, en van veele misstellinge der Schrifttuurplaatsen gesuyvert. Utr. Samuel de Waal, 1767 (XXVI en 422 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Sneek, J. Campen, 1855, gr. 8° [1]).

Hetzelfde werk, Goes, S. J. de Jonge, 1856, 8°. [Hierin slechts vier van de zestien leerredenen.]

Hetzelfde werk, Utr. A. Fisscher, 1871, 8° [2]).

20. Lukas, heylig Evangelium beschrijvende, den Heere Jesus Christus, zijn Geboorte, Leven, Leere, Ampten, Wonderwerken, Leyden, Dood, Opstanding, en Heerlijkheid. Schriftuurlijk voorgestelt, verklaart, en Berijmt door den Godzaligen Heer J. v. L., in zijn Leven getrouw Leeraar te Utrecht. Nevens twee Predicatien, en Brieven, met zijn hand Geschreven, ook nooyd voorheen Gedrukt. In de Steden, by de Boekverkoopers, te bekomen tot een ceviele prijs. Anno 1718 (88 en 256 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Amst. J. Ter Beek, 1718, 8° [3]).

Hetzelfde werk, Delft, Andries Voorstad, 1721 (XXX, 88 en 256 blz.), 8°.

12. Uitspanningen, behelzende eenige stichtelyke liederen, geestige gedichten, en andere praktikale stoffen. Tweede deel. Vierde Druk. t' Rotterd. Reinier van Doesburg, 1725 (XII en 127 blz.), 8°.

Hetzelfde werk, Vyfde Druk. Rotterd. Ph. Losel, 1735, 8°.

---

[1]) *Alphabetische naamlijst van boeken*, enz., Amst. C. L. Brinkman, 1868, t. a. p.

[2]) *Alphabetische naamlijst van boeken*, enz., Amst. C. L. Brinkman, 1878, blz. 654.

[3]) Joh. van Abkoude, t. a. p.

Hetzelfde werk, Rotterd. P. Lozel, 1739, 8° [1]).

Hetzelfde werk, Rotterd. Ph. Lozel, 1744, 8° [2]).

Hetzelfde werk, Utr. S. de Waal, 1744, 8° [3]).

22. Twist des Heeren met zyn Volk. Tot haar opwekking, te Uitregt gedrukt 1659: en tot dat eynde herdrukt, om te kunnen by zyn Liederen gevoegt werden. Tot Delft, Adriaan Voorstad, Anno 1731 (22 blz.), 8°.

23. Lodestein, van Ryp en vander Velde Keurstoffen, Amst. N. Byl, 1748, 8° [4]).

Verzameling van keurstoffen, of uitgelezene leerredenen der weleer Godzalige, nu zalige Mannen J. van Lodenstein, A. van den Velden en H. van Rijp. Nieuwe onveranderde Uitgave. Utr. J. J. H. Kemmer, z. j. (IV en 471 blz.), 8°.

Hetzelfde werk [alleen de leerredenen van Lodenstein], Zwijndrecht, J. Boden, z. j.

24. Boet-predikatien over Jerem. XLV. Gedaan te Utrecht, door den godzaligen leeraar J. v. L., niet lange voor het bittere noodjaar 1672. Thans in niet ongelijke kommerlijke omstandigheden van ons vaderland uitgegeven, met eene voorreden, weinige aantekeningen en twee leerredenen, door Corn. Brinkman, bedienaar van 't heilig Euangelie te Dirksland. Utr. Samuel de Waal, en G. van den Brink, Jansz., MDCCLXXIX (X en 175 blz.), gr. 8°.

25. Geestlijke gedachten, over den waaren aart van 's menschen gelukzaligheid. Naar de hedendaagsche schrijfwijze veranderd, door M. van Werkhoven; en uitgegeeven met

---

[1]) Noordbeek, t. a. p.

[2]) Arrenberg, t. a. p.

[3]) Arrenberg, a. w. Rotterd. 1788, t. a. p.

[4]) Arrenberg, a. w. Rotterd. 1773, blz. 262.

een voorbericht, en aanteekeningen, door Cornelis Brem. Amst. Martinus de Bruyn, M. DCC. LXXXVIII (VIII en 220 blz.), gr. 8°.

26. Brief van den godzaligen J. v. L., in leven getrouw dienstknecht van Jezus Christus, te Utrecht. Aan zijne godzalige vrienden te Sluis in Vlaanderen, bij gelegenheid der afzetting van D^{s}. Koelman aldaar [1]). Amst. H. Höveker, z. j. (7 blz.), gr. 8°.

27. Twee leerredenen: over de geboorte van Jezus Christus en den geboren Christus, naar Lukas II: 1—12, door J. v. L., in leven Bedienaar des H. Evangelies te Utrecht [2]). Nieuwe Uitgave. Utr. Kemink en Zoon, 1858 (40 blz.), gr. 8°.

Hetzelfde werk, Nieuwe Druk. Tweede Uitgave Utr. Kemink en Zoon, 1874, gr. 8°.

28. Meditatiën over het lijden Jesu Christi, door den Heer J. v. L., in leven predikant te Utrecht. 'S Gravenh. J. van Golverdinge, 1869 (68 blz.), 8°.

Een enkele blik in bovenstaande lijst is voldoende, om den lezer te doen bemerken, dat zij niet volledig is. Hierop maakt zij dan ook volstrekt geen aanspraak. Het is mij niet mogen gelukken, meerdere werken van Lodenstein in mijn bezit te krijgen of te zien, dan die in het overzicht zonder noot voorkomen. Daarenboven zijn de boekenlijsten van Noordbeek, Van Abkoude en Arrenberg, waaruit ik zooveel mogelijk het ontbrekende aanvulde, onvolledig en onnauwkeurig. In dezen stand der zaak kon

---

[1]) Dezelfde als bij Theophilus Parresius, a. w. blz. 375—381.

[2]) Deze beide leerredenen komen voor in *De heerlykheyd van een waar Christelyk leven.*

ik niet meer geven, dan ik deed. Naar mijne bescheidene meening zou eene bibliographie van Lodenstein's werken alleen volledig en nauwkeurig te leveren zijn na jarenlang verzamelen, met opoffering van veel tijd en met groote kosten; wellicht zelfs zou zij ook dan nog onvolledig moeten blijven, omdat waarschijnlijk niet alle editiën meer in wezen zijn.

STELLINGEN.

I.

Bij de verklaring van het Piëtisme in ons vaderland mag de invloed van de Puriteinsche richting in Engeland niet buiten rekening gelaten worden.

II.

Lodenstein moet tot de mystieken gerekend worden.

III.

Lodenstein onthield zich van de bediening van het avondmaal niet sedert 1665, maar sedert 1673.

IV.

Lodenstein beschuldigt niet de Hervormers zelven, maar hunne volgelingen van geesteloosheid.

V.

Ten onrechte beweert Ritschl (*Geschichte des Pietismus in der reformirten Kirche*, S. 183), dat Lodenstein „den Grund-

sätzen der Wiedertäufer über Gütergemeinschaft entgegen schwankt".

VI.

De conjectuur van Prof. Naber (*Mnemosyne*, vol. VI, Lugd. Bat. 1878, p. 101) op Gal. II: 3, 4 is onaannemelijk.

VII.

Gal. II: 11 mag niet, in plaats van ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, gelezen worden ὅτι κατέγνωμεν ὃς ἦν (*Mnemosyne*, l. c. p. 102).

VIII.

Jac. II: 14—26 bevat eene bestrijding van de Paulinische rechtvaardigingsleer.

IX.

Rom. XV en XVI: 3—20, 25—27 zijn niet van Paulus' hand.

X.

Matth. XIX: 16—22 is niet te verklaren tenzij als de omwerking van een verhaal, dat ons Mark. X: 17—22 en Luk. XVIII: 18—23 in meer oorspronkelijken vorm is bewaard gebleven.

XI.

Door de formule ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ (τῶν οὐρανῶν) wordt in het synoptische onderwijs van Jezus een toekomstige heilstaat aangeduid.

XII.

David's verblijf te Hebron als koning duurde niet $7\frac{1}{2}$, maar slechts 2 jaar.

XIII.

De verzen Exod. XX: 18—21 stonden oorspronkelijk vóór Exod. XX: 1—17.

XIV.

Exod. XXIV: 12 is, om harmonistische redenen, door den redactor van de verhalen over de Sinaïetische wetgeving omgewerkt en dien ten gevolge, zooals het thans luidt, niet vatbaar voor eene bevredigende verklaring.

XV.

De voorslag van Dr. Matthes (*Theol. Tijdschrift*, Jaarg. XII, Leid. 1878, blz. 55—58) om 1 Sam. I: 16 de woorden אַל־תִּתֵּן אֶת־אֲמָתְךָ לִפְנֵי בַּת־בְּלִיָּעַל te vertalen door „geef mij niet prijs aan (in de macht van) de nietswaardige" verdient aanbeveling.

XVI.

De onderscheiding tusschen strenge en ruime, volmaakte en onvolmaakte, negatieve en positieve plichten moet uit de zedenleer verwijderd worden.

XVII.

Het geloof aan de realiteit van Jezus' opstanding kan niet de grond zijn van 's menschen geloof aan zijne persoonlijke onsterfelijkheid.